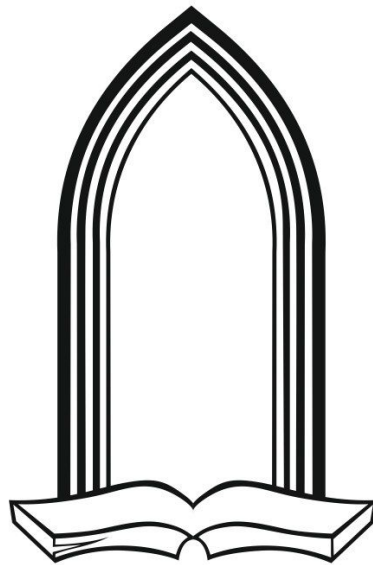

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Центр медієвістичних студій

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

10'2018

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. В. Кугутяк (Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – доктор історичних наук, професор М. М. Волощук (Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент М. Д. Вітенко (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор О. С. Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент А. З. Королько (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук (PhD), ад'юнкт В. М. Нагірний (м. Краків, Польща)
доктор історичних наук, професор І. Я. Райківський (м. Івано-Франківськ)
магістрант II курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Остап Кардаш
магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Володимир Сухоручко
студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Лілія Будинкевич

Переклади та філологічна редакція

доктор історичних наук, професор Мирослав Волощук (Івано-Франківськ)
аспірант V курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Ірина Тимар
аспірант III курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Андрій Носенко
співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Галина Пославська

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Тел.: +30342-59-61-03

Студентські історичні зошити 2018. Вип. 10.

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням вітчизняної і
всесвітньої історії, а також інтерв'ю з відомими українськими та зарубіжними вченими. Авторський
колектив складають студенти українських та іноземних університетів. Видання адресоване широкому
колу читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

***СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ***

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018
© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2018
© Центр медієвістичних студій, 2018
© Лілея НВ, 2018

UA ISSN 2412–9054

Переднє слово

Шановний Читачу, перед Тобою ювілейний десятий випуск «*Студентських історичних зошитів*», ініціатива публікації яких нараховує вісім років. За цей час шпальти нашого періодичного видання репрезентували наукові статті студентів різних міст України (Галич, Івано-Франківськ, Кам'янець-Подільський, Луганськ, Львів, Тернопіль, Ужгород, Херсон, Чернівці) та зарубіжжя – Білорусі (Брест), Польщі (Варшава, Краків, Торунь), Словаччини (Пряшів) і Туреччини (Стамбул). Обрана концепція видання – публікувати виключно україномовні статті та якомога масштабніше популяризувати їх в Україні й за її межами, здається, досягла своєї мети. «*Студентські історичні зошити*», починаючи з 2011 р., традиційно «наповнюють потрфель» учасників щорічної Міжнародної наукової конференції *Colloquia Russica*, роз'їжджаються згодом бібліотеками та науковими установами так чи інакше пов'язаними з дослідженнями історії Русі, презентують там українську студентську історичну науку.

Грамотна координація зусиль упорядників – викладачів та студентів Факультету (до 2016 р. – Інституту) історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*», а з 2015 р. – головно фахівців Центру медієвістичних студій, дозволила забезпечити комфортність, якість роботи, високий рівень самого видання. Ми переконані не лише в його крайній необхідності, за доволі складних для вітчизняної науки часів. Редколегія щиро вірить у перспективу щорічника, докладаючи максимальних зусиль задля якнайкращої подальшої самореалізації пересічного, головно, українського, студента на улюбленій ниві історичних студій.

Актуальний випуск містить уже традиційну для «*Студентських історичних зошитів*» рубрику «*Studia Mediaevalia*». Читач матиме змогу ознайомитися з біографією варязького воєводи Свенельда, станом і перспективою досліджень Турівського князівства X–XIII ст., русько-скандинавськими взаємовпливами у матеріальній культурі XI–XII ст., середньовічними та ранньомодерними сакральними пам'ятками івано-франківського Опілля, а також змінами конфесійної політики англійського короля Генріха VIII у 20–30-х рр. XVI ст.

«*Сторінки української історії*» пропонують Читачеві статті про утворення і механізм діяльності Галицького крайового сейму, формування «*Малорусько-німецького словника*» Євгена Желехівського та партійну діяльність Лева Бачинського на початку XX ст.

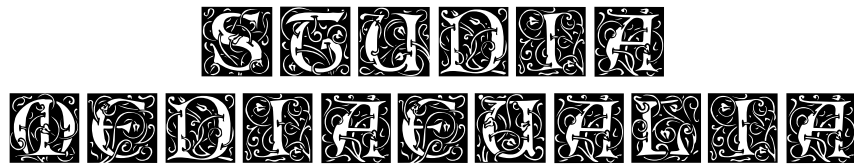
Рубрика «*Miscellanea*» відтворює матеріали про діяльність київських балетних артистів у «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*», становище царської сім'ї династії Романових напередодні і під час Лютневої революції, а також політику Вільгельма Кубе в білоруському питанні під час німецької окупації 1941–1943 рр.

«*Студентські історичні зошити*» вкотре пропонують рубрику «*Інтерв'ю з істориком*», гостем котрої на цей раз став завідувач кафедри історії України Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*», професор Ігор Райківський. Натомість у рамках роботи Центру медієвістичних студій, зокрема проведених 2 травня 2018 р. на його базі серії відкритих лекцій, Ірині Сапізі та Лілії

Будинкевич вдалося записати інтерв'ю у двох відомих польських археологів – Анети Голембювської-Тобіаш та Радослава Лівоха.

На завершення у рубриці «*Наукова хроніка*» Читач має змогу ознайомитися з рефлексіями до теми VIII-ї Міжнародної наукової конференції *Colloquia Russica, Series I «Релігії та вірування Русі (X–XVI ст.)»*, що впродовж 15–18 листопада 2017 р. проходила на базі Українського Католицького університету і Львівського національного університету імені Івана Франка. Інший матеріал репрезентує можливості реалізації пересічним студентом та аспірантом власних наукових проектів за підтримки Центру Східноєвропейських студій Варшавського університету.

Редколегія

УДК 94(367).02+929.732

Сильвія Маршалек (Краків, Польща)

АМБІТНИЙ ЗРАДНИК ЧИ ШАНОВАНИЙ СПІВПРАВИТЕЛЬ? ВОЄВОДА СВЕНЕЛЬД У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ПЕРШИХ РЮРИКОВИЧІВ

Дана робота є спробою розглянути фактичну роль воєводи Свенельда в державному організмі на Русі X ст. Аналіз джерел та історичного контексту може допомогти зобразити постать Свенельда та загалом історико-політичне тло його діяльності. Виняткова кар'єра цього воєводи скандинавського походження та неоднозначні свідчення текстів створюють певний універсальний образ особистості, аналоги котрої можна знайти в історії інших держав, що створювалися в той час.

***Ключові слова:** середньовічна Русь, X століття, воєвода Свенельд, варяги, скандинави на Русі, Рюриковичі.*

Образ воєводи Свенельда, котрий відіграв значну роль в історії Русі протягом X ст., отримав багато, часом антонімічних інтерпретацій. Контroversійність, пов'язана з аналізом контексту присутності воєводи в історичному наративі, з'явилася в результаті досліджень руських літописів у XX ст. Як наслідок, історики почали відходити від дослівного трактування тексту, вдавшись до поглибленого осмислення діяльності Свенельда. Відбулася поляризація думок щодо цієї неоднозначної, однак поза сумнівом, впливової постаті. Головною метою даної праці є презентація і критичний аналіз різних оцінок воєводи. Робота здійснюватиметься на основі всебічного аналізу основного джерела інформації про Свенельда – «*Повісті временних літ*» (далі – ПVL).

Першим завданням є проблема автентичності і відбору даних. Зрозуміло, що ця проблема не нова¹. Неминучим є сприйняття будь-якого тексту через названі дві категорії. У випадку літопису, його видова особливість впливає на зміст. Від своїх відповідників у Візантії і середньовічній Західній Європі – хронік та анналів – його відрізняла чіткіше окреслена легендарна специфіка. Серед попередніх дослідників тексту ПVL² як історичного джерела існувала згода щодо поділу матеріалу на

¹ Данилевский И. Н. Повесть временных лет: герменевтические основы источниковедения летописных текстов / И. Данилевский. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – С. 6.

² Шахматов А. А. Повесть временных лет и ее источники / А. Шахматов // Труды отдела древнерусской литературы (далі – ТОДРЛ). – М. ; Л., 1940. – Т. IV.– С. 34; Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. / М. Приселков. – СПб. : Изд-во «Дмитрий Буланин», 1996. – С. 58–59; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение / Д. Лихачев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – С. 76–93; Его же. «Повесть временных лет»: Историко-литературный очерк / Д. Лихачев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – Ч. II. – С. 84–96.

суб'єктивний і об'єктивний. На підставі такої критичної оцінки базувалася імовірність конкретних елементів переказу літописця³. Така парадигма, однак, значно обмежувала можливості вчених різних напрямів, що в результаті спричинило розвиток нових методів пізнання відображеної у літописі реальності⁴. На сьогодні текст ПВЛ розглядається як невід'ємна частина історичного процесу, який дозволяє відтворити культурний контекст, будучи носієм певної концепції, а не збором окремих фактів. Його відчитування та відділення може, з однієї сторони, вплинути на ускладнення обробки та відбору інформації, з іншої – на значну модифікацію одержаних результатів. Варто також зазначити, що, у зв'язку з постійним розвитком історичної науки, XXI століття дозволяє також здійснювати щораз глибший порівняльний аналіз, котрий є обов'язковим для сучасного дослідника.

Перш ніж перейти до аналізу джерела, варто актуалізувати питання його характеристик. Серед літературних рис літопису, котрі слід враховувати при критичній роботі з текстом, – колективний характер авторства⁵, варіативність⁶, компіляційність⁷, помітна ідеологічність⁸, яскраво виражений християнський аспект⁹, збереження характерного літературного етикету¹⁰, вставки¹¹, що порушують логічність тексту, вплив усної народної творчості¹² як і початково усна форма самого переказу¹³. Перша із вказаних особливостей проявляється у злитті версії тексту до його редакцій та доповненнями новими елементами і темами¹⁴. Друга риса у певному сенсі є результатом першої – у зв'язку із втручанням в оригінальний зміст постають нові його варіанти¹⁵. Третя відмінність – компілятивність, значною мірою сприяє варіативності та творенню чергових версій тексту¹⁶. ПВЛ не лише є компіляцією, але й збереглася у повному обсязі як частина більшого літописного зведення – Лаврентіївського літопису XIV ст. Наступні дві риси – ідеологічність та яскраво виражений християнський аспект – мають подібність. Часто у зв'язку зі своїми переконаннями літописець наважувався на додавання або упущення конкретних даних¹⁷. У певному сенсі неписаний середньовічний літературний етикет, який засвідчував майстерність автора, також впливав на остаточний вигляд тексту через позначення дидактичного виміру переказу у вигляді коментаря¹⁸. Вставки можна визначити завдяки проникливому аналізу літопису,

³ Данилевский И. Н. Указ. соч. – С. 6.

⁴ Там же.

⁵ Лихачев Д. С. «Повесть временных лет»: Историко-литературный очерк / Д. Лихачев. – СПб. : Наука, 1996. – Изд. 2-е. – С. 290.

⁶ Там же. – С. 291.

⁷ Там же. – С. 296.

⁸ Там же. – С. 294.

⁹ Там же. – С. 296.

¹⁰ Там же. – С. 292.

¹¹ Там же. – С. 299.

¹² Там же. – С. 274.

¹³ Там же. – С. 290.

¹⁴ Там же. – С. 291.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же. – С. 292.

¹⁷ Там же. – С. 298.

¹⁸ Там же. – С. 297.

вони виявляються у складних для перевірки деталях або вкладеннях епічних мотивів¹⁹. Останні дві особливості пов'язані з усною творчістю, характеристика котрої є необхідною для вмілого виявлення її елементів і відокремлення їх від історичної інформації.

Це теоретичне підґрунтя необхідне для аналізу змісту тексту і контексту, пов'язаного з присутністю воєводи. Вона припадає на період спільного володарювання Олега та князів Ігоря, Святослава і Ярополка як союзників пануючої влади. Свенельд (у різних джерелах під версіями – Свѣнальдь, Свѣнгельдь, Свѣнгелдь, Свѣньгелдь, Свенгелдь, Свентелд²⁰) згадується на тлі іноді бурхливих подій у ПВЛ загалом десять разів²¹. Перша згадка міститься під 945 р. (літописний 6453 від біблійного створення світу), остання – під 977 р. (літописний 6485)²². У семи випадках його ім'я вжите у формі іменника, у двох – прикметника, один раз – як патронім. Серед цих згадок Нестор, котрому приписується авторство найстаршої частини літопису, двічі надає голос самому воєводи²³. На перший погляд, видається, що це досить скромний матеріал для дослідження, але така кількість згадок з огляду на позадинастичний статус²⁴ постаті Свенельда, є винятковою. Це дозволяє поставити питання: ким насправді був Свенельд?

Зміст літопису дає дві відповіді на це питання: пряму та опосередковану. Безпосередньо Свенельд двічі згадується як воєвода (945 і 972 рр.)²⁵. Окрім того, у ПВЛ міститься інформація й про його реальний вплив. Реконструювати її можна через аналіз фрагментів літопису. Вперше у Нестора Свенельд названий князівським дружинником²⁶: «В лѣто 6453. В се же лѣто рекоша дружина Игоръеви: Отроци Свѣньльжи изодѣлися суть оружьемъ и порты, а мы назѣ. Поиди, княже, с нами в дань, да и ты добудеши и мы. И послуша ихъ Игорь [...]»²⁷. За літописом, військо Ігоря скаржилось керівникові на свої обладунки й матеріальні умови, беручи за приклад воїнів на службі воєводи Свенельда. Це повідомлення свідчить однозначно про два факти: по-перше, володіння військовими формуваннями не було винятковістю для князя; по-друге, дохід

¹⁹ Там же. – С. 299.

²⁰ Срезневский И. И. Чтенія о древнихъ русскихъ лѣтописяхъ / И. Срезневский // Записки Императорской академіи наукъ. – СПб. : Типографія Императорской академіи наукъ, 1862. – Т. II. – Приложение № 4. – С. 4.

²¹ Повесть временных лет (далі – ПВЛ) / [подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева ; под ред. В. П. Адриановой-Перетц]. – СПб. : Наука, 1996. – Изд. 2-е. – С. 26, 27, 28, 34, 35.

²² Варто зауважити, що датування Нестора неодноразово зазнавало критики: Щавелев А. С. Две «карьеры» функционеров раннего государства: воєвода Свенельд и Хёвдинг Торольв Квельдульвссон / А. Щавелев // Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского. – 2013. – № 4 (3). – С. 73; Минакова Э. А. Древнерусская элита первой половины X в.: «Конуш» или воєвода Свенельд / Э. Минакова // Рюрик: Исторические статьи и публикации. – Орел : Издатель А. В. Воробьев, 2003. – С. 57.

²³ ПВЛ. – С. 28, 35.

²⁴ Артамонов М. И. Воєвода Свенельд / М. Артамонов // Культура Древней Руси: посвящается 40-летию научной деятельности Н. Н. Воронина. – М. : Наука, 1966. – С. 30.

²⁵ ПВЛ. – С. 27, 35.

²⁶ Як зауважив Михайло Свердлов, дружина становила збройні сили, підпорядковані лише безпосередньо князеві, перебуваючи на його утриманні – «дружина», а у випадку воєводи Свенельда маємо справу з людьми, які перебували на службі – «отроци» (Свердлов М. Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI первой трети XIII в. / М. Свердлов. – СПб. : Академический проект, 2003. – С. 270).

²⁷ ПВЛ. – С. 26.

воеводи міг перевищувати дохід князя. Це досить неочікувана інформація як на першу згадку. Отож, у тексті Першого Новгородського літопису Свенельд з'являється ще 922 р.²⁸, на початку самостійного панування Ігоря. Сумнівною, однак, є його присутність у структурі новоствореної держави з огляду на факт того, що у мирному договорі між об'єднаними силами Святослава Ігоревича та візантійців, укладеному 971 р., Свенельд зазначений після князя, тоді як у попередньому договорі Ігоря 944/945 р.²⁹ подібної згадки немає. Інформація з'являється за доволі нещасливих обставин, коли, керований бажанням задовільнити потреби своїх воїнів, Ігор вирішив стягнути додаткову данину з древлан, що в результаті призвело до його смерті³⁰. Мотив переконання князя дружиною до подібних дій з причин браку відповідних благ викликає здивування, адже зовсім недавно на Русь було привезено награбоване в результаті походу на Константинополь³¹. Російський хозаролог Михайло Артамонов, на основі так званої єврейсько-хозарської кореспонденції, дійшов висновку, що незрівнянно більший масток Свенельда був результатом його участі в походах на Закавказзя, яке в той час перебувало під впливом арабів³². Цей погляд, однак, зважаючи на дуже гіпотетичний його характер, складно назвати переконливим.

Вдруге бачимо Свенельда вже після трагічної смерті Ігоря. Він зберіг своє давнє становище при княгині Ользі та її малолітньому синові Святославу: «Вольга же бяше в Киевѣ съ сыномъ своимъ съ дѣтьскомъ Святославомъ, и кормилецъ его Асмудъ, и воевода бѣ Свѣнелдъ, – то же отецъ Мистишинъ»³³. Саме в цьому фрагменті Свенельда вперше названо воеводою. Цікаво, що, окрім нього, Нестор назвав і князівського опікуна Асмуда. Імена обох вказують на їхнє північне походження³⁴. Можна їх ідентифікувати зі староскандинавськими відповідниками *Ásmundr*³⁵ і *Sveinaldr*³⁶. У зв'язку зі специфікою правлячої династії, члени котрої самі мали варязьке коріння³⁷, факт збереження статусу Асмудом і Свенельдом та їхнє безперечне

²⁸ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов (далі – НПЛ) / [под. ред. и с предисловием А. Н. Насонова]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – С. 109.

²⁹ У ПВЛ під 6453/945 р. з'являється така інформація: «Присла Романъ, и Костянтинъ и Степанъ слы к Игореву построи мира первого. Игорьъ же глагола с ними о мирѣ» (ПВЛ. – С. 24). Однак відомо, що Роман І Лакапін, який правив спільно із синами Костянтином та Стефаном у Візантії, був детронізований ними ще в грудні 944 р. Згодом згаданих організаторів перевороту скинув усунений від влади законний василевс Костянтин VII Багрянородний.

³⁰ ПВЛ. – С. 27.

³¹ Артамонов М. И. Указ. соч. – С. 31.

³² Там же. – С. 32.

³³ ПВЛ. – С. 27.

³⁴ Значна частина дослідників прямо називає Свенельда норманом або скандинавом (Артамонов М. И. Указ. соч. – С. 31; Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. / Б. Рыбаков. – М. : Наука, 1982. – С. 184, 326, 327, 384; Его же. Древняя Русь: Сказания, былины, летописи / Б. Рыбаков. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 180; Duczko W. Ruś Wikingów / W. Duczko. – Warszawa : TRIO, 2007. – S. 107, 199). Відомі й діаметрально протилежні погляди (Шайкин А. А. Окружение князя в «Повести временных лет» / А. Шайкин // ТОДРЛ / [отв. ред. Н. В. Поньрко]. – СПб. : Наука, 2009. – С. 281).

³⁵ Мельникова Е. А. Скандинавские рунические надписи. Новые находки и интерпретации, тексты, перевод, комментарий / Е. Мельникова. – М. : «Восточная литература» РАН, 2001. – С. 211.

³⁶ Duczko W. Op. cit. – S. 199.

³⁷ Ibidem. – S. 7, 12, 97, 107, 167, 213; Артамонов М. И. Указ. соч. – С. 31; Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси / Г. Лебедев. – СПб. : Евразия, 2005. – С. 583.

зближення з князівським домом не викликає подиву. Натомість, безсумнівно, загадковим є питання про те, яким був реальний вимір становища воєводи. Чи, згідно з існуючим визначенням, він був командувачем руського війська³⁸? Можливо, з часом це окреслення втратило актуальність. Загадковість і неточність текстів джерел дозволяють у цьому плані полемізувати. Згідно з деякими припущеннями, воєвода володів керівними повноваженнями в молодій руській державі, котрі міг би виконувати князь, якби очолював військо³⁹. На думку Бориса Рыбакова, воєводи очолювали варязькі підрозділи⁴⁰. Варто зауважити, що, з огляду на його прерогативи, воєвода міг володіти значною від князя незалежністю, особливо протягом X ст.⁴¹ Частина істориків, висвітлюючи це питання, формулювала тезу про належність Свенельда до князівського прошарку⁴². Проте зазначені аргументи не дозволяють підтримати такий сміливий і однозначний висновок. Літопис також нотує родинні зв'язки Свенельда, зокрема повідомляє, що той мав сина – Мстишу. Варто зазначити, що ім'я варязького нащадка має, без сумніву, слов'янське походження.

У третій згадці Нестор цитує самого Свенельда: «В лѣто 6454 Ольга съ сыномъ своимъ Святославомъ, сбора вои много и храбры, и иде на Деръвську землю. И изидоша деревляне противу. И сънемъшемася обѣма полкома на скупь, суну копьемъ Святославъ на деревляны, и копье летѣ сквозѣ уши коневы, и удари в ноги коневы, бѣ бо дѣтескъ. И рече Свѣнелдъ и Асмолдъ: “Князь уже почаль, потягнѣте, дружина, по князѣ!”»⁴³.

Наступна поява Свенельда (946 р.) має виразне епічне забарвлення: образність, повторення та символічний характер, що могло б свідчити про запозичення з усної традиції. Після смерті чоловіка Ольга, разом з опікуном малолітнього Святослава, Асмундом (ім'я якого в даному фрагменті літопису отримало форму Асмольд), а також воєводою Свенельдом організували каральний похід проти древлян. Сутичка символічно починається із невдалого кидка списа малолітнім Святославом. Саме ця подія послужила Асмундові та Свенельдові мотивом заохочення війська до бою. Дана згадка є останнім переказом, що стосується воєводи та його становища за княгині Ольги.

Однією з найцікавіших є інформація про Свенельда в русько-візантійському мирному договорі 971 р.: «Равно другаго свѣщанья, бывшаго при Святославѣ, велицѣмъ князи русѣмъ, и при Свѣналдѣ, писано при Фелѣ синкелѣ и к Ивану, нарицаемому Цѣмьскию, царю гречьскому, въ Дерестрѣ, мѣсяца июля, индикта въ 14, в лѣто 6479»⁴⁴.

³⁸ Згідно з визначенням «Тлумачного словника російської мови» С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведова, «В Древней Руси и в некоторых славянских государствах: начальник войска» ([Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ozhegov.ru/slovo/5008.html>).

³⁹ Свердлов М. Б. Указ. соч. – С. 70–72, 83–83.

⁴⁰ Рыбаков Б. А. Мир истории. Начальные века русской истории Б. Рыбаков. – М. : Молодая гвардия, 1984. – С. 67.

⁴¹ Шайкин А. А. Указ. соч. – С. 281.

⁴² Лушин В. Г. Свенельд: князь или воевода? / В. Лушин // Историко-археологические записки. – Ростов-на-Дону: ЗКМ, 2009. – Т. 1. – С. 45; Соловьев А. В. Был ли Владимир Святой правнуком Свенельда? / А. Соловьев // Записки русского научного института в Белграде. – 1941. – № 16–17. – С. 35.

⁴³ ПВЛ. – С. 28.

⁴⁴ Там же. – С. 34.

Оригінальний текст трактату включений у головний зміст літопису. Хоча не володіємо документом грецькомовного оригіналу договору, в *«Історії»* Лева Диякона⁴⁵, котра є синкретичним описом подій, підтверджено факт укладення миру. Інтригує факт, що документ з руської сторони підписаний двома особами – князем Святославом та Свенельдом. Для деяких дослідників, які дотримуються думки про династичне коріння воєводи, дана інформація слугувала незаперечним підтвердженням їхніх концепцій. Хоча складно без зауважень і сумнівів прийняти цю позицію, сам механізм певного виду співуправління не був чужим для скандинавських правлячих родів⁴⁶. Присутні у Києві варяги Аскольд і Дір, зокрема⁴⁷, також ділили владу⁴⁸. З огляду на обмежену кількість джерельного матеріалу, винятково складною виглядає однозначна оцінка цього явища.

Наступна інформація про Свенельда, котра з'явилася напередодні загибелі князя Святослава 972 (6480) р., вказує на кульмінаційний момент у кар'єрі воєводи: «Створив же миръ Святославъ съ греки, поиде в лодьяхъ к порогомъ. И рече ему воевода отень Свѣналдъ: “Поиди, княже, на конихъ около, стоятъ бо печенѣзи в порозѣхъ”. И не послуша его и поиде в лодьяхъ»⁴⁹.

Воєвода радив своєму володарю як повертатися з походу. Однак князь не скористався порадою, обрав коротшу дорогу – водою. Ту, як і припускав Свенельд, пильнували печеніги, котрі, на повідомлення про військову здобич і незначну кількість війська Святослава, заблокували прохід. Князь був змушений зимувати у гирлі Дніпра, а пізніше, при спробі пройти до Києва, зазнав атаки печенізького хана Курі. Після вбивства Святослава, згідно з літописом, Куря зробив з його черепа чашу⁵⁰. Про напад кочівників на військо руського князя, котре було розгромлене, повідомляв також Лев Диякон⁵¹, хоча в його *«Історії»* немає сюжету про чашу з черепа противника. Вартий уваги факт, що Святослав залишився без підтримки воєводи, котрий, імовірно, обрав шлях сушею⁵². Не відомі подробиці володаревого рішення, натомість Свенельд після його смерті наважився на повернення до Києва: «Свѣналдъ же приде Киеву къ Ярополку»⁵³.

⁴⁵ Leonis Diaconi, Caloënsis Historiae Libri Decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti / [rec. C. V. Nasii]. – Bonnae : Impensis ed. Weberi, 1828. – P. 155. Лев Диякон згадує також одного з командувачів Святослава, котрий був третьою особою у державі, а його ім'я грецькою звучить як Σφέυκελος (Leonis Diaconi. – P. 144). Згідно з переказом «повалений», «упав на спину», що означало його загибель на полі бою. З'явилася, однак, концепція, що подібний опис може засвідчувати й важке поранення (Щавелев А. С. Указ. соч. – С. 73). Це питання, однак, потребує подальших досліджень.

⁴⁶ Ще за життя Гаральда Прекрасноволосого статус співправителя отримав його син Ейрік Кривава Сокира. Аналогічні приклади неодноразово траплялися серед норвезьких правителів.

⁴⁷ ПВЛ. – С. 14.

⁴⁸ Лушин В. Г. К вопросу о возможных истоках предполагаемой древнерусской диархии // Историко-археологические записки. – Т. I. – Ростов-на-Дону : ЗКМ, 2009. – С. 72.

⁴⁹ ПВЛ. – С. 35.

⁵⁰ Там же. Див. також: Pavliuk A. Wytwarzanie pucharów z ludzkich czaszek na podstawie starożytnych i średniowiecznych źródeł // Societas Historicorum. – nr 69. – 2016. – S. 11.

⁵¹ Leonis Diaconi, Caloënsis. – P. 157.

⁵² Артамонов М. И. Воевода. – С. 33.

⁵³ ПВЛ. – С. 35.

Згідно з Нестором, правління найстаршого сина Святослава Ярополка розпочалося 973 (6481) р.⁵⁴, причому Свенельдові вкотре вдалося зберегти своє становище⁵⁵. Однак, це швидко змінилося. Вже 975 (6483) р. літопис інформував про загострення відносин між сином Святослава Олегом, князем древлян, та іншим сином воєводи Свенельда Лютим, котрий також носив слов'янське ім'я: «В лѣто 6454. Ловѣ дѣющую Свѣналдичю, именемъ Лють; ишедь бо ис Киева гна по звѣри в лѣсѣ. И узрѣ ѿ Олегъ, и рече: “Кто се есть?” И рѣша ему: “Свѣналдичъ”. И заѣхавъ, уби ѿ, бѣ бо ловы дѣя Олегъ»⁵⁶.

Під час полювання дійшло до смерті одного з двох відомих нам синів воєводи. Захопившись полюванням, Лют вторгся в землі, котрими володів Олег, що порушило права князя⁵⁷. Така зневага для Олега Святославовича виявилася винятково важкою і він намірився помститися Лютові. Відома й реакція Свенельда на конфлікт: «И о томъ бысть межю ими ненависть, Ярополку на Ольга, и молвяше всегда Ярополку Свѣналдъ: “Поиди на брать свой и прими волость его” хотя отмъстити сыну своему»⁵⁸.

У наведеній цитаті ПВЛ відображений існуючий в усній традиції переказ про намовляння керованого бажанням помсти Свенельдом довірливого Ярополка. Однозначно, мотивом був стимул отримання землі та влади над землями князя Олега. Через два роки, у 977 (6485) р.⁵⁹, воєводи вдалося спричинити ворожнечу між братами. До сутички дійшло неподалік міста Овруч, у землях древлян. Військові Ярополка вдалося розбити Олега, що викликало неконтрольований відступ князя, під час котрого зіштовхнутий з мосту до рову, він загинув. Це була перша висвітлена джерелами братовбивча війна між представниками родини Рюриковичів. Але на цьому події не закінчилися: Ярополк, зрозумівши мотиви і наслідки своїх дій, усунув від себе Свенельда, звинувачуючи в підбурюванні до помсти: «И приде Ярополкъ, надъ немъ плакася, и рече Свеналду: “Вижь, сего ты еси хотѣль!”»⁶⁰.

Це надзвичайно красномовне повідомлення, з одного боку, може виявляти його первинний усний характер, а з іншого – описує, як безповоротно закінчив кар'єру воєвода, адже це остання згадка літопису про нього. Людина, котра з'явилася на політичній арені раптово і несподівано, так само несподівано закінчила свій шлях. На думку декотрих дослідників, така позиція могла бути наслідком дій не на користь династії⁶¹. Так, зокрема, вважав Олексій Шахматов – російський історик, котрий уперше запропонував методика наукової критики текстів літописів⁶². Однак, здається, що запропонована ним у 1908 р. концепція надто довільно інтерпретувала окремі сюжети літопису та народну творчість у вигляді билин. Згідно з аналізом билин О. Шахматова, Свенельд був дідом Добрині – дядька зі сторони матері Володимира

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ Артамонов М. И. Воєвода. – С. 33.

⁵⁶ ПВЛ. – С. 35.

⁵⁷ Артамонов М. И. Воєвода. – С. 34.

⁵⁸ ПВЛ. – С. 35.

⁵⁹ Там же.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ Шайкин А. А. Окружение. – С. 282; Щавелев А. С. Две «карьеры». – С. 73.

⁶² Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – СПб. : Типография М. А. Александрова, 1908. – С. 340–378.

Святославовича. Батьком Добрині дослідник назвав Мстишу Люта, котрий, за його концепцією, був однією особою⁶³. Це прямо суперечить уміщеній у літописі інформації, наче батька Добрині звали Малк Любечанин⁶⁴. О. Шахматов був прихильником тези про існування ранішого зводу ПВЛ з XI ст., котрий не зберігся, а компіляція з усної традиції спричинили те, що образ воєводи Свенельда є неоднозначним⁶⁵. На праці та постулати О. Шахматова опирався російський філолог Олександр Шайкін, котрий сформував тезу про участь Свенельда у вбивстві трьох наступних представників правлячої династії: Ігоря, Святослава Ігоревича та Олега Святославовича⁶⁶. Він також звинуватив воєводу у зраді, інтерпретуючи його повернення до Києва як втечу з поля бою проти печенігів.

Подібні концепції існують й сьогодні⁶⁷, формуючи в певних колах популярну однак неоднозначну тенденцію. Це свідчить про досить схематичний образ воєводи і його діяльності. З однієї сторони, складно без критики сприймати текст літопису, з іншої – надто заглиблена інтерпретація не сприяє об'єктивному сприйняттю постатей та подій. Неймовірна кар'єра воєводи Свенельда та очевидність його особи не зводяться лише до окремого випадку, а створюють певний універсальний образ постатей, аналогі яких можна знайти в історії інших державних утворень, що формувалися у той період. Характеристика їхніх позиції та діяльності може зацікавити дослідників з різних галузей.

This work is an attempt to understand the actual role of the voivode Sveneld in the forming state organism of the 10th century Rus'. Source and context analysis can be helpful in outlining both Sveneld and the historical and political background. The exceptional career of this voivode with Scandinavian origin, as well as the ambiguous information contained in the texts, do not boil down to an individual case, but rather form a certain universal image of figures whose analogies can be found in the history of other emerging states of this period.

Key words: Rus', the Middle Ages, the 10th century, voivode Sveneld, Varangians, the Scandinavians in Rus', the Rurik dynasty.

---

⁶³ Там же. – С. 357.

⁶⁴ ПВЛ. – С. 33.

⁶⁵ Шахматов А. А. Разыскания. – С. 359.

⁶⁶ Шайкин А. А. Окружение. – С. 282.

⁶⁷ Щавелев А. С. Две «карьеры». – С. 74.

УДК 94(367)+(476) «09/13»

Аркадіуш Сівко (Краків, Польща)

ТУРІВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО В X–XIII ст.: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглянуто стан дослідження середньовічної історії Турівського князівства, починаючи з XVIII–XIX ст. і до останніх наукових публікацій. Автор наголошує, що хоча в період кінця XIX – початку XX ст. було опубліковано кілька ґрунтовних монографій з історії середньовічного Турова, наступним десятиліттям характерний спад зацікавлення вчених даним питанням. Естафету студій Турівського князівства перейняли археологи. На основі описаних робіт автор намагається окреслити перспективи подальших історичних досліджень, включаючи джерела, які досі не завжди були об'єктом інтересу вчених.

Ключові слова: Турівське князівство, Рюриковичі, історіографія, середньовічна історія Білорусі.

Стан дослідження історії Турівського (пізніше Турово-Пінського) князівства, а також інших князівств у землях дреговичів, за відносно значної кількості історичних джерел (головно – літописів), характеризується браком нових історичних опрацювань. Дана тематика, актуалізована на межі XIX–XX ст., у радянський період стала предметом зацікавлення археологів. Очевидно, що з боку радянської влади – це була «протекція» археології, здійснюваної за рахунок «утискання» історичної науки. Це безпосередньо вплинуло й на сучасний стан історіографії. Турів постав на сторінках досліджень, присвячених іншим питанням, наприклад польсько-руським відносинам чи міжкнязівським конфліктам. Через існування міцного зв'язку між Туровом та Києвом інформацію про середньовічну історію Полісся також потрібно шукати на сторінках праць, присвячених історії давньоруської столиці. У цій статті я спробую окреслити поточний стан досліджень минулого Турівського князівства та на цій основі сформулювати певні пропозиції щодо подальших студій у найближчій перспективі.

Першим почав досліджувати Турівське князівство російський історик XVIII ст., автор відомої праці «*Історія Російська*» Василій Татищев. У його роботі можемо знайти інформацію присвячену землям дреговичів. В основному вона стосується найважливіших згадок на сторінках літописів, наприклад правління Святополка Володимировича в Турові. Історику також належить перша спроба окреслити кордони Турівського князівства наприкінці XI ст.¹

У першій половині XIX ст. Турів з'являється на сторінках праці Миколи Карамзіна «*Історія государства Російського*». Вчений висунув цікаву гіпотезу, називаючи Брест місцем смерті князя Святополка², однак найбільш правдоподібно це сталося десь на шляху до Чехії.

¹ Татищев В. История Российская с самых древнейших времен неусыпными трудами через тридцать лет / В. Татищев. – М. ; Л., 1963. – Т. 2. – С. 54, 63.

² Карамзин Н. История государства Российского / Н. Карамзин. – СПб., 1842. – Т. 2. – Гл. 1. – С. 2–10.

У другій половині XIX ст. Турівське князівство стало предметом зацікавлення митрополита Макарія Булгакова, істориків Сергія Соловйова та Дмитра Іловайського, а також цілої плеяди інших дослідників. М. Булгаков у своїй *«Історії Руської Церкви»* першим звернув увагу на діяльність Кирила Турівського – православного святого, який походив з Турівської землі³. С. Соловйов у своїй багатотомній *«Історії Росії з найдавніших часів»* неодноразово згадував дреговичів, описував діяльність князя Святополка та католицького єпископа його дружини Рейнберна⁴. Вчений також вказував на специфічні риси, притаманні Турівській землі як складовій частині Київського князівства. Звернув увагу на виокремлення Мозирського, а пізніше і Пінського князівств. У наступних томах історик описав мережу місцевих монастирів та згадував про діяльність Кирила Турівського. Окрім того, вчений вказував на поступове формування в Турові локальної династії нащадків Володимира Мономаха. Своєю чергою Д. Іловайський у своїй *«Історії Росії»* згадав напівлегендарного князя Тура, а також писав про можливий перехід турівського князя Святополка на латинський обряд⁵.

У 1880 р. з-під пера Євгенія Шершилова, єпископа Мінського і Турівського, вийшла праця про життя та діяння Кирила Турівського, в якій автор коротко розглянув і минуле самого Турова⁶. Сюжети історії Турова містяться і в книзі Ігоря Малишевського, також присвяченій діяльності св. Кирила⁷.

З-поміж польських істориків XIX ст. на тему дреговичів, Святополка і Рейнберна писав Йоахим Лелевель на сторінках своїх праць *«Історія Польщі, котру стрий розповідав своїм племінникам»*⁸ та *«Історія Польщі до кінця правління Стефана Баторія»*⁹.

У другій половині XIX ст. про Турів писали не тільки історики. Уваги заслуговує праця етнографа Павла Шпилевського під назвою *«Мозирщина (З мандрівки західноруським краєм)»*¹⁰, у якій знаходимо, насамперед, інформацію важливу з точки зору археології: опис городищ, початки міста. Також варто виокремити працю Михайла Гаусмана *«Історичний нарис містечка Турова, колишньої столиці Турівського князівства»*¹¹.

³ Булгаков М. История русской церкви / М. Булгаков. – СПб., 1857. – Т. 2. – С. 300.

⁴ Соловьёв С. История России с древнейших времён / С. Соловьёв. – Т. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/common/solovyev1/index.html>.

⁵ Иловайский Д. История России / Д. Иловайский. – М., 1876. – Т. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dugward.ru/library/ilovayskiy/ilovayskiy_istoriya_rossii_t1_ch1_kievskiy_period.html#111

⁶ Шершилов Е. Творения св. отца нашего Кирилла, еп. Туровского / Е. Шершилов. – Туров ; Минск, 1880 // Творения св. Кирилла, еп. Туровского: Памятник литературы XII ст. – Туров ; Минск, 2002. – С. 343–367.

⁷ Мальшевский И. Творения святого отца нашего Кирилла, епископа Туровского, с предварительным очерком истории Турова и Туровской иерархии до XIII века / И. Мальшевский. – К., 1880.

⁸ Lelewel J. Dzieje Polski które stryj synowcom swoim opowiedział / J. Lelewel. – Warszawa, 1959. – S. 35, 57.

⁹ Ejustdem. Historia Polski do końca panowania Stefana Batorego: dzieło pośmiertne / J. Lelewel. – Poznań, 1863. – S. 27–33.

¹⁰ Шпилевский П. «Мозырщина» (Из пугешествия по западнорусскому краю) / П. Шпилевский // Архив исторических и практических сведений, относящихся до России. – СПб., 1859. – С. 1–49.

¹¹ Гаусман М. Исторический очерк местечка Турова, прежней столицы Туровского княжества / М. Гаусман. – Минск, 1877.

Вкрай важливою працею для вивчення історії Турова стала книга білоруського історика Митрофана Довнара-Запольського «*Нарис історії кривичської і дреговичької земель до кінця XII століття*»¹², опублікована 1891 р. в Києві. Попри те, що в назві анонсовано опис Смоленського, Полоцького й Турівського князівств, це поза сумнівом перша фундаментальна праця про землі дреговичів. У ній автор, наприклад, описав місцеві природні умови, що на момент роботи над книгою не так істотно відрізнялися від середньовічних. Вчений поєднав природні умови з факторами сприяння торгівлі, що, на думку історика, стало ключем розуміння значення Турівської землі та її розвитку¹³. М. Довнар-Запольський спробував окреслити кордони князівств, втім і Турівського, хоча і звернув увагу на низку труднощів з цього приводу. Історик охарактеризував головні міста краю – Турів, Пінськ, Мозир, Клецьк і Случевськ. Вчений артикулював проблему, пов'язану з малою кількістю писемних джерел, а також показав необхідність кращої роботи і з археологічним матеріалом. Поза тим дослідник спробував висвітлити питання внутрішньої політики в Турівському князівстві, але й тут він мусив удатися до аналогії з працями інших авторів¹⁴.

Наступна частина його праці має хронологічний характер. Цікавою є думка М. Довнара-Запольського про те, що незначні за обсягом описи дреговичів можна знайти не тільки в літописах, але і в працях імператора Костянтина Багрянородного, а також в одному з арабських джерел. Однак автор головно користувався інформацією з «*Повісті временних літ*», намагаючись описати діяльність князівств на території сучасної Білорусі до другої половини XII ст., вказуючи на причини зростання їхнього значення в різний період¹⁵.

Через кілька років, 1901 р., вийшла книга Олександра Грушевського, присвячена Турово-Пінському князівству «*Пінське полісся. Нарис історії Турово-Пінського князівства*»¹⁶. Автор, вслід за попередниками, розпочав з географічного опису краю та звернув увагу на опис археологічних знахідок Туровського краю¹⁷. Хронологічно-історична частина книги О. Грушевського багато в чому збігається з результатами студій М. Довнара-Запольського з тією відмінністю, що автор детальніше виклав міркування щодо походження дреговичів та назви їхнього головного міста¹⁸. Дослідник більшою мірою користувався візантійськими джерелами, а також звертав увагу на джерельні згадки про діяльність місцевого боярства й відносини між Туровом і Пінськом¹⁹. Це доволі успішна спроба визначити ту роль, яку Турів зіграв у конгломераті руських земель. О. Грушевський також вдало підкреслив політичний поділ Полісся, звертаючи увагу на функціонування не тільки Турівського, але й інших князівств краю, зокрема Клецького та Гродницького. Автор нерідко інтерпретував передання влади в Турові представникові іншого відгалуження династії Рюриковичів

¹² Довнар-Запольский М. Очерк истории кривичской и дреговичской земель до конца XII столетия / М. Довнар-Запольский. – К., 1891.

¹³ Там же. – С. 1–23.

¹⁴ Там же. – С. 57–59.

¹⁵ Там же. – С. 60–90.

¹⁶ Грушевский А. Пинское полесье. Исторические очерки / А. Грушевский. – К., 1901. – Ч. 1 : XI–XIII вв.

¹⁷ Там же. – С. 1–8.

¹⁸ Там же. – С. 23–35.

¹⁹ Там же. – С. 9–14.

початком його правління в князівстві. На наш погляд, до початку XII ст. досить складно говорити про будь-яку спадкоємність, адже тоді Турів майже ніколи не був спадковим уділом. Третій розділ книги цілком присвячений релігійним питанням – історії Турівської православної єпархії та її найвідомішому єпископові – Кирилові Турівському.

У 1904 р. постала багатотомна монографія Євгена Голубінського під назвою «*Історія Руської Церкви*»²⁰.

Цікаву й об'ємну інформацію про Турово-Пінське князівство також можна знайти в монументальній «*Історії України-Русі*» Михайла Грушевського. Український історик, опираючись на дослідження М. Довнара-Запольського та О. Грушевського, створив не тільки нову хронологічну схему, але й окреслив приблизні кордони князівства та етнографічний ареал поселення дреговичів. Учений також намагався відповісти на питання, скільки шансів мав тісно пов'язаний з Києвом Турів отримати принаймні часткову незалежність від столиці²¹.

На увагу також заслуговує стаття під назвою «*Опис поїздки в Турів і Пінськ членами комітету в серпні 1909 р.*», опублікована 1911 р. в часописі «*Мінські старожитності*»²². Вона стосувалася перебування в Турові членів Церковного історико-археологічного комітету та містила опис тогочасного стану залишків давнього міста. Особливу увагу в статті присвячено описові кам'яного саркофагу, який іноді приписували самому князю Турові.

Після Першої світової війни в Турові проводилися археологічні дослідження. Керували розкопками Олександр Круковський та Петро Третьяков. Останній у 1937 р. опублікував статтю «*Розселення давньоруських племен за археологічними даними*»²³, в якій описав стан залишків міста в 1920-х рр.

У 1939 р. з-під пера Бориса Грекова вийшла друком «*Київська Русь*». Автор цієї важливої, хоч і написаної в дусі марксистської ідеології, роботи лише коротко згадав історію Турова в розділі, присвяченому історії першої руської держави та її відносинам із сусідніми країнами²⁴.

Сюжети, пов'язані з Туровом, також згадувалися в окремих розділах робіт польських істориків, зокрема Станіслава Закжевського «*Святополк і питання Бреста*»²⁵ і Станіслава Гродецького «*Бунт Святополка проти Володимира*»²⁶. Питання

²⁰ Голубинский Е. История Русской Церкви / Е. Голубинский. – М., 1901. – Т. 1. – С. 324–325.

²¹ Грушевський М. Історія України-Русі / М. Грушевський. – Львів, 1905. – Т. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur2.htm>

²² Описание поездки в Туров и Пинск членами комитета в августе 1909 г. // Минская старина. – № 2. – Минск, 1911. – С. 250–268.

²³ Третьяков П. Расселение древне-русских племен по археологическим данным / П. Третьяков // Советская археология. – 1937. – № 4. – С. 33–53.

²⁴ Греков Б. Киевская Русь / Б. Греков. – М., 1953. – С. 505.

²⁵ Zakrzewski S. Boleslaw Chrobry Wielki / S. Zakrzewski. – Kraków, 2000. – S. 253, 328.

²⁶ Grodecki R. Dzieje Polski do roku 1194 / R. Grodecki // Dzieje Polski średniowiecznej / [red. J. Wyrozumski]. – Kraków, 1995. – Т. 1. – S. 98, 189.

Бреста і Дорогочина в політиці краківсько-сандомирських Казимира Справедливого і Лешка Білого вивчала Аліна Вілкевич-Вавжинчиківна²⁷.

Серед праць, виданих після Другої світової війни, турівські сюжети згадано в книзі Михайла Тихомирова «Давньоруські міста», що побачила світ 1956 р.²⁸ В розділі, присвяченому головно Київській і Переяславській землям, автор, на основі географічного розташування Турова, оцінив його, як незначне місто, однак підкреслював важливу роль міста в торгових відносинах²⁹. Використовуючи «Повість временних літ», учений писав про князя Тура, вважаючи його легендарною особистістю; охарактеризував діяльність Кирила Турівського; оцінив Турів як єпископський центр, а також описував саме місто, що було новинкою на тлі попередніх праць³⁰. У цьому разі історик опирався на опубліковані 1930 р. в часописі «Записки відділу гуманітарних наук» дослідження³¹. При згадці Кирила Турівського, виходячи з поглядів Є. Голубінського та Михайла Спіранського, М. Тихомиров звернув увагу на можливість зв'язку його творчості з реаліями життя в місті на Прип'яті, про внутрішнє життя якого у нас дуже мало джерельних даних. У той же час Кирила Турівського і його творчість вивчав також Ігор Єрємін³².

За три роки до виходу публікації М. Тихомирова в третьому томі підручника «Нариси історії СРСР», що вийшла за редакції Б. Грекова, Льва Черепніна та Володимира Пашуто, також коротко йшлося про історію Турівської землі³³. Використав і узагальнив цей матеріал археолог Михайло Каргер у статті «Нова пам'ятка зодчества XII століття в Турові»³⁴. Розповідаючи про руїни церкви XII ст., досліджені 1962–1963 рр., автор підсумував поточний стан археологічних студій, які проводилися в Турові (єдиним цікавим об'єктом археолог вважав саркофаг, знайдений 1909 р.), а також висунув припущення про існування місцевої архітектурної школи³⁵.

Через десять років про археологію Турова, Пінська, Клецька і Мозира писав Георгій Штыхов у своїй праці «Міста Білорусі за літописами і розкопками (IX–XIII ст.)»³⁶. Серед іншого він також згадав проведені в 1970-х рр. Мариною Полубояріноюю і Петром Лисенком дослідження.

У 1966 р. вийшла книга польського історика Броніслава Влодарського «Польща і Русь 1194–1340», у якій автор вважав Турово-Пінську землю найважливішим контактним регіоном Русі з ятвягами³⁷. Покликаючись на підручник за редакції Миколи

²⁷ Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII i XIII wieku / A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1937. – Т. 12. – С. 1–36.

²⁸ Тихомиров М. Древнерусские города / М. Тихомиров. – М., 1956.

²⁹ Там же. – С. 286–305.

³⁰ Там же. – С. 306–307.

³¹ Записки аддзелу гуманітарных навук. – Менск, 1930. – Кн. XI. – С. 373–374.

³² Ерёмин И. Литературное наследие Кирилла Туровского / И. Ерёмин // Труды Отдела древнерусской литературы. – М., 1956. – Т. XII. – С. 340–362.

³³ Очерки истории СССР : в 9 т. / [под ред. Б. Грекова, Л. Черепнина, В. Пашуто]. – М., 1953. – Т. 3. – С. 414–416.

³⁴ Каргер М. Новый памятник зодчества XII века в Турове / М. Каргер // Краткие сообщения Института археологии. – 1965. – № 100. – С. 130–139.

³⁵ Там же. – С. 131–138.

³⁶ Штыхов Г. Города Белоруссии по летописям и раскопкам (IX–XIII вв.) / Г. Штыхов. – Минск, 1975.

³⁷ Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340 / B. Włodarski. – Warszawa, 1966.

Дружиніна, він вважав Турівське князівство важливим торговельним центром, розташованим на перехресті військових шляхів, де «київські князі саджали на престол своїх найвидатніших синів»³⁸. Брест з'являється в дослідженнях Б. Влодарського в основному в розділі, присвяченому політиці Лешка Білого стосовно Русі³⁹.

Інший польський медієвіст Генрик Ловмянські у своїх «*Студіях над історією Слов'ян, Польщі і Русі доби середньовіччя*», виданих після його трагічної смерті, згадував дреговичів як одне з основних племен, що проживало в руських землях⁴⁰. Описуючи перебування Святополка в Бресті, польський історик підкреслив зв'язок міста з Поліським регіоном⁴¹. Зважував також можливість виникнення балтійського поселення на білоруських землях⁴². Про Турів і Пінськ дослідник згадував тільки в контексті можливого часу виникнення цих міст⁴³.

У 1968 р. Анджей Поппе в книзі «*Держава і Церква на Русі в XI столітті*» небагато уваги присвятив Турівській єпархії. Поміж іншим, історик писав про Пінськ, як резиденцію князя Святополка, а також переглянув хронологію заснування єпископства. При цьому вчений проаналізував німецьку історіографію, а також опрацював мало використані раніше давньоруські джерела, зокрема «*Слово про Мартина монаха*»⁴⁴.

Середньовічна історія Полісся цікавила й білоруського археолога Петра Лисенка, який у 70-х рр. минулого століття проводив археологічні дослідження в Турові. Першою значною його працею стала стаття «*Міста Турівської землі*», опублікована 1974 р. У ній вчений описав окремі міста Полісся, історію їхнього будівництва, а також розмірковував про кордони окремих князівств. Дослідник продовжував працювати над цією тематикою, а результати досліджень лягали в основу його наступних праць⁴⁵.

У 1982 р. опублікована чергова стаття П. Лисенка під назвою «*Київ і Турівська земля*», опублікована у збірнику «*Київ і західні землі Русі в XI–XIII ст.*»⁴⁶. Вчений зауважив, що в літописах не занотовано час включення Полісся до володінь династії Рюриковичів, а це свідчить про малозначущість цих земель у X ст. Вслід за М. Грушевським археолог спробував показати, наскільки протягом століть Турів залишався незалежним від Київського князівства. З цією метою він відібрав епізоди, в яких Турівська земля як окрема волость виступала в масштабніших подіях історії Русі, як

³⁸ Ibidem. – S. 161.

³⁹ Ibidem. – S. 44–45.

⁴⁰ Łowmiański H. *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich* / H. Łowmiański. – Poznań, 1986. – S. 75, 429.

⁴¹ Ibidem. – S. 484–498.

⁴² Ibidem. – S. 477–478.

⁴³ Ibidem. – S. 498.

⁴⁴ Poppe A. *Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku* / A. Poppe. – Warszawa, 1968. – S. 183–188.

⁴⁵ Лысенко П. *Города Туровской земли* / П. Лысенко. – Минск, 1974.

⁴⁶ Его же. *Киев и Туровская земля* / П. Лысенко // *Киев и западные земли Руси в XI–XIII вв.* – Минск, 1982. – С. 81–108.

наприклад, протистояння Мономаховичів та Святославовичів⁴⁷. Також у статті подано коротку характеристику місцевих археологічних знахідок⁴⁸.

Наступна робота П. Лисенка *«Дреговичі»* вийшла друком 1991 р. і стосувалася історії виключно тільки польського племені⁴⁹. У першому розділі автор коротко охарактеризував письмові джерела, в яких ідеться про це плем'я. Вчений звернув увагу на описи Костянтина Багрянородного, який був одним з небагатьох авторів з-поза Русі, який звернув увагу на дреговичів у контексті їх перебування в Македонії⁵⁰. Використовуючи археологічні дані, П. Лисенко охарактеризував поховальний обряд у землях дреговичів і на цій підставі визначив імовірний ареал їхнього розселення, що дещо відрізнявся від кордонів Турівського князівства⁵¹. На тій самій підставі автор також розмірковував про походження дреговичів та про їхнє господарство (в основному землеробство). Описуючи місцеві суспільні відносини (у зв'язку з відсутністю інформації), автор був змушений покладатися на аналогії з іншими князівствами та племенами. Поміж іншим він порівнював постать Тура, якого вважав історичною персоною, з древлянським Малом, в'ятицьким Вятком та полянським Кием. Білоруський науковець вважав дреговичів за одне з найрозвинутіших східнослов'янських племен⁵². Книгу завершує короткий нарис історії Турово-Пінського князівства, що базувався на літописних свідченнях. Однак автор підкреслив, що при вивченні даної тематики відчутний брак письмових джерел, що, на його думку, збільшує роль археологічного матеріалу⁵³.

П. Лисенко також є автором двох книг, присвячених найважливішим містам князівства – Турову і Пінську. Перша з них, науково-популярного характеру, вийшла друком 1997 р. під назвою *«Древній Пінськ IX–XIII ст.»*⁵⁴. У ній автор розмірковував над можливими версіями походження назви Пінська, а також виокремив з літописів фрагменти, що, на його думку, описували ті події, які сприяли розвитку міста, яка вже в другій половині XII ст. стало столицею окремого князівства. Вчений також згадав історію археологічних досліджень міста, описав найважливіші знахідки і на цій основі намагався реконструювати давнє місто.

У 2004 р. опублікована ще одна книга автора під назвою *«Древній Турів»*⁵⁵. Учений охарактеризував джерела з історії міста на Прип'яті, підкреслив їхній зв'язок із Києвом, що, своєю чергою, засвідчувало тісні відносини між двома князівствами. На підставі існування в Турові окремої єпархії, П. Лисенко припустив імовірність існування в місті локальної писемної школи⁵⁶. Білоруський археолог виокремив та прокоментував усі літописні згадки про дреговичів і Турів. Епізод утвердження на турівському престолі Юрія Ярославовича в 1157 р. дослідник розглядав як початок

⁴⁷ Там же. – С. 90–102.

⁴⁸ Там же. – С. 103–105.

⁴⁹ Лысенко П. Дреговичи / П. Лысенко. – Минск, 1991.

⁵⁰ Там же. – С. 9–12.

⁵¹ Там же. – С. 92–102.

⁵² Там же. – С. 103–116.

⁵³ Там же. – С. 118–121.

⁵⁴ Лысенко П. Древний Пинск IX–XIII вв. / П. Лысенко. – Пинск, 1997.

⁵⁵ Его же. Древний Туров / П. Лысенко. – Минск, 2004.

⁵⁶ Там же. – С. 7–9.

правління окремої турівської гілки Рюриковичів⁵⁷. Як і в попередніх своїх працях, учений підкреслив значення археологічних джерел, яким присвячена значна частина книги. Окрім описів давнього городища, археолог також згадав предмети матеріальної культури, вміщуючи їх в економічну історію князівства⁵⁸, розвиток мистецтва, архітектури та писемності, багато уваги приділив життю та творчості Кирила Турівського⁵⁹. Вчений демонструє інтерес до Турівської єпархії та її історії, підкреслюючи при цьому невелику кількість джерел з даної тематики⁶⁰. Він ділить історію Турова на два періоди: до 988 р. (Турів як центр дреговичів) і після 988 р. (Турів як центр князівства). Багато уваги приділяє Святополкові Володимировичу як першому історичному правителю Турова⁶¹.

Нещодавно про Турів у своїй двотомній праці *«Західні землі домонгольської Русі»* писав Леонід Олексієв⁶². Автором з погляду археології та історії (питання про їх належність до Турівського князівства в різний період) описано окремі міста Полісся⁶³. Також учений підкреслив важливість детальнішого вивчення історії торговельних шляхів та їхній вплив на розвиток регіону.

Останнім часом питання, пов'язані з напівлегендарним засновником Турова – Туром, стають для вчених дедалі популярнішим. Деякі історики (Микола Трушковський⁶⁴, Михайло Гаусман⁶⁵, Юрій Лабинцев⁶⁶, Ірина Масленицина та Микола Богодзяж⁶⁷) уже давно визнали, що Тур був одним із перших християнських правителів на руських землях і навіть мучеником, ототожнюючи його з убитим за наказом Володимира Святославовича – Варягом Федором.

У 1996 р. опубліковано підручник *«Історія Білорусі»*, в якій один із розділів присвячено першим правителям білоруських земель⁶⁸. Сергій Тарасов, автор підручника, висловив гіпотезу, за якою Тур був братом полоцького князя Рогволода і тому їхні імена на сторінках літопису розташовані поруч.

⁵⁷ Там же. – С. 10–13.

⁵⁸ Там же. – С. 83–96.

⁵⁹ Там же. – С. 111–118.

⁶⁰ Там же. – С. 13, 131.

⁶¹ Там же. – С. 136.

⁶² Алексеев Л. Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры : в 2 кн. / Л. Алексеев. – Кн. 1. – М., 2006.

⁶³ Там же. – С. 51–53.

⁶⁴ Трушковский Н. Историко-статистическое описание Минской епархии / Н. Трушковский. – СПб., 1864. – С. 2.

⁶⁵ Гаусман М. Исторический очерк. – С. 1–2.

⁶⁶ Лабынцев Ю. В глубинном Полесье (Турово-Пинская земля) / Ю. Лабынцев. – М., 1989. – С. 30.

⁶⁷ Масленицина И. Мог ли быть князь Тур первым восточнославянским святым? / И. Масленицина, Н. Богодзяж // Вестник Белорусского экзархата. – Минск, 2005. – Т. 4 : 1000-летие Туровской епархии: Материалы XI минских епархиальных чтений 24 июня 2005 г., посвященных 1000-летию Туровской епархии. – С. 48–55.

⁶⁸ Тарасаў С. Першыя княствы-дзяржавы на беларускіх зямлях / С. Тарасаў // Гісторыя Беларусі. – Мінск, 1996. – С. 40.

Пізніше тему Турова досліджував Андрій Прохоров на сторінках своєї праці «*Князь Тур історія легенди. Сакралізація князівської влади у слов'ян*»⁶⁹. Дослідник запропонував дві найпоширеніші концепції походження князя Тура. Представники однієї з них вважають Тура варягом, цілком історичною постаттю (Георгій Штихов⁷⁰, Олена Мельникова⁷¹, Євгеній Шинаков⁷², Сергій Тарасов⁷³, Марія Самонова⁷⁴). Представники другої концепції вважають Тура місцевим слов'янським божеством. Таких висновків, зокрема, доходить М. Тихомиров⁷⁵. Сам А. Прохоров намагався скомпіювати дані археологічних джерел з різними легендами і міфами, а також лінгвістичними теоріями. Проте остаточно відповісти на питання походження Тура автор не спромігся. Варто зауважити, що дослідник також описував діяння Тура та його роль у масштабах Русі.

Одним з останніх досліджень, що стосувалось полоцького князя Рогволода (якого автор літопису згадує разом з Туром), а також питань заснування столиці Полісся була стаття Марії Самонової під назвою «*Рогволод і Рогнеда: скандинавські корені полоцької князівської династії*». Дослідниця висловила гіпотезу, що Тур почав правити дреговичами приблизно після смерті Ігоря Рюриковича, а після вбивства Володимиром Святославовичем Рогволода об'єктом експансії київського князя стали й землі Тура⁷⁶. Я погоджуюся з даною концепцією. На сторінках статті «*Короткі роздуми над історичністю князя Тура*» як аргумент мною запропоновано приклади назви руських міст на честь їхніх правителів-засновників⁷⁷.

Іншою пов'язаною з Туровом постаттю, яка викликає інтерес у істориків, є перший достовірний турівський князь – Святополк Володимирович, який отримав цей уділ від батька вже в дорослому віці (літопис вказує на 986 р.⁷⁸, хоча тоді Святополк був ще дитиною).

Вище ми вже згадували кілька праць, автори яких звертали особливу увагу на князя Святополка. Однією з них є видана 2014 р. книга Кароля Колінгера «*Східна політика Болеслава Хороброго (992–1025)*»⁷⁹. Польський дослідник, поміж іншим, описав шлюб Святополка Володимировича з дочкою Болеслава Хороброго, що

⁶⁹ Прохоров А. Князь Тур – история легенды. Сакрализация княжеской власти у славян / А. Прохоров. – Минск, 2005.

⁷⁰ Штыхаў Г. Гісторыя Беларусі: ад старажытных часоў да канца XIII ст. Вучэб. дапам. / Г. Штыхаў. – Мінск, 1994. – С. 42.

⁷¹ Мельникова Е. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды / Е. Мельникова. – М., 2011. – С. 71.

⁷² Шинаков Е. Образование Древнерусского государства: сравнительно-исторический аспект / Е. Шинаков. – М., 2009. – С. 262–263.

⁷³ Див. поклик № 68.

⁷⁴ Самонова М. Рогволод и Рогнеда: скандинавские корни полоцкой княжеской династии / М. Самонова // *Alba Ruscia: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X–XVI вв.)* / [ред. А. Мартынюк]. – М., 2015. – С. 13–14.

⁷⁵ Тихомиров М. Древнерусские города / М. Тихомиров. – М., 1956. – С. 228–230.

⁷⁶ Самонова М. Указ. соч. – С. 21–26.

⁷⁷ Siwko A. Krótkie rozważania nad historycznością kniazia Tura / A. Siwko // *Societas Historicorum*. – 2017. – № 73. – S. 15–17.

⁷⁸ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1908. – Т. 2. – Стб. 105.

⁷⁹ Kollinger K. *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)* / K. Kollinger. – Wrocław, 2014. – S. 34–59.

допомогло утвердженню сина київського князя в Турові. Полемізуючи з Анджеєм Ф. Грабським⁸⁰ і Яном Тишкевичем⁸¹, які раніше описували ці події, К. Колінгер заперечив тезу, що надання князеві Святополку Турова мало на меті віддалити його від столиці. Насправді ж нова волость Святополка на той час мала важливе стратегічне значення, адже Турів розташовувався відносно неподалік від Києва. В той час стосунки Святополка з батьком були, вірогідно, хорошими⁸². Причини погіршення у взаємовідносинах між ними вчений вбачає в діяльності колобжегського єпископа Рейнберна, який прибув як духовник дочки Болеслава Хороброго. Єпископ намовляв Святополка до непокори батькові, що призвело до ув'язнення останнього разом з дружиною і латинськими священиками⁸³. К. Колінгер також пише про Турів як про місто, де 1017 р. Болеслав Хоробрий міг спробувати відновити Святополка на престолі.

Тематикою турівського князя Святополка займався також Роман Гродецький⁸⁴. Польський історик згадував про можливе правління Святополка в Бресті – місті, розташованому близько до його вотчини⁸⁵.

У 2011 р. опублікована книга Антонія Міроновича «Турово-пінське єпископство XI–XVI ст.» у якій охарактеризовано не лише церковні установи, а й князівство та його правителів⁸⁶. Ще раніше, хоча і значно менше, про Полісся і Турівську єпархію вчений писав у книзі «Православна церква в державі Пястів і Ягеллонів»⁸⁷.

А. Міронович зауважив, що в Турові досить швидко утвердилася місцева «легітимна» династія нащадків Ізяслава Ярославовича, права яких неодноразово заперечувалися їхніми родичами⁸⁸. Він також чітко окреслив поступовий розподіл Полісся на кілька князівств. Характеризуючи місцеві еліти, історик визнав деяких їхніх представників справжніми зачинателями місцевої політики. Дослідник описував діяльність частини Турівських єпископів, наприклад Йохима, в контексті протистояння всередині Руської церкви між так званими грекофілами та прихильниками ідеї поповнення церковних кадрів з числа русинів⁸⁹. А. Міронович також звертав увагу на значення, яке для Турова мали сусідні князівства – Брестське, Гродницьке та Дорогочинське⁹⁰. Велику частину своєї праці дослідник присвятив опису становлення єпархії в Турові. Згадував про теорію прийняття християнства через Тура і його ймовірне мучеництво. У книзі розглянуто версії різних учених стосовно часу утворення

⁸⁰ Grabski A. Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych / A. Grabski. – Warszawa, 1964. – S. 174.

⁸¹ Tyszkiewicz J. Brunon z Querfurtu w Polsce i krajach sąsiednich. W tysiąclecie śmierci / J. Tyszkiewicz. – Pułtusk, 1990. – S. 139.

⁸² Kollinger K. Op. cit. – S. 42–43.

⁸³ Ibidem. – S. 50–59.

⁸⁴ Див. поклик № 26.

⁸⁵ Ibidem. – S. 159–185.

⁸⁶ Mironowicz A. Biskupstwo turowsko-pińskie w XI–XVI wieku / A. Mironowicz. – Białystok, 2011. – S. 44–97, 341.

⁸⁷ Ejsudem. Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów / A. Mironowicz. – Białystok, 2003. – S. 63, 83.

⁸⁸ Ejsudem. Biskupstwo turowsko-pińskie. – S. 60.

⁸⁹ Ibidem. – S. 73–74.

⁹⁰ Ibidem. – S. 71–72, 84–89.

Турівської єпархії, заснованої, ймовірно, 992 р. (Макар Булгаков⁹¹, Едуард Загорильський⁹², Петро Лисенко⁹³), причому тогочасний єпископ, скоріш за все, мав бути опікуном малолітнього князя Святополка. Сам дослідник дотримується думки, що молодий Святополк правив усе ж таки з Пінська⁹⁴. За іншою версією, Турівська єпархія постала 1005 р., а сам автор узагалі називає 1088 р. У діяльності єпископа Рейнберна вчений убачав спробу утвердити латинський обряд на руських землях⁹⁵. Особливої уваги заслуговує розділ, присвячений різноманітним монастирям на території Турівської єпархії, а також опису їхніх настоятелів та єпископів Турова⁹⁶.

В останні роки тематику історії Турівської єпархії вивчали А. Поппе⁹⁷, Г. Штихов⁹⁸, П. Лисенко⁹⁹ та Микола Єрмалович¹⁰⁰.

Серед найновіших праць, присвячених Турівському князівству, варто виокремити статті Станіслава Рошіка¹⁰¹ та Владіміра Кучкіна¹⁰². С. Рошік дослідив перебування на турівському троні князя Святополка, а також його відносини з Болеславом Хоробрим у світлі повідомлень «Хроніки» Тітмара з Мерзебурга. Дослідник припустив, що Турів міг бути місцем ув'язнення молодого Святополка. На його думку, місто в той період було третім найважливішим центром Русі після Києва і Новгороду, а утвердження в ньому Святополка додатково зміцнило політичні позиції Турова¹⁰³. Що ж стосується праці В. Кучкіна, то з об'єктивних причин вона залишилася недоступною автору даної статті.

Відштовхуючись від висновків попередніх робіт учених, які досліджували середньовічну історію Полісся, впливає, що археологічні студії домінують над історичними. Більшість історичних нарисів Турівської землі походять з кінця ХІХ і ХХ ст., а пізніші роботи значною мірою лише доповнюють археологічні доробки.

*

⁹¹ Булгаков М. Указ. соч. – С. 22.

⁹² Загорильский Э. Из ранней истории Туровской епархии / Э. Загорильский // Вестник Белорусского экзархата. – Минск, 2005. – Т. 4 : 1000-летие Туровской епархии: Материалы XI минских епархиальных чтений 24 июня 2005 г., посвященных 1000-летию Туровской епархии. – С. 35–39.

⁹³ Лысенко П. Древний Туров. – С. 109–110, 186–169.

⁹⁴ Там же. – С. 46–51.

⁹⁵ Там же. – С. 52.

⁹⁶ Там же. – С. 260–276, 340–341.

⁹⁷ Poppe A. Państwo i Kościół na Rusi w XI w.; Ejustdem. Biskupstwa na Rusi 988–1300 / A. Poppe // States, societies, cultures East and West. Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski / [red. J. Duzinkiewicz]. – N.–Y., 2004. – S. 836–837.

⁹⁸ Див. поклик № 69.

⁹⁹ Див. поклик № 44.

¹⁰⁰ Ермалович М. Старажытная Беларусь: Полацкі і Навагародскі перыяды / М. Ермалович. – Мінск, 1990.

¹⁰¹ Rosik S. Świątoplek I, książę Turowa i Kijowa, w świetle «Kroniki Thietmara». W kręgu przekazów źródłowych do początków Białorusi / S. Rosik // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – СПб., 2011. – № 2 (10). – С. 3–10.

¹⁰² Кучкин В. А. Туров и Туровское княжество в X–XIII вв. / А. Кучкин // «Вертоград многоцветный». Сборник к 80-летию Бориса Николаевича Флори / [ред. А. Турилов]. – М., 2018. – С. 64–72.

¹⁰³ Rosik S. Op. cit. – S. 8.

В подальшій частині статті я спробую окреслити найактуальніші напрями, які б могли зацікавити дослідників. Багато з них не були предметом історичних дискусій взагалі і вимагають окремих, скрупульозних студій. Варто враховувати те, що в рамках обраної тематики проведено чимало археологічних розкопок, які фактично доповнюють окремі праці історичного характеру.

Багато дослідників підкреслювали, що кількість писемних джерел, безпосередньо пов'язаних із зародженням і розвитком Турівського князівства, настільки незначна, що вчені головно використовують археологічні (не писемні) джерела. Варто замислитися, чи такий погляд справді слушний.

Кількість літописних згадок про Турів, як місто і князівський центр, відомі головно в «*Іпатіївській редакції*» – досить незначна. Ймовірно, це пов'язано з тим, що землею дреговичів часто керували інші підпорядковані київському князеві володарі. Трактування Турова як невід'ємної частини столичного уділу не сприяло його виокремленню в літописах, що творилися в головних центрах руського історіописання. Можна припустити, що Турів та інші міста Полісся постали тут тільки тоді, коли в таких містах правив князь – спадкоємець київського володаря і, відтак, продовжував регіональну політику династії. Типовим прикладом для такого припущення можна вважати перебування на Прип'яті Святослава Всеволодовича (1142), Ярослава Ізяславовича (1146), Андрія Юрійовича Боголюбського (1150) та Бориса Юрійовича (1154–1157). Випадки, коли княжі престולי отримували з волі батька – великого київського князя, знаходили відображення в літописах, а відтак, ними цікавилися історики.

Виникає питання: що відбувалося у Турові, коли на його престолі не сидів князь з роду Рюриковичів? Можна припустити, що не всі турівські князі віддзеркалені на сторінках літописів. Це стосується і деяких синів великого князя, які виконували функції намісників батька. Тут ідеться про події до другої половини XII ст., коли на Поліссі з'явилася окрема гілка Рюриковичів – Юрійовичів. Цілком можливо, що київські князі відправляли в Турів не тільки своїх синів, але й намісників з-поза княжого роду, з числа місцевої або столичної еліти – це й могло спричинити відсутність уваги літописців. У Київському літописі XII ст. знаходимо тільки одного турівського посадника на ім'я Жирослав сучасника В'ячеслава Володимировича. В літописі занотовано інформацію про вигнання Жирослава разом з єпископом Йоахимом після того, як князь В'ячеслав утратив владу в Турові¹⁰⁴. Припущення на тему місцевих соціальних відносин сформовані вченими на основі аналогій з іншими частинами давньоруської держави. Ключем до вивчення цього питання можуть слугувати джерельні згадки про тих київських князів, влада котрих розповсюджувалася й на Полісся. Можливо детальніше вивчення деяких аспектів їхньої політики дозволить нам краще зрозуміти роль Турова.

У цьому ж напрямі слід детально опрацювати біографію деяких найважливіших турівських князів, зокрема Ярополка Ізяславовича та В'ячеслава Володимировича. Діяльність останнього з них, а також події, що відбувалися після його смерті, на наш погляд, є переломними для Турівського князівства і вимагають окремого історичного і

¹⁰⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 330.

біографічного досліджень. До сьогодні з-поміж турівських князів зацікавленість дослідників викликали лише Тур та Святополк Володимирович. Однак у випадку з останнім турівські сюжети біографії князя не були особливим предметом інтересу істориків.

Вартим студій є і сам процес формування в Турові локальної лінії Рюриковичів, а відтак перетворення поліського регіону, що часто трактується як частина київського домену, в окреме удільне князівство. Своєю чергою зіставлення згадок про окремих князів і їх діяльність із даними археологічних досліджень, наприклад, що стосуються будівництва, може відкрити нову, цікаву перспективу для подальших розвідок. Ураховуючи, що Турів був одним із торговельних центрів, увагу до нього варто звернути і зі сторони нумізматики.

Пишучи про Турів та його історію, варто пам'ятати, що, крім тісних відносин з Києвом, столиця Полісся розташовувалася між двома потужними князівськими осередками, з яких іншим був волинський Володимир. Слід ураховувати, як правителі Волині хотіли і могли впливати на те, що відбувалося на Поліссі і чи можна говорити про їхній вплив на Турів. Поза сумнівами, можна вважати, що якісь зв'язки, що об'єднували ці два регіони, були. Тут варто згадати один епізод із життя князя В'ячеслава, який 1146 р. проводив активну політику на Волині, внаслідок чого був вигнаний з Турова і мусив княжити в невеликому Пересопницькому князівстві. Цікавих висновків можна дійти через порівняльний аналіз археологічних пам'яток з Полісся і Волині.

Вивчення історії Турівського князівства передбачає врахування й інших проблем. Для X і XI ст. значення міста мало особливий характер, зважаючи на його розташування на кордоні між землями Рюриковичів і Пястів. У такому контексті Полісся розглядали деякі вчені, які займалися польсько-руськими відносинами, однак комплексного дослідження так і не постало. Це дивує, адже дана тематика напряму пов'язана з питаннями визначення кордонів між двома державами окресленого періоду, а також порушує питання належності Бреста і Дорогочина.

Пишучи про середньовічну Русь, варто брати до уваги не тільки історію князівств та їх правителів, але й інші інституції, з яких найважливішою була православна Церква. Про Турівську єпархію, одну з найдавніших на руських землях, як ми вже згадували вище, писав А. Міронович. Окрім нього, цю тематику опрацьовували й інші дослідники, проте їхні роботи носять радше узагальнюючий характер. Багато істориків зосереджували увагу на постаті Турівського єпископа Кирила, вивчаючи його літературну діяльність. Деякі з них міркували над тим, наскільки ситуація в столиці князівства могла впливати на творчість ієрарха. На нашу думку, варто звернути більше уваги на те, що джерела церковного характеру можуть стати в пригоді при вивченні середньовічного Полісся, зокрема локальних церковних структур.

У контексті дослідження діяльності Кирила Турівського варто звернути увагу на одну з його праць агіографічного характеру, безпосередньо пов'язаних із Туровом. *«Слово про ченця Мартина, що перебував у Турові»* є життєписом турівського монаха. З джерела ми можемо детальніше дізнатися про чернече життя в Турові, а також про особливості функціонування регіональної єпархії. Згадана пам'ятка містить інформацію про декількох владик (Симеон, Ігнатій, Аким, Георгій), котрим монах служив кухарем.

Детальний аналіз такого джерела може додати інформації про давній Турів і місцеву церкву.

Певні труднощі виникають і з укладенням переліку турівських єпископів, а також датуванням їхнього понтифікату. Допомогти реконструювати ці дані можуть деякі описи «*Києво-Печерського патерика*», в якому читаємо про церковне життя в місті. Подібну роль можуть зіграти й інші пам'ятки давньоруської літератури, наприклад «*Повість про Бориса та Гліба*» або «*Повчання Володимира Мономаха*». Цікаві висновки випливають з порівняння інформації цих пам'яток та інших джерел до історії Турівського князівства (головно «*Повість временних літ*» і Київського літопису XII ст.).

Підсумовуючи, слід зазначити, що Турівське князівство було предметом інтересу для дослідників протягом багатьох років. Однак ця проблематика вимагає глибшого вивчення на основі існуючих письмових та археологічних джерел. Перспективними темами студій є реконструкція князів-Рюриковичів, які правили Туровом, вивчення внутрішньої обстановки в князівстві, його взаємозв'язки з іншими руськими і закордонними землями та історія православної Церкви на Поліссі. Також деякі з правителів Турова цілком заслуговують на власні біографічні дослідження. Турово-Пінському князівству та землям дреговичів з XIX ст. не присвячено жодної комплексної історичної монографії. Хоча численні праці археологічного характеру містять історичну частину, вони радше намагаються вплести матеріальні знахідки в історію, не відповідаючи повноцінному історичному дослідженню. Новий погляд на писемні джерела (літописи і літературні пам'ятки) і зіставлення їх з археологічними даними може стати основою такого дослідження.

The article highlights the current state of the historical research of the Principality of Turov, since the 18th and the 19th centuries to the latest publications. Despite that in the late 1800's and in the beginning of the 1900's appeared a few monographs illustrating the mediaeval history of the province, in the next decades we can see a decline in scientific interests in the problem. It is important to note that more than historians, the archaeologists have been interested in this question. On grounds of the described works the author tried to map out a perspective of the further historical researches, including by using of the sources, which the historians were not therefore interested in.

Key words: *Principality of Turov, the Rurik dynasty, historiography, mediaeval history of Belarus.*

УДК 94(481:489:485:477) «X–XI»

Тетяна Степанова (Івано-Франківськ, Україна)

ВЗАЄМОВПЛИВИ В МАТЕРІАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ НАСЕЛЕННЯ РУСІ ТА КРАЇН СКАНДИНАВІЇ В XI–XII ст.

У статті проаналізовано матеріальні взаємовпливи між населенням Русі та країн Скандинавії XI–XII ст. Взаємодія культур, зокрема, прослідкована на прикладі середньовічного руського та скандинавського жіночого костюмів, а також на основі мовних запозичень, у віруваннях та характерних археологічних знахідках.

Ключові слова: Русь, країни Скандинавії, матеріальна культура, жіночий костюм, мова, вірування, археологія.

Відносини Русі та скандинавських країн привели до взаємовпливів населення у матеріальній культурі. Підтвердження цьому знаходимо у історичних джерелах та археологічних матеріалах. Культура формує самобутність, світовідчуття, світогляд і традиції. У даній статті ми спробуємо проаналізувати культурні процеси серед населення Русі та Скандинавії у добу Середньовіччя, зокрема, впродовж XI–XII ст.

Основна риса, що характеризує державу, – мова, яка при тісних взаємозв'язках із іншими країнами зазнає відчутних впливів (наприклад, запозичення різноманітних слів). У нашому випадку помічаємо такі проникнення у сферу соціально-економічних відносин. А саме, «*грід*» – дружинник, охоронець, «*тіун*» – керуючий, «*берковець*» – міра ваги, «*ятебник*» – судовий чиновник¹. Лінгвістичні запозичення знаходимо і в скандинавському середовищі – «*полюддя*», «*сідло*», «*лука*» (частина сідла), «*шовк*», «*варяг*»². Іменослов еліт у київському слов'янському середовищі також дозволяє відчутти динаміку взаємовідносин. Крім типово скандинавських імен – Ігор, Ольга, Олег, нерідко носії варязької традиції набувають слов'янських. Так, Фарлоф став Передславом, Фрелаф – Мирославом, Груалд – Владиславом, Груар – Воєславом³. Ім'я було важливим елементом матримоніальної політики. За словами В. Долгова, у князівському середовищі ім'я мало показати династичне становище особи⁴. У скандинавів християнське ім'я хлопчика змушувало хроністів і авторів саг сумніватися

¹ Свердлов М. Б. Культурные связи России и Швеции в IX–XVI вв. / М. Свердлов // Скандинавский сборник. – 1986. – № 30. – С. 113–123. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ulfdalir.narod.ru/literature/articles/culture.htm>.

² Рахманин А. И. Значимость международных контактов в формировании культуры Древней Руси / А. Рахманин // Аналитика культурологии. – 2008. – № 10. – С. 2.

³ Тищенко К. Скандинавщина в давній Русі. Погляд із сучасності / К. Тищенко [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://stezhky.io.ua/s101513/skandinavshchinyuvaniyarusi>.

⁴ Долгов В. В. Рождение и ранний период жизни ребенка в Древней Руси XI–XIII веков: методы ухода, обрядовая защита, ценностные приоритеты / В. Долгов // Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология». – 2007. – № 7. – С. 40.

у його законному народженні. Так, зокрема, склалося із сином шведського конунга Олафа – Якобом. А називати сина на честь живого батька було не прийнято⁵.

Яскравим свідченням взаємовідносин населення Русі та скандинавів є одяг, спільні елементи моди, зокрема, втілені у стилістику жіночого костюма. Одяг скандинавських жінок складався з кількох ключових елементів, найпершим з яких була нижня сорочка. Довжиною вона сягала п'ят і виготовлялася з льону, залежно від соціального статусу жінки. Другим головним елементом був так званий сарафан на бретельках. Він був коротшим за сорочку і виготовлявся з цупкої шерсті. Бретельки скріплювали сарафан, вони були спереду коротші, ніж ззаду, та скріплювалися овальними фібулами⁶. Сарафан складався із суцільної матерії, а розріз спереду закривався передником, що підвішувався до фібул⁷.

Фібула, як елемент костюму, була характерною і для одягу слов'янських жінок. Між фібулами кріпилося намисто, зазвичай скляне, частим аксесуаром були різні мініатюрні речі, наприклад, коробочка з голками, яку описував арабський мандрівник Ібн-Фадлан⁸. Загалом, костюм слов'янської жінки та скандинавки був схожим, але особливістю руського костюму завжди залишалися скроневі кільця. За знахідками цього атрибуту археологи можуть встановлювати регіон їх поширення та племінну належність⁹. Три таких кільця, знайдені в одній з могил у Станго на Готланді, чітко вказують на поховання слов'янки.

Н. Бранденбург, досліджуючи інгумацію на території с. Вахрушево на р. Паша, виявив на грудях покійника три маленьких бронзових підковоподібних фібули, срібну шийну гривну, браслет і перстень. У цьому похованні знайдено єдиний скандинавський предмет – круглу фібулу типу ПВ1, яка знаходилася в області тазових кісток, що вказує на її вторинне використання, не скандинавське¹⁰.

Масштабні дослідження костюму належать А. Арциховському та М. Рабіновичу. В їхніх працях представлена системна характеристика костюму. М. Самбуровою були розроблені методи реконструкції руських головних уборів, а І. Іслановою, Е. Рябініним, Н. Хвоцинською на матеріалах Новгородської землі виокремлено

⁵ Успенский Ф. Б. Имя и власть: Выбор имени как инструмент династической борьбы в средневековой Скандинавии / Ф. Успенский. – М. : Языки русской культуры, 2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.Ruthenia.ru/folklore/ouspensky1.htm>.

⁶ Роэдаль Э. Мир викингов: викинги дома и за рубежом / Э. Роэдаль. – СПб. : Всемирное слово, 2001. – С. 270. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Roesdal/02.php.

⁷ Каинов С. Женский скандинавский костюм (по материалам шведского могильника Бирка) / С. Каинов // Библиотека Ассоциации Гардарика. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.asgard.tgorod.ru/libri.php3?cont=fem1>.

⁸ Журухіна О. Скляні вироби з розкопок Михайлівського Золотоверхого монастиря (результати досліджень 1998 року) / О. Журухіна. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mdch.kiev.ua/sites/default/files/public/pdf/20150811Журухіна.pdf>.

⁹ Михайлик Л. П. Опыт реконструкции вариантов женского погребального убора X – начала XI в. по материалам некрополей Киева и Кветуни. Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Гали Фёдоровны Корзухиной / Л. Михайлик. – СПб. : Нестор-История, 2010. – С. 624.

¹⁰ Янссон И. Скандинавская фибула из Винницкой области / И. Янссон, М. Потупчик, Ф. Андрощук. – СПб. : Нестор-История, 2010. – С. 577.

декілька комплексів жіночого костюму, відображено шляхи його формування та різноетнічний характер¹¹.

Верхній одяг, виготовлений зі шкіри, був характерним як для звичайного населення, так і князівського оточення. Кожух згадується в описі церковних володінь Новгородською грамотою № 64813. Цей елемент костюму був притаманний і жіночому, про це свідчать згадки у Новгородській грамоті № 42916, і чоловічому (за Новгородськими грамотами № 14114 та № 58615).

Підвіски, ланцюжки, персні, браслети, сустуги (застібки) були властиві для використання і жінками, і чоловіками¹². У XII ст. з'явилися нові елементи костюму, зокрема *луда* – багата, блискуча, шита золотом накидка, згадана в «*Повісті временних літ*» при описі скандинава Якуна: «и бе Якун слеп и луда бе у него золотом исткана», а також у Новгородській грамоті № 429. *Корзно* М. Рабінович вважає довгим, майже, до п'ят плащем, який застібався на правому плечі. Свідчення про цей одяг знаходимо в берестяних грамотах № 638 та 648. Причому, судячи з інформації грамоти № 638, *корзно* досить дорогий різновид одягу, пошиття якого коштувало одну гривну¹³. На Русі набули поширення фібули з декором у стилі «*Терслев*», різні за функціональним призначенням, конструкцією і розмірами (діаметр 1,5–4,5 см). Особливим різновидом стилю є композиція з трьох волют, з'єднаних за допомогою рівностороннього трикутника, виконаних із пластин золота та срібла^{14,15}. І. Янссон на матеріалах Бірки (сучасна Швеція) виділив дві групи фібул із цим типом орнаменту: литі імітації з мідних сплавів III В та їх прототипів із дорогоцінних металів – VA9. У каталозі, складеному Х. Айльбрахт, знайдені підвіски автор відніс до типу А.1.4, а фібули – до типу В.1.210. Найзмістовніший каталог класифікації підвісок і фібул типу «*Терслев*» запропонований З. Кляйнгертер. Історик розділила орнаментальні композиції на 4 основних типи з урахуванням форми та орієнтації ліній, які з'єднують чотири волюти, вписані в коло¹⁶. Гнездовські фібули знайдені виключно у багатих похованнях. Курган Ц–198 – жіноча інгумація в камері, виявлено овальні фібули ЯП51, 11 срібних прикрас, браслет, лунницю, хрест, намистини, скандинавські підвіски, вінок із золотими нитками, складні ваги і фрагмент воскової свічки¹⁷.

Важливим елементом образу руської жінки була її зачіска, детальний аналіз якої зробила Ю. Степанова на основі археологічних матеріалів XI–XII ст. Рештки коси покійниці знайдені в кургані № 15 могильника Велика Коша (сучасна територія Селіжаровського району, Тверська область, Російська Федерація). Браслетоподібні

¹¹ Степанова Ю. В. История древнерусского костюма : Учебно-методическое пособие для студентов исторического факультета, обучающихся по специализации «археология» / Ю. Степанова. – Тверь : Тверской государственный университет, Кафедра отечественной истории, 2006. – С. 4.

¹² Ее же. Древнерусский костюм по письменным и археологическим источникам X–XV в. / Ю. Степанова // Российский гуманитарный научный фонд. Тверской государственный университет. – 2014. – С. 86.

¹³ Там же. – С. 87.

¹⁴ Ениосова Н. Фибулы типа «Терслев» на территории Древней Руси / Н. Ениосова. // Города и веси средневековой Руси. Археология, история, культура. К 60-летию Н. А. Макарова. – М. ; Вологда : Древности севера, 2015. – С. 169.

¹⁵ Див. Рис. 4–5.

¹⁶ Ениосова Н. Указ. соч. – С. 170.

¹⁷ Там же. – С. 176.

скроневі кільця були вплетені в косу і розміщувалися у вертикальному положенні, у аналізованому похованні було знайдено парну кількість скроневиких кілець, по три з двох боків. Це нашоухує на висновок, що в померлої було заплетено дві коси, в які впліталися кільця¹⁸. Локони волосся спадали на вуха з пронизаними у них скроневиими кільцями. Такий приклад зачіски віднайдений у могильнику Ізбрижє (сучасна територія Калінінського району, Тверська область, Російська Федерація) (курган № 136), у могильниках Покровському, що знаходився на сучасній території Гомельської області в Білорусі (курган № 13, поховання № 3) та Новоселки (територія сучасної Смоленської області, Російська Федерація) (курган № 10, поховання № 2). В кургані № 19 у 3 могильнику Новоселки XII ст. в районі потилиці похованої жінки віком 30–39 р. були знайдені залишки намиста – тканой червоно-синьої стрічки, яка скріплювала волосся в єдиний джгут, а зверху голова вкривалася шерстяною хусткою полотняного переплетіння синього кольору^{19,20}. Одна з фібул скандинавського типу знайдена в камерному похованні 49, розкопаному 1999 р. на території Михайлівського Золотоверхого собору в Києві, інша походить із курганного могильника Седнев, що на Чернігівщині²¹.

Скроневі кільця на 85% були присутні у жіночому середньовічному костюмі. Серед них можна виокремити такі види головних прикрас і деталей головного убору – скроневі кільця: *браслетоподібні* – з одним зав'язаним кінцем, з двома зав'язаними кінцями, з прямими кінцями, S-конічні, загнуті; *персноподібні* – з прямими кінцями, зав'язаними кінцями, втулочні, зігнутоконічні; *намистині* – тривузлові, з гладкими намистинами, із зернистими філігранними намистинами, нанизаними скляними намистинами; ромбовикові – зі щитковими кінцями, із зав'язаними щитками. Цікаво те, що у похованнях скроневі кільця часто розташовані не своєму місці, здебільшого на грудях або ж у ногах померлої, це явище вважають «поховальним даром»²².

Ритуал «помертного одруження», описаний Ібн-Фадланом, є цікавим елементом культур, досліджений Н. Надошивіною. Аналізуючи початкову християнізацію Русі, автор вказала на присутні в поховальному інвентарі етнічні амулети, що символізували різні етапи життя жінки²³. Знайдені на Буковині скроневі кільця XII–XIII ст. із зображенням пари птахів досліджені А. Григорьевим. Учений відніс їх до другого етапу розвитку прикрас. Ще одна знахідка скроневого кільця – п'ятипроменева, прикрашена циркулярним і зубчастим орнаментом, що імітує зерно. Кінці променів ледь потовщені і наближаються до каплевидної форми, а дві дуги із зубчастих відбитків

¹⁸ Степанова Ю. В. Женские прически на Руси в XII–XVII вв. / Ю. Степанова // Интеграция археологических и этнографических исследований: сборник научных трудов : в 2 т. – Иркутск : Изд-во ИрГТУ, 2013. – С. 127.

¹⁹ Ее же. Женский головной убор с височными кольцами XI–XIII вв. (По материалам погребальных памятников Верхневолжья) / Ю. Степанова. – Тверь : Тверской государственный университет Кафедра отечественной истории, 2009. – С. 308.

²⁰ Див. Рис. 1–2.

²¹ Ениосова Н. Указ. соч. – С. 172.

²² Степанова Ю. В. Женский головной убор. – С. 312.

²³ Хамайко Н. В. Від язичництва до християнства крізь призму археології: сучасні тенденції історіографії / Н. Хамайко // Археологія і давня історія України : Зб. наук. пр. – К. : Інститут археології НАН України, 2010. – Вип. 1. – С. 433.

імітують продовження об'ємної дуги на лицевій стороні кільця. Є. Шинаков датує знахідку XII ст.²⁴.

Лунниця – амулет скандинавського походження, як імовірний символ Богородиці, проаналізована Ж. Бланкоффом²⁵, С. Пивоваровим²⁶, Ю. Мисько²⁷. Вчені, досліджуючи підвіски-лунниці, наполягали на збереженні їх язичницького контексту, на синкретичному подвійному сприйнятті²⁸.

Відомі знахідки лунниць в одному ювелірному виробі з хрестами, а також підвіски, які об'єднують у собі лунницю і хрест. Ці факти свідчать про релігійний синкретизм. Уперше комплексно проблему походження, типологізацію та хронологічну періодизацію руських лунниць здійснила В. Гольмстен. Також дану тематику досліджує український історик Н. Хамайко²⁹. В. Гольмстен звернула увагу на варіанти оформлення «ріжок» лунниць, виокремивши «широкорогі», «круглорогі», «гостророгі», «замкнуті», «прорізні», «крутогого-хрещаті», «замкнуто-хрещаті». Було виділено ранній тип – *широкологі лунниці* (X – середина XI ст.) та пізній – *круторогі лунниці* (друга половина XI–XII ст.)³⁰. Російський вчений Б. Рибаків, на основі вивчення чернігівських підкурганних поховань, дійшов висновку, що лунниця – це язичницький амулет, притаманний тільки дівочій культурі Русі. В. Даркевич охарактеризував лунницю як союз чоловічого та жіночого начала, тобто, небесний шлюб – прототип земного шлюбу³¹.

Значного поширення набули скандинавські скляні буси, переважно імпортного походження. Місцеві слов'янські майстри втім виготовляли їхні репліки³². З початку XI ст. зі Скандинавії походять намистини зонної форми із зеленого скла (2 зразки) та багатогранні: зрізано-біконічної форми з гранчастим пояском зі світло-синього прозорого скла, а також призматичної форми (23-гранна)³³. Не набули, проте, популярності персні та браслети, що підтверджує своїми дослідженнями М. Петров³⁴. Масово поширені «коники-підвіски» – налічується 147 знахідок, з них 104 виявлені на

²⁴ Пушкина Т. А. Лучевые височные кольца Гнёздова / Т. Пушкина [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://gnezdovo.com/wp-content/uploads/2016/02/Luchevye-koltsa.pdf>.

²⁵ Бланкофф Ж. Языческие пережитки в женских украшениях Древней Руси // 1000 років Чернігівській єпархії. – Чернігів, 1992.

²⁶ Пивоваров С. Давньоруська язичницька споруда в с. Галиця // ПССІАЕ: Збірник наукових статей. – Чернівці, 2000. – С. 74–90.

²⁷ Мисько Ю. В. Язичницькі та християнські старожитності Верхнього Попруття і Середнього Подністров'я VIII – першої половини XIII ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.

²⁸ Хамайко Н. В. Від язичництва до християнства... – С. 437.

²⁹ Ї ж. Древнерусские лунницы XI–XIII вв.: проблема происхождения и семантики / Н. Хамайко // Наукові записки української історії. – 2008. – № 20. – С. 319.

³⁰ Див. Рис. 3.

³¹ Хамайко Н. В. Древнерусские лунницы XI–XIII вв. – С. 329.

³² Козина О. В. Повседневность в культуре Древней Руси / О. В. Козина // Аналитика культурологии. – 2010. – № 17. – С. 1–10.

³³ Журухіна О. Скляні вироби з розкопок Михайлівського Золотоверхого монастиря (результати досліджень 1998 року) / О. Журухіна. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mdch.kiev.ua/sites/default/files/public/pdf/20150811Журухіна.pdf> – С. 3.

³⁴ Петров М. И. Женский костюм Новгорода XI–XII вв. / М. Петров // Библиотека Ассоциации Гардарика. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://asgard.tgorod.ru/libri.php?cont=femnovg>.

Русі. Центром виготовлення даної прикраси було місто Даугмале, яке розміщувалося на лівому березі р. Західна Двіна³⁵. Підвіски-ножі знайдено на Троїцькому розкопі Новгород, де виявлено два таких амулети, один з яких датується XI ст.³⁶ Свідченням взаємовпливів є також знайдена фігурка вікінга першої половини XI ст. з-під Нового Бихова та с. Колодезько Могильовської області, що на території сучасної Білорусі³⁷.

Масивні незамкнуті золоті браслети епохи вікінгів зі «зв'язаними» кінцями добре відомі у східноєвропейських скарбах. Класичними слід вважати знахідки Києва: скарб Путинно-Нікольського монастиря, виявлений 1851 р., в садибі Гребеновського 1889 р., в садибі Сікорського 1913 р., с. Великоселецьке (сучасна Полтавщина, Україна) в садибі Ігнатко 1903 р., Чернігові – скарб Елецького монастиря 1848 р., білоруському Полоцьку – скарб на Нижньому Замку (знайдено у 1984 р.). Золоті браслети русів у XI–XII ст., через місце носіння та їх форму, називали «обручами». Г. Корзухіна зазначила, що вперше термін «обруч» зустрічається у *«Повісті временних літ»* у договорі князя Ігоря з греками 945 р., а означати він може шийну гривну або ж браслет³⁸.

Спільним для Русі і Скандинавії був обряд, описаний німецьким середньовічним автором Гельмондом у його *«Слов'янській хроніці»*: за спільним столом учасники бенкету розпивали чашу, пускаючи її по колу і проголошуючи заклинання. Так, конунг Олав Трюгвальссон, коли настав Михайлів день (29 вересня за латинським календарем), наказав відслужити урочисту месу, а після богослужіння влаштував бенкет, на якому було піднято три кубки: за Отця-правителя, за Христа і за Михайла-архангела. Ще одним прикладом такого ритуалу стала подія сходження на престол Свейна, який влаштував бенкет, відзначений трьома основними тостами: перший символізував обіцянку вірності, наступний – за Христа, а третій на честь архангела Михайла. Цікаво те, що шанування архангела Михайла було притаманне не тільки скандинавам, а й дружинній культурі Русі. На території Русі знайдені так звані тропарні чаші. Їх назва походить від традиції розпивати чашу під спів тропарів. Текст вірша присвячувався Богові, святому чи священній події³⁹.

³⁵ Рябинин Е. А. Языческие привески-амулеты Древней Руси / Е. Рябинина // Тимошук Б. Древности славян и Руси. – М. : Наука, 1988. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://historylib.org/historybooks/B-A--Timoshchuk-Drevnosti-slavyan-i-Rusi/12>.

³⁶ Покровская Л. В. Привески-амулеты средневекового Новгорода (Неревский и Троицкий раскопы) / Л. Покровская // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Гали Фёдоровны Корзухиной. – СПб. : Нестор-История, 2010. – С. 260–261.

³⁷ Андрощук Ф. О. Нормани і слов'яни у Подесенні (Моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя) / Ф. Андрощук. – К. : Товариство археології та антропології, 1999. – С. 140.

³⁸ Кулешов В. С. Золотые браслеты русов IX–XI веков: тексты, вещи и функции / В. Кулешов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.academia.edu/29714289/%D0%97%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%82%D1%8B%D0%B5_%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%8B_%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BE%D0%B2_IX_XI_%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%8B_%D0%B2%D0%B5%D1%89%D0%B8_%D0%B8_%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8_Zolotyje_braslety_rusov_IX_XI_vekov_teksty_veshchi_i_funkcii_Draft_2016_.

³⁹ Мусин А. Е. Milites Christi Древней Руси. Воинская культура русского Средневековья в контексте религиозного менталитета / А. Мусин. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2005. – С. 369.

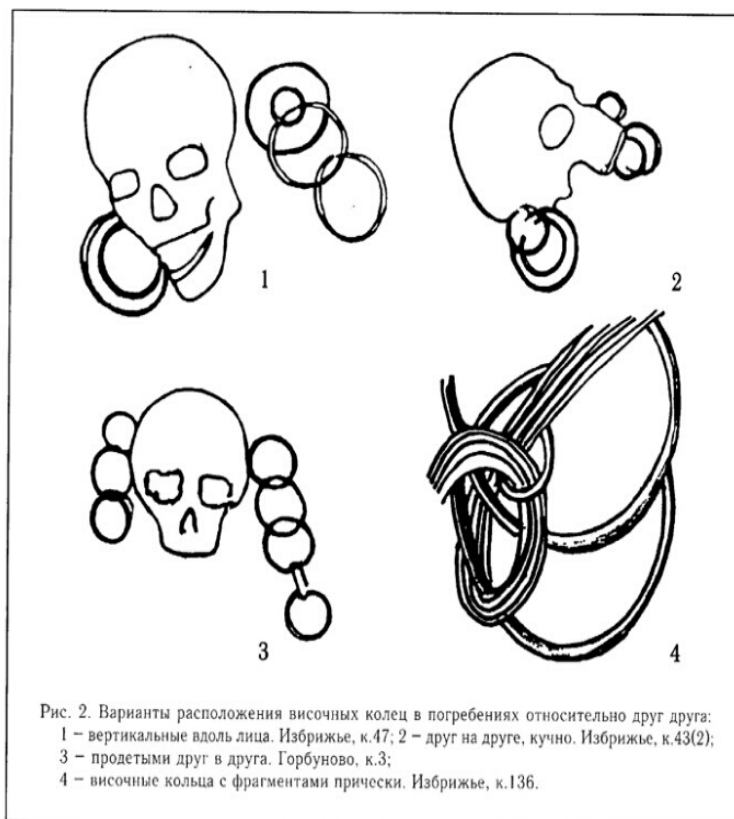

Отож, русько-скандинавські взаємини в контексті матеріальної культури станом на XI–XII ст. являли собою органічну частину середньовічного світу, слугували прикладом взаємовпливів, але разом з тим відмінного і самодостатнього розвитку своєрідних культур. Зв'язки між країнами характеризуються особливим взаємозбагаченням. Показники інтенсивних взаємовпливів яскраво виражені у мові, елементах одягу, ювелірних виробках, ритуалах.

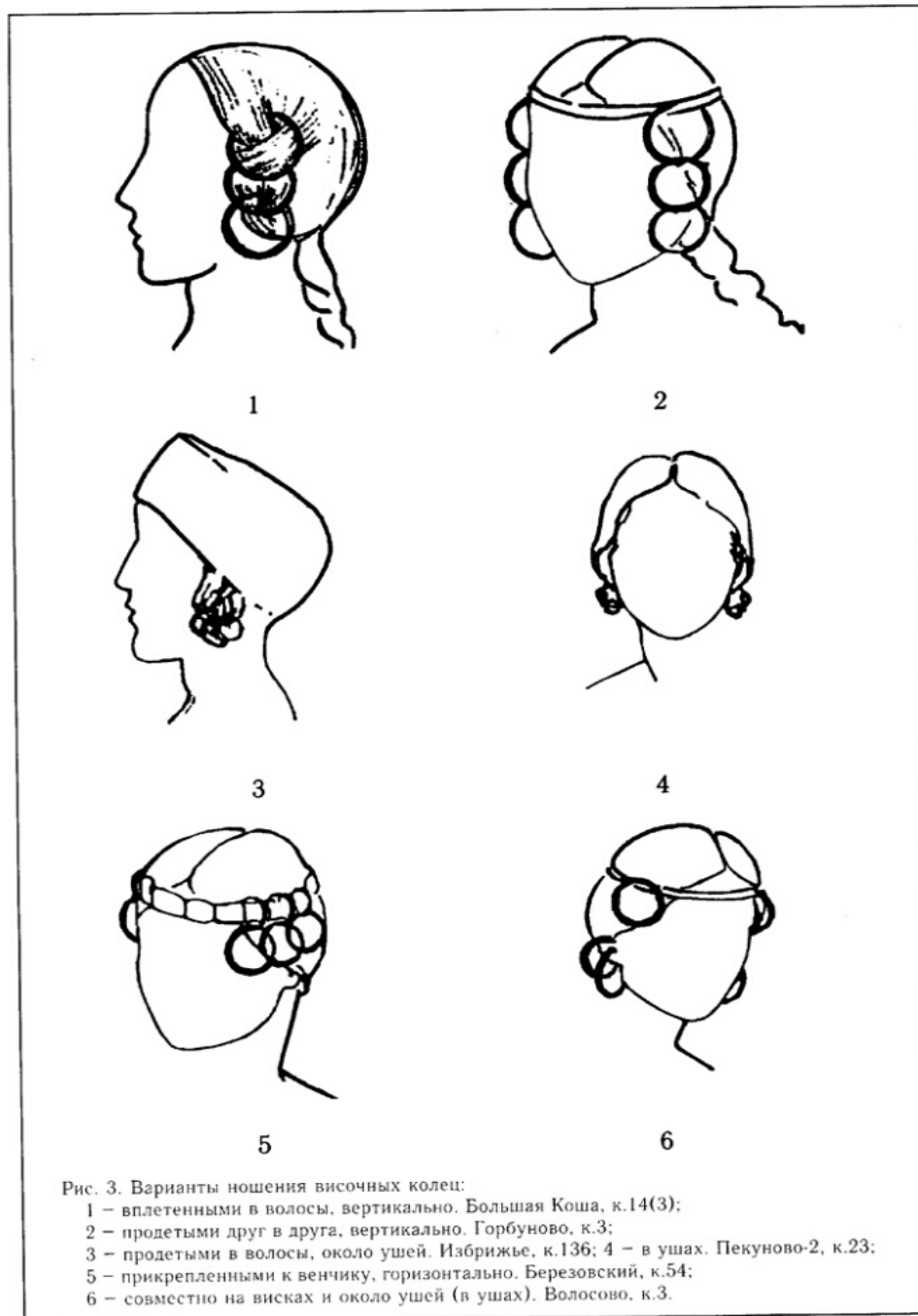
This article analysed material mutual influence between the population of Rus and Scandinavia in the 11th–12th centuries. The culture interaction, in particular, analysed on the example of Rus' mediaeval and Scandinavian female suit, also based on the linguistic borrowing, belief and archaeological finds.

Key words: *Rus, countries of Scandinavia, material culture, female suit, language, belief, archaeology.*

ДОДАТКИ

Джерело: Степанова Ю. В. Женский головной убор с височными кольцами XI–XIII вв. (По материалам погребальных памятников Верхневолжья) / Ю. Степанова. – Тверь : Тверской государственный университет. Кафедра отечественной истории, 2009. – С. 310.

Джерело: Степанова Ю. В. Женский головной убор с височными кольцами XI–XIII вв. (По материалам погребальных памятников Верхневолжья) / Ю. Степанова. – Тверь : Тверской государственный университет. Кафедра отечественной истории, 2009. – С. 311.

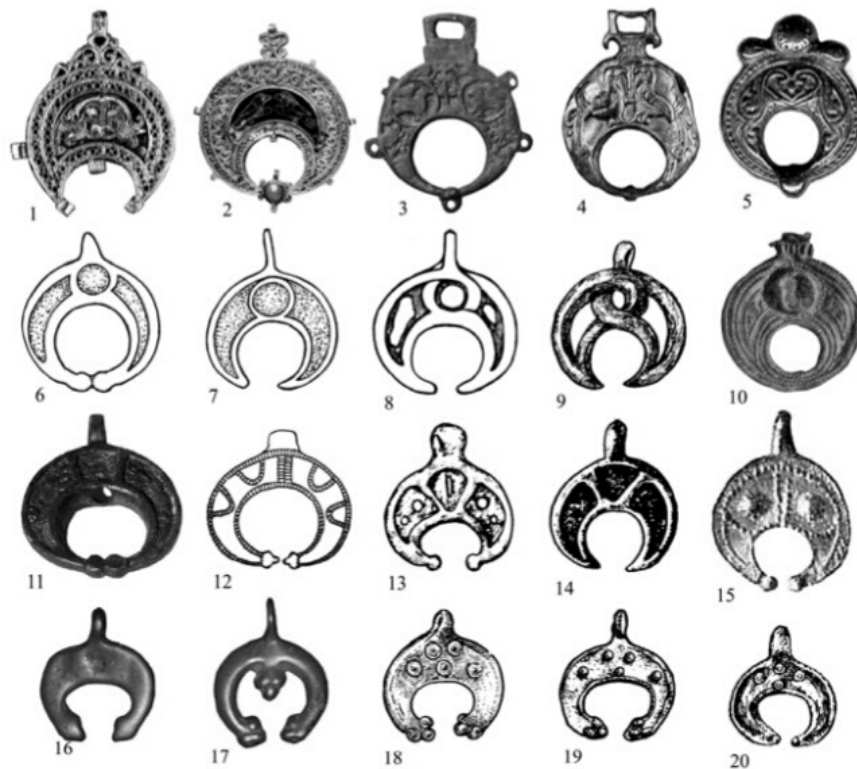

Рис. 3. Остророгие (1, 7-9, 14, 15), замкнутые (2-6), круторогие (11-13, 20) и круторогие стилизованные (16-19) лунницы:
 1 – Египет, XI в. (Британский музей); 2 – Египет, XI-XII в. (Музей Метрополитен);
 3 – из быв. собрания КИМ, XII – 1-я пол. XIII вв.; 4 – Киев, 1-я пол. XIII в.;
 5 – Волжская Булгария, XII-XIII вв.; 6 – Бригещий, III-IV вв.; 7 – Киев, Замковая гора, XI-XII вв.; 8 – Девич-гора, XI-XII вв.; 9, 18, 20 – Гочево, XI-XII вв.; 10 – Новгород, кон. XII – нач. XIII вв.; 11 – Кальватоне, IV в.; 12 – Братислава-Девин, IX-X вв.; 13 – Харлапово, XII в.; 14 – Большая Брембола, XI-XII в.; 15 – Новгород, XIII в.; 16, 17, 19 – Полтава, XII-XIII вв. (Масштаб различный).

Джерело: Хамайко Н. Древнерусские лунницы XI–XIII вв.: проблема происхождения и семантики / Н. Хамайко // Наукові записки української історії. – 2008. – № 20. – С. 323.

Рис. 4. Серебряная фибула с орнаментом в виде волют, декорированная в технике скани и зерни, из Седневских курганов, раскопки Д. Я. Самоквасова (ГИМ 76990/794/3).
Фото автора

Рис. 5. Фибула «Терслев» с четырьмя волутами и крестом в центре, диаметр – 33 мм. Владимирская губерния, Суздальский уезд, с. Весь, курган 4, раскопки А. С. Уварова, 1852 г. (ГИМ 55421. Оп. В 1069/50).
По: Меч и златник... С. 110, рис. 285

Джерело: Ениосова Н. Фибулы типа «Терслев» на территории Древней Руси / Н. Ениосова // Города и веси средневековой Руси. Археология, история, культура. К 60-летию Н. А. Макарова. – М. ; Вологда : Древности севера, 2015. – С. 173.

Рис. 9.1. Серебряная фибула – депортированная находка с территории селища к западу от р. Свинец, диаметр – 41 мм (Археологический музей МГУ).
Фото автора

Рис. 9.2. Макросъемка участка фибулы с увеличением в 20 раз: несовпадение контуров орнамента на тисненой пластине и сканно-зерненого узора; треугольники зерни в бордюрной зоне украшения.
Фото автора

Джерело: Ениосова Н. Фибулы типа «Терслев» на территории Древней Руси / Н. Ениосова // Города и веси средневековой Руси. Археология, история, культура. К 60-летию Н. А. Макарова. – М. ; Вологда : Древности севера, 2015. – С. 176.

УДК 726.01-05 : 94 (477.83/86)

Лілія Николин (Івано-Франківськ, Україна)

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ТА РАННЬОМОДЕРНІ САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ОПІЛЛЯ: ВИБРАНІ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано пам'ятки середньовічної та ранньомодерної сакральної архітектури Івано-Франківського Опілля, простежено історію та сучасний стан культових споруд, звернуто увагу на проблеми збереження та показано їхній туристичний потенціал. Автор наприкінці розвідки подає рекомендації стосовно можливостей піднесення рівня атракційності цих пам'яток старовини та включення їх як екскурсійних локацій до туристичних маршрутів Опільського краю.

Ключові слова: сакральна архітектура, пам'ятки історії та культури, церква, пам'яткоохоронна діяльність.

Івано-Франківське Опілля – це унікальний етнографічний регіон, розташована на території Західної України у межах Галицького та Рогатинського районів Івано-Франківської області. Опільський край викликає великий історико-культурний та етнографічний інтерес, оскільки цій землі притаманні багата матеріально-культурна спадщина, своєрідна обрядовість, незліченна кількість традицій. Окрім того, використання цих пам'яток у туризмі приносить значні бюджетні поповнення і впливає на розвиток історико-етнографічного регіону. Тож дослідження та популяризація пам'яток сакральної архітектури цього краю є одним з важливих напрямів державної політики і в туристичній сфері. Це дозволить покращити туристичний імідж краю, створити нові робочі місця та, звісно, отримати фінансові надходження до місцевого бюджету.

Історико-культурна спадщина Івано-Франківського Опілля перебуває в полі зору науковців. Вагомий внесок у їх вивчення ще з кінця XIX ст. зробили М. Фіголь¹, О. Береговський², В. Грабовецький³, Й. Пеленський⁴, В. Гембарська⁵, Р. Мацалак⁶, В. Вуйцик⁷, В. Слободян⁸, М. Драган⁹, А. Артемов¹⁰, В. Мельник¹¹, Л. Білоус¹²,

¹ Фіголь М. Мистецтво Стародавнього Галича / М. Фіголь. – К. : Мистецтво, 1997. – 227 с.

² Береговський О. Галич та його довкілля. Довідник-путівник / О. Береговський. – Галич : Національний заповідник «Давній Галич», 1997. – 108 с.

³ Грабовецький В. Нарис історії Галича / В. Грабовецький. – Галич, 1997. – 225 с.

⁴ Пеленський Й. Таємниці стольного града / Й. Пеленський // Літопис Червоної калини. – 1992. – Чис. 1. – С. 42–48.

⁵ Гембарська В. Церква Різдва Христового у Галичі / В. Гембарська. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 20 с.

⁶ Мацалак Р. Церква Різдва Христового у Галичі / Р. Мацалак // Пам'ятки України. – 2013. – № 6 (червень). – С. 32–35.

⁷ Вуйцик В. Графіті XII–XV ст. церкви святого Пантелеймона в Галичі / В. Вуйцик // Записки НТШ. – Львів : Видавництво НТШ, 1996. – Т. 231. – С. 189–194.

⁸ Слободян В. Храми Рогатинщини: Навч. посібник / В. Слободян. – Львів : Логос, 2004. – 251 с.

⁹ Драган М. Українські дерев'яні церкви / М. Драган. – Львів : Генеза і розвій форм, 1937. – Ч. 1. – 160 с.

В. Корнієнко¹³ та чимало інших. Попри це, мало уваги приділялося саме проблемам збереження та популяризації історичних знань про пам'ятки сакральної архітектури Опілля.

Мета статті – проаналізувати стан збереження відомих уцілілих пам'яток сакральної архітектури Івано-Франківського Опілля. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: розкрити історію та сучасний стан культових споруд, звернути увагу на проблеми їхнього збереження та показати туристичний потенціал.

Початки виникнення українських церков сягають княжого часу. Івано-Франківське Опілля володіє давніми пам'ятками сакральної архітектури, зокрема церквою Св. Пантелеймона у с. Шевченкове Галицького району. Це – єдиний наземний храм княжої доби, що зберігся в краї до наших днів, зведений близько 1194 р. з білого пісковика в романо-візантійському стилі. Він зазнавав численних пошкоджень і перебудов у XVI, XVII й на початку XIX ст., зберіг сучасний зовнішній вигляд після реставрації 1926 р.¹⁴

Про закладення храму та про княжий період його існування маємо обмаль інформації. Єдиним джерелом, з якого вдається довідатися про початок функціонування церкви, виступають кириличні написи-графіті, збережені на стінах храму, можливі причини виконання яких виокремив В. Корнієнко. Це заміняло привселюдне оголошення вердикту князя, або ж за певну плату клірові храму (пожертву) позивач чи відповідач міг так ознайомити загальні зібрання зі справедливим / несправедливим князевим рішенням¹⁵.

Найдавніша дата, видряпана на північній стіні всередині храму, – 1194 р. А вже в 1200–1213 рр., на думку історика М. Волощука, в галицькому храмі Св. Пантелеймона перебувала одна з найбільших християнських реліквій – фрагмент Животворящого Хреста, відомого як Хрест імператора Мануїла, експонованого зараз серед реліквій собору Паризької Богоматері у столиці Франції м. Парижі¹⁶. Серйозним аргументом на користь цього є і те, що на стінах храму збережена велика кількість графіті із зображенням хрестів, яких немає в інших храмах м. Галича. Очевидно, під враженням побаченого місцеві мешканці вишкрябували на стінах хрести, часто одного конкретного типу (так званий Єрусалимський хрест за виглядом «Хреста на Голгофі», що символізував Дерево Життя). Інші дати, які трапляються в кириличних написах на

¹⁰ Артемов А. А. Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Иллюстрированный справочник-каталог : в 4-х т. / А. Артемов. – К. : Будівельник, 1984. – Т. 2. – 336 с.

¹¹ Мельник В. Церква святого духа в Рогатині: Альбом / В. Мельник – К. : Мистецтво, 1991. – 144 с.

¹² Білоус Л. Архітектурні та конструктивні особливості римо-католицьких храмів Рогатинщини / Л. Білоус // Вісник Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ, 2015. – Вип. 30–31. – Ч. 1. – С. 96–102.

¹³ Корнієнко В. Документи канцелярії галицького князя Мстислава Мстиславовича на стінах церкви святого Пантелеймона / В. Корнієнко // Галич : збірник наукових праць / [за ред. М. Волощука]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. – Вип. 2. – С. 86–104.

¹⁴ Фіголь М. Назв. праця. – С. 74.

¹⁵ Корнієнко В. Документи канцелярії галицького князя Мстислава Мстиславовича. – С. 100.

¹⁶ Волощук М. Животворящий хрест Господа нашего Иисуса Христа в истории средневекового Галича / М. Волощук // Галич: збірник наукових праць / [за ред. М. Волощука]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2016. – Вип. 1. – С. 52.

стінах споруди: 1212, 1229, 1288 рр., – засвідчують, що церква в той час уже функціонувала та служила мешканцям м. Галича¹⁷.

Перша писемна згадка про храм Св. Пантелеймона датується 1367 р.¹⁸ Історію храму умовно можна поділити на три періоди. Перший період охоплює час, коли церква мала назву Св. Пантелеймона. Після завоювання Галичини польським королем Казимиром у 1349 р. храм перейшов від українських священників до латинських. Вони й переосвятили церкву на костел Св. Станіслава на честь польського єпископа (Станіслава Щепанського), якого 1253 р. коронував сам Папа Римський¹⁹.

1598 р. почалася нова сторінка в історії храму. Згідно з рескриптом короля Сигізмунда III від 5 травня 1595 р., костел Св. Станіслава було передано монастиреві францисканців з дозволом відреставрувати та звести при ньому монастир. Відбудова храму і спорудження монастиря розпочалися 1598 р., а закінчилися 1611 р.²⁰ Уже будучи в руках францисканців, колишня церква Св. Пантелеймона зазнала кількох руйнувань. Під час походу турків на м. Галич 1676 р. її частково зруйнував Ібрагім Шайтан-паша²¹. Великої шкоди пам'ятці завдала пожежа 1802 р., під час якої згорів костел, монастир і багато цінних документів. Однак найбільші руйнування спричинила Перша світова війна (1914–1918). Під час гарматного обстрілу 1915 р. був майже цілковито знищений західний портал, зруйновані західний фасад, дах, інтер'єр, а також пошкоджено верх дзвіниці.

Після реставрації, яка закінчилася 1926 р., церкві фактично повернули її попередній вигляд, за винятком сигнатурки (малий храмовий дзвін. – *Л. Н.*). Відновили склепіння і дахи, підняли висоту бічних апсид, на яких відтворили аркади. Бічним схилам фасаду надали хвилястої форми. До західного порталу, як про це свідчать численні світлини, руки не дійшли. Його лише згрубша поправлено цегляним муруванням. Костел Святого Станіслава надалі залишався монастирським храмом.

Після Другої світової війни костел закрили. З поваги до давності і значущості пам'ятки, як зауважив Р. Могитич, її не використовували, як зазвичай у ті часи, під колгоспний склад. Тут, зокрема, зберігали зведені з навколишніх святинь скульптури²².

Зовнішній вигляд храму, після реставрації 1926 р. зберігався аж до візиту в м. Галич 1991 р. кардинала УГКЦ Івана Мирослава Любачівського, приїзд якого дав могутній поштовх до відродження давньоруської святині. Сім років тривали реставраційні роботи. 9 серпня 1998 р. відбулося переосвячення греко-католицького храму. Він набув сучасного, наближеного до первісного, вигляду і має всі елементи, притаманні галицькій архітектурній школі княжої доби. Над храмом вознісся новий купол, увінчаний хрестом²³.

¹⁷ Вуйцик В. Назв. праця. – С. 190.

¹⁸ Дідух В. Пантелеймонівський храм – перлина білокам'яного зодчества / В. Дідух // Пам'ятки України. – 2013. – № 6 (червень). – С. 25.

¹⁹ Береговський О. Назв. праця. – С. 64.

²⁰ Дідух В. Назв. праця. – С. 25.

²¹ Береговський О. Назв. праця. – С. 65.

²² Могитич Р. Історія реставрації церкви Пантелеймона Галич кінця XII ст. біля Галича (коментар до батькової статті) / Р. Могитич. // Галич: збірник наукових праць / [за ред. М. Волощука]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. – Вип. 2. – С. 256.

²³ Дідух В. Галич / В. Дідух. – Львів : Манускрипт-Львів, 2005. – С. 47.

Крім пам'яток княжої доби, на території м. Галича існує низка монументальних споруд або їх решток, які датуються пізнішим часом. Більш відомі пам'ятки: церкви Різдва Христового в м. Галичі та Успіння Пресвятої Богородиці в с. Крилос; каплиця Св. Василя в с. Крилос.

На центральній площі сучасного м. Галича збереглася з давніх віків церква Різдва Христового. Нікому ще не поталанило встановити точну дату її побудови, хоча наукові пошуки тривають уже двісті років і це питання до сьогодні залишається дискусійним. Одні дослідники датують кінцем XIII – початком XIV ст., інші – початком XV ст.²⁴

Дослідник галицьких храмів Й. Пеленський вважав, що церква успадкувала свій титул від дерев'яної попередниці, зведеної у XII ст. на околиці княжого Галича на місці язичницького капища, де знаходилося святилище божка Перуна²⁵.

В XVI ст. церква Різдва Христового згадується в історичних джерелах як головна культова споруда ремісничих об'єднань, цехів. А впродовж XVI–XVIII ст. історія церкви Різдва Христового пов'язана з тогочасними подіями. Не раз руйнували її татари, але вже в другій половині XVIII ст. храм почали відбудовувати і він набув сучасного вигляду адже це була візитка і своєрідний форпост зі східного напрямку²⁶.

Велике значення в діяльності церкви відігравали її настоятелі. Саме вони зуміли привернути увагу вчених до більш глибокого та наукового висвітлення історії храму. Протягом XIX–XX ст. дослідженням галицької старовини, зокрема церкви Різдва Христового, займалися чимало видатних учених – історик А. Петрушевич, професор історії Львівського університету, археолог І. Шараневич, археолог О. Чоловський, історик, професор Львівського університету Й. Пеленський²⁷.

Під час реставрації 1904–1906 рр. на церкві було зведено нову баню, відновлено інтер'єр, її освятив митрополит Андрей Шептицький. Підтвердження даних про авторів розписів поки що не знайшли, окрім факту про причетність до реставрації відомого архітектора, автора багатьох церков Льва Левицького²⁸.

В 1963 р. церква Різдва Христового занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка національного значення і перебуває під опікою держави. А сьогодні це тринавна з трансептом і притвором, трьохапсидна з однією банею. Стіни завершені карнизами, дах – двосхилий. Фундамент дуже глибокий²⁹.

Храм був свідком численних лихоліть не одного сторіччя, але, незважаючи на це, сьогодні в церкві відправляється Служба Божа і водночас триває наполеглива праця над подальшим вивченням історії та збереженням перлини сакральної архітектури м. Галича.

²⁴ Грабовецький В. Назв. праця. – С. 109–110.

²⁵ Пеленський Й. Назв. праця. – С. 43.

²⁶ Гембарська В. Назв. праця. – С. 7–8.

²⁷ Фіголь М. Назв. праця. – С. 10–11.

²⁸ Дундяк І. Галицький храм Різдва Христового в контексті українського церковного образотворчого мистецтва другої половини XX – початку XXI сторіч / І. Дундяк // Галич: збірник наукових праць. – Вип. 2. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. – С. 172.

²⁹ Мацалак Р. Назв. праця. – С. 35.

Варто приділити увагу й церкві Успіння Пресвятої Богородиці в с. Крилос, яку побудував нащадок боярського роду Марко Шумлянський. Для зведення споруди він використав кам'яні блоки і пластику з Успенського собору. Оригінальною пам'яткою давньогалицької кам'яної пластики XII ст. є вирізьблене у північній стіні притвору церкви зображення казкової істоти – крилатого змія-грифона³⁰.

Перший рік побудови церкви – 1534-й розглядався серед пріоритетних при датуванні храму, зокрема у праці відомого дослідника галицьких старожитностей Й. Пеленського. Ця версія спиралася на його прочитання тексту надгробка Марка Шумлянського. Він містився раніше у проймі північних дверей, а згодом, коли двері відкривали, його вийняли і поклали як поріг під ними. Тут цю плиту і виявив учений. До 1991 р. надгробок лежав надворі, а нині його у вертикальному положенні встановлено біля північної стіни нартекса³¹.

На сьогодні в науці немає усталеної думки щодо конкретного часу її появи; різні дослідники називають хронологічною межею завершення чи початку будівництва 1544–1545 рр.³², 1584 р.³³ На зовнішньому боці головної апсиди храму, край її вікон, є два написи: один стертий і нерозбірливий, другий прочитується – «АФПД (1584 р.) Роман Иванович»³⁴.

В'ячеслав Корнієнко, зважаючи на результати новітніх досліджень епіграфічних пам'яток та архітектурні спостереження, встановив, що церкву Успіння Пресвятої Богородиці в с. Крилос було закладено 1579 р., а перша літургія (яка маркує завершення робіт) відбулась у храмі 1584 р.³⁵

Поблизу церкви розташована мурована каплиця Святого Василя, споруджена в XVII ст. на нижній частині стін Успенського собору з повторно використаних кам'яних блоків. Деякий час використовувалася як катедра львівських єпископів, а згодом – як приміщення монастирських архіву й бібліотеки. Понад сторіччя ця невеличка церква разом з дерев'яною надбудовою та дзвіницею була центральною святинею Галицької митрополії. В каплиці зберігали рукописи, стародруки та документи. Під час артилерійського обстрілу 1915 р. вона була частково зруйнована, а цінні документи, що стосувалися історії нашого краю, на жаль, згоріли. Муровану частину пам'ятки деякою мірою відреставрували в 1975 та 1988 рр. Каплиця, яка була першим музеєм історії Давнього Галича, має цінні архітектурні деталі – нішу-вівтар та оригінальне кругле віконце (люнет), яке збереглося з малої апсиди літописного Успенського собору³⁶.

³⁰ Дідух В. Назв. праця. – С. 23.

³¹ Корнієнко В. Епіграфічні пам'ятки Успенської церкви в Крилосі та час її побудови / В. Корнієнко // Галич : збірник наукових праць / [за ред. М. Волощука]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2016. – Вип. 1. – С. 76.

³² Фіголь М. Назв. праця. – С. 113.

³³ Вуйцик В. Церква Успіння Пр. Богородиці в Крилосі: до проблеми датування / В. Вуйцик // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – 2004. – № 14. – С. 278.

³⁴ Дідух В. Галич давній і сучасний / В. Дідух. – Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2012. – С. 21.

³⁵ Корнієнко В. Епіграфічні пам'ятки Успенської церкви. – С. 80.

³⁶ Дідух В. Пам'ятки Крилоської гори / В. Дідух // Пам'ятки України. – 2013. – № 6 (червень). – С. 8.

Безцінним культурним надбанням є дерев'яні церкви, що як об'єкти пам'ятко-охоронної діяльності перебувають у найважчому, навіть жалюгідному становищі. Зокрема, потребує належної уваги церква Зішестя Святого Духа в м. Рогатин.

Святодухівську церкву зведено над крутим берегом р. Гнилої Липи, на насипаному пагорбі. Вперше священик передміської церкви на новому місті згадується в документах у 1564 р.³⁷ Легенда переповідає, що заснувала церкву руська княжна, яка відбилася на ловах від свого оршаку (юрби людей. – *Л. Н.*), заблукала і не було її вісім днів. Аж восьмого дня знайшли її живу інші учасники ловів на тому ж місці, де тепер стоїть церква. Вони вирубили дубину і поставили сакральну споруду – на згадку про чудесний порятунок³⁸.

Час побудови пам'ятки дослідники визначають по-різному. В церковних інвентарях здебільшого подається XVI ст. Відомий дослідник української дерев'яної архітектури Михайло Драган відносив її до пам'яток першої половини XVII ст.³⁹ Нещодавно львівський дослідник Володимир Вуйцик до наукового обігу ввів 1598 р.⁴⁰ Ця дата міститься в інтер'єрі церкви на північній стіні нави. Вперше її було прочитано під час ремонту 1895 р. парохом Святодухівської церкви отцем Іполитом Дзеровичем напис: «Одь зозданія міру ЗР И S (7106) А одь народження Хрїстова АФЧИ (1598)»⁴¹. Документальних свідчень, які б вказували на час побудови церкви, не виявлено. Проте архітектура її має багато спільних рис з архаїчними типами галицьких дерев'яних храмів XV–XVI ст. Але церква не могла бути збудована в 1644–1645 рр., а тим паче в 1648 р. Про це свідчить збережена в ній надмогильна плита рогатинського міщанина Федора Гордогатки, похованого при церкві Св. Духа в 1625 р. Споруду також названо у грамоті Йова Борецького, датованій 1627 р. Попри розбіжність у думках дослідників храму щодо дати його спорудження, церква Святого Духа є одним із найдавніших дерев'яних храмів України. На сьогодні найбільш вірогідною датою залишається 1598 р.⁴²

Повний опис церкви залишив 1760 р. візитатор о. Микола Шалурський: «Церква Зіслання Святого Духа, на склепі і фундаментах мурованих, ціла з дубового дерева, під топор оправного, з одним посередині верхом, при хресті білою бляхою, а решта – гонтами побита, вспаняла, підлога з квадратів камінних, невідомо коли і ким виставлена і благословлена. На цвинтарі, від заходу – дзвіниця з дерева дубового до церкви прибудована, верхом значно вгору виведена»⁴³.

Архітектурний ансамбль церкви органічно доповнюють вироби рогатинських ремісників. Вправною роботою відзначаються зроблене у вигляді сітки металеве окуття вхідних дверей, гравірований ренесансною орнаментикою замок зі складним механізмом, ковані хрести та віконні ґрати. Зовні, на південній стіні церкви, містяться залишки композиції «Покрова Богородиці» та декоративні орнаменти, виконані

³⁷ Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1897. – Т. 1. – С. 155.

³⁸ Слободян В. Назв. праця. – С. 140.

³⁹ Драган М. Назв. праця. – С. 39.

⁴⁰ Артемов А. А. Указ. соч. – С. 246.

⁴¹ Слободян В. Назв. праця. – С. 140.

⁴² Мельник В. Назв. праця. – С. 18.

⁴³ Слободян В. Назв. праця. – С. 141–142.

народними малярами XVIII–XIX ст. На плиті, що розташована перед царськими воротами, – напис: «Приставися раба Божія Анна Рибжанка zde погребена місяця Новембрія КВ (22) Р. Б. АХЛ (1630)»⁴⁴. На цвинтарі навколо церкви збереглися архаїчної форми хрести і скульптурні надгробки XVIII–XIX ст.⁴⁵

Знаковою подією для літопису Церкви Зішестя Святого Духа в м. Рогатині було те, що влітку 2009 р. її включено до переліку восьми пам'яток дерев'яної сакральної архітектури України, які запропоновано внести до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. А 29 вересня 2009 р. Національний банк України ввів в обіг пам'ятну монету «Церква Святого Духа в Рогатині»⁴⁶.

Отже, сакральні споруди Івано-Франківського Опілля мають величезний потенціал для розвитку туризму на території сучасного м. Галича, с. Крилоса та м. Рогатина. Запропонуємо ж кілька варіантів його інтенсифікації.

В давнину древній Галич являв собою своєрідний мегаполіс із містечками-супутниками, тому доцільно сформувані туристичні маршрути, які пролягатимуть через населені пункти довкола сучасного м. Галича, де збереглися пам'ятки сакральної і цивільної архітектури. Відстань від м. Івано-Франківська до м. Галича (26 км автодорогою) дозволяє повернутися до ідеї, пропорованої ще з радянських часів, але не втіленої в життя, щодо продовження тролейбусної вітки № 4 «Івано-Франківськ – Ямниця» до м. Галича. Прокласти даний маршрут, що робитиме сучасне м. Галич ще доступнішим для туристів і рекреантів та сприятиме розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури, на наш погляд, реально. Слід посилити розвиток екологічного та пізнавального туризму в м. Галичі й м. Рогатин, використовуючи садиби місцевих жителів, що створить додаткові робочі місця, активізуючи місцевий ринок праці.

Як бачимо, Івано-Франківське Опілля є багатим на сакральні пам'ятки минулого. В них прослідковується давня, славна історія Королівства Русі (Галицько-Волинської держави), Польського королівства, Речі Посполитої, Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Це, безумовно, не всі традиційні храми Галицької школи, які заслуговують на увагу. Але долучившись навіть до небагатьох визначних витворів народних будівничих, маємо зазначити, що протягом віків залишається стійкою традиція формування храмових споруд на основі тризрубного з одно- чи триверхим наметовим покриттям конструктивного остова з тенденцією його висотного розвитку. Для забезпечення збереження своєї автентичності, деякі сакральні об'єкти негайно потребують ремонтно-реставраційних робіт. Також актуальним залишається питання популяризації дерев'яних церков, що сприятиме розвитку регіону в цілому. В той же час неможливо відшукати серед храмів Галицької школи абсолютно однакових споруд. Завдяки творчому підходу народних майстрів до архітектурно-пластичного трактування деталей створювалися неповторні зразки храмобудування, позначені гармонією форм і духовною величчю.

The sights of mediaeval and early modern sacral architecture of Ivano- Frankivsk Opillia are analysed. The history and modern state of places of worship are observed. It is

⁴⁴ Слободян В. Назв. праця. – С. 143.

⁴⁵ Мельник В. Назв. праця. – С. 24.

⁴⁶ Білоус Л. Назв. праця. – С. 98.

paid an attention to the problems of their maintaining and their tourist potential in the article is shown. At the end of the exploration the author gives suitable recommendations containing the possibilities of increase of the attractiveness level of these sightseeings of antiquity and including them there in the tourist routes of Opillia region as excursion locations.

Key words: *sacred architecture, historic-cultural monuments, the church, monuments and their protection.*

УДК 94 (410.1) : 321.61 : 929 «XII/XVI»

Ольга Корнілова (Івано-Франківськ, Україна)

ГЕНРІХ VIII ТА ЗМІНИ КОНФЕСІЙНИХ ПОГЛЯДІВ КОРОЛЯ АНГЛІЇ У 20–30-х рр. XVI ст.*

У статті досліджено деякі аспекти громадянського конфлікту в Англії другої половини XV ст., що спричинили прихід до влади нової династії Тюдорів, а також особливості внутрішньої та, зокрема, церковної політики її засновника – Генріха VII. На прикладі ретроспективи відносин Генріха II Плантагенета та Іоанна Безземельного з Католицькою церквою автором показано процеси абсолютизації королівської влади, що найкраще проявилася за Реформації часів Генріха VIII.

Ключові слова: *«Війна Червоної та Білої троянд», Плантагенети, Тюдори, абсолютизм, Генріх VII, архієпископ Кентерберійський, Реформація, Мартін Лютер, Генріх VIII, Англійська церква.*

Англійська реформація, що постала у першій половині XVI ст. як закономірне явище, була викликана процесами абсолютизації королівської влади, очоленими тогочасним королем із династії Тюдорів Генріхом VIII (1509–1547). Його батько Генріх VII (1485–1509) прийшов до влади в країні після тривалого громадянського конфлікту між спорідненими гілками Плантагенетів – родинами Ланкастерів та Йорків, який увійшов в історію під назвою «Війна Червоної та Білої троянд». Своє найменування ці події отримали від символів двох вищезгаданих родин. Утім цікавим є той факт, що у XV ст. таку назву конфліктові не присвоювали. Вона появилася значно пізніше – у XIX ст. завдяки творчості видатного англійського і шотландського письменника Вальтера Скотта¹. Зокрема, в його романі «*Анна Геерштейнська*» (1829)

---

* Стаття підготовлена за результатами тематичного виступу 20 травня 2018 р. на спеціалізації «Міжнародні відносини: європейський вимір (середина V – середина XVII ст.)» кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Науковий керівник: доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, директор Центру медієвістичних студій – Мирослав Волощук.

¹ Художня література про Війну Троянд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://waroftheros.es.at.ua/news/khudozhnja_literatura_pro_war_of_the_roses/2012-09-20-6.

описано цей період з використанням уривку з п'єси Вільяма Шекспіра «*Генріх IV*». У ній ворогуючі сторони своїм символом обрали квітку троянди².

Після проголошення своєї влади новий англійський король оголосив про примирення ворогуючих домів і, одружившись зі спадкоємицею Йорків (дочкою Едуарда IV) – Єлизаветою, обрав собі символічну емблему, що поєднувала червону троянду Ланкастерів та білу троянду Йорків. Вона й сьогодні залишається особистим геральдичним знаком монархів Англії.

Перед Генріхом VII, який став королем в умовах гострої кризи в суспільстві, постало декілька важливих завдань. Основним з них була ліквідація сепаратизму та, як наслідок, консолідація країни. Тому можна вважати, що саме він заклав основи англійського абсолютизму, який, порівняно з «класичним» абсолютизмом французького або іспанського типу, мав низку особливостей³. Король наказав зруйнувати феодальні замки, розпустив феодальні дружини, а землі, конфісковані у переможених супротивників, роздавав своїм прихильникам – рицарям та джентрі. Тепер останні ставали великими землевласниками і формували нову знать, яка оточувала короля і складала його двір. При цьому особливістю англійського абсолютизму було збереження органу станового представництва – парламенту, тоді як на континенті абсолютна монархія не бажала йти навіть на суто формальні обмеження своєї влади⁴.

Наступником Генріха VII на королівському престолі став його син – Генріх VIII, який у своїй внутрішній політиці продовжив централізаторську лінію батька. Він повів наступ на території, що зберігали ще певну незалежність, – віддалені північні графства та Уельс, швидко підкоривши їх. Влада монарха оголошувалась наданою Богом, а сам він – намісником Христа на землі⁵.

Щоб зрозуміти особливості поширення реформаційного руху в Англії, треба охарактеризувати перебіг відносин між владою цієї країни і Католицькою церквою, котра справляла значний вплив на внутрішнє життя мешканців острова. Зокрема важливою була посада архієпископа Кентерберійського – другої після короля людини у державі, від рішень якого залежало багато політичних аспектів⁶. Проте англійські королі намагались проводити боротьбу за інвеституру та підкорення Церкви своїм впливам, що особливо виразно проявилось у діяльності Генріха II Плантагенета (1154–1189) та Іоанна Безземельного (1199–1216). Як зазначив у своїй хроніці Адам де Салімбене, король (Генріх II) «хотів обмежити свободу церкви»⁷. У січні 1164 р. Генріх II скликав у Кларендоні всіх єпископів і баронів королівства, затвердивши прийняті того ж року статuti, які обмежували церковне право і виборність на вищі церковні

² Там само.

³ Кертман Л. География, история и культура Англии / Л. Кертман. – М. : Высшая школа, 1979. – С. 51.

⁴ Там же. – С. 52.

⁵ Бураков Ю. Нариси історії Англії нового часу : навчальний посібник / Ю. Бураков, Л. Питльована. – Львів : Центр Європи, 2003. – С. 11.

⁶ Боротьба перших Плантагенетів за контроль над англійською церквою у другій половині XII – початку XIII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2015/10/14/хто-головний-папа-римський-чи-король-а/>.

⁷ Салімбене де А. Хроника / А. де Салімбене. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 11.

посади⁸. Це викликало спротив архієпископа Кентерберійського Томаса Бекета, який був першим народженим в Англії архієреєм країни. Не згодний з рішенням собору, він виїхав на континент, де знайшов притулок у французького короля Людовіка VII (1137–1180), який у своїх володіннях водночас прийняв і вигнаного з Рима папу Олександра III (1159–1181)⁹. В результаті тривалої боротьби між Генріхом II і Томасом Бекетом було укладено угоду, за якою королю Англії довелося скасувати прийняті 1164 р. постанови і дозволити апелювати Англійській церкві до папи. Проте після повернення до Лондона Бекет був убитий: «В 1170 р. в Англії [...] зазнав мученицької смерті перед вівтарем від лицарів королів блаженний Томас, архієпископ Кентерберійський»¹⁰.

Син Генріха II Іоанн Безземельний прагнув поставити главою Англійської церкви свого ставленика, але синод без відома короля обрав єпископа Реджинальда¹¹. В конфлікт між Церквою та королем втрутився папа Інокентій III (1198–1216), якого влучно охарактеризував у своїй праці «Європа: Історія» Норман Дейвіс. Він зазначав, що понтифікат Інокентія III став політичним апогеєм Латинської церкви, яка найближче підступила до ідеалу підпорядкування всіх володарів «теократичному урядові»¹². Як наслідок, Іоанн Безземельний визнав верховенство папи і зобов'язався сплачувати Петровий гріш у скарбницю Святого Престолу¹³.

Отже, вже правителям з династії Плантагенетів були притаманні риси певної абсолютизації та уніфікації своєї влади ще з XII–XIII ст., що виразно виступає у їх взаємовідносинах з Римською церквою. Натомість Тюдори остаточно втілили ці давні прагнення у практичне життя.

Реформацію в Англії варто розглядати в кількох аспектах.

По-перше, вона була тісно пов'язана з аналогічними процесами у Європі, протікаючи одночасно як у релігійній, так і політичній та соціальній площині¹⁴.

Центральною фігурою європейського духовного життя початку XVI ст. став німецький теолог Мартін Лютер (1483–1546) – засновник Протестантської (від латинської *protestantis* – протестуючий, не згодний) церкви, яка критикувала затверджені церковні ритуали і літургії, стверджуючи, що для «спасіння душі» необхідне внутрішнє каяття, яке не можна замінити індульгенцією (папською грамотою про відпущення гріхів)¹⁵.

⁸ Боротьба перших Плантагенетів за контроль над англійською церквою у другій половині XII – початку XIII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2015/10/14/хто-головний-папа-римський-чи-король-а/>.

⁹ Дюби Ж. История Франции. Средние века / Ж. Дюби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://historylib.org/historybooks/ZHorzh-Dyubi_Istoriya-Frantsii--Srednie-veka/13.

¹⁰ Салимбене де А. Указ. соч. – С. 9.

¹¹ Боротьба перших Плантагенетів за контроль над англійською церквою у другій половині XII – початку XIII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2015/10/14/хто-головний-папа-римський-чи-король-а/>.

¹² Дейвіс Н. Европа: История / Н. Дейвіс. – К. : Основи, 2001. – С. 375.

¹³ Боротьба перших Плантагенетів за контроль над англійською церквою у другій половині XII – початку XIII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2015/10/14/хто-головний-папа-римський-чи-король-а/>.

¹⁴ Бураков Ю. Назв. праця. – С. 14.

¹⁵ Там само.

Характерний для англійського суспільства антиклерикалізм знайшов свій вияв у поглядах професора Оксфордського університету Джона Уїкліфа, який жив у XIV ст. і вимагав відкидання верховенства папи з паралельним проведенням секуляризації монастирських земель¹⁶. Тоді ці ідеї не набули значного поширення, потрапили під заборону, а книги Дж. Уїкліфа було спалено. Однак уже на хвилі загальноєвропейського руху за оновлення церкви в XVI ст. протестантська ідеологія захопила багатьох англійських гуманістів. Так, діячі Реформації в Англії – Уільям Тіндал, Томас Кранмер, Хью Латімер – спочатку склали невелику групу вчених у Кембріджі, які починали з перекладу Нового Завіту, але незабаром захопилися вченням М. Лютера¹⁷. Уільям Тіндел у 1525 р. опублікував у Гамбурзі переклад Нового Завіту з грецького оригіналу, а потім – з древньогрецького і древньоєврейського Старого Заповіту¹⁸.

По-друге, англійська Реформація розпочалася «згори», тоді як в Німеччині та інших європейських країнах розрив з папством та утворення національних церков відбулося в результаті масового народного руху¹⁹. І тут підлягає уточненню аспект зовнішньополітичних відносин Генріха VIII з Римською церквою, оскільки коли Європу тільки-но охопила Реформація, англійський король виступив проти неї, взявши участь у полеміці проти М. Лютера, опублікувавши 1521 р. богословський трактат «*На захист семи таїнств*» (з англійської – «*Defence of the Seven Sacraments*»)²⁰. За це від папи Льва X (1513-1521) він отримав титул *fidei defensor*, тобто оборонець віри²¹. У одному з листів до папи, що входять до складу книги, Генріх VIII висловив свою відданість католицизму та переконував, що своєю політикою зможе встановити надійний протекторат над ним: «[...] навіть нашим власним авторам, які душею є з Лютером, і писання яких ми вважаємо нечестивими, хочемо натякнути і всім відверто продемонструвати, що ми нашу святу Римську Церкву не тільки силою і зброєю, а також геніальними діяннями та християнським обов'язком у всі часи будемо захищати та убезпечувати [...]»²².

Та вже у 1529 р. Генріх VIII започаткував відокремлення Англійської церкви від Рима. Причиною цієї кардинальної зміни політики стали: по-перше, бажання короля отмати спадкоємця чоловічої статі, якого не дав шлюб з донькою Ізабелли Кастильської (1474–1504) – Катериною Арагонською (1509–1533). По-друге, відповідно, відмова

¹⁶ Там само.

¹⁷ Адамчик В. Краткая история Англии / В. Адамчик. – Минск : Харвест, 2003. – С. 78.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же. – С. 76.

²⁰ Гісем О. Всесвітня історія. Новий час (XV–XVIII ст.) / О. Гісем, О. Мартинюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [100https://books.google.com.ua/books?id=qjaDDbqbOrMC&dq=на+захист+семи+таїнств&hl=ru&source=gbs_navlinks_s](https://books.google.com.ua/books?id=qjaDDbqbOrMC&dq=на+захист+семи+таїнств&hl=ru&source=gbs_navlinks_s).

²¹ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 506.

²² «[...] propriis quoque nostris scriptis quo amino sumus in Lutherum, quodve de improbis ejus libellis nostrum sit iudicium, innuere volumus, omnibusque apertius demonstrare, nos sanctam Romanam Ecclesiam non solum vi et armis, sed etiam ingenii opibus, christianisque officiis in omne tempus defensuros ac tutaturos esse [...]», див.: Letter to Leo X on the Subject of the «Assertio», 1521 // Henry VIII. Defence of the Seven Sacraments / Henry VIII. – Saint Croix du Mont : Tradibooks, 2008. – P. 155.

папи Климента VII (1523–1534) розлучити його та благословити новий шлюб з Анною Болейн (1533-1536), яка раніше була фрейлиною королеви²³.

У жовтні того ж року лордом-канцлером Англії король призначив Томаса Мора, гуманіста, автора багатьох, утім богословських творів, направлених проти Лютера та англійських реформаторів²⁴. Автор статті «*Генріх VIII Тюдор*», російський професор Юрій Івонін вважає, що так король сподівався унеможливити проведення далеким від управлінських справ Т. Мором самостійної політики²⁵. Але, хоча той і не виявив великого впливу на державні справи, його ж особисті переконання не дозволили продовжувати подальшу політичну діяльність. Тому 1532 р. він подав у відставку, а пізніше, коли відмовився присягнути королю як главі Англійської церкви, був звинувачений у державній зраді і в липні 1535 р. страчений²⁶.

У 1532 р. новим архієпископом Кентерберійським король поставив Томаса Кранмера, який після самовільного одруження у 1533 р. Генріха VIII з Анною Болейн оголосив попередній шлюб короля незаконним. У відповідь на це папа Климент VII відлучив короля від Церкви.

Протягом першої половини 30-х рр. XVI ст. англійський уряд активно приймав закони, впровадження яких мало на меті позбавити країни від впливу католицизму. Так, 1532 р. був прийнятий закон про анати, який припиняв фінансові виплати Римові; у 1534 р. парламент схвалив і затвердив «*Акт про супрематію*», що звільнив Англію від церковної юрисдикції папства. Проголошувалася незалежність англійської церкви²⁷. За цим документом король став офіційно титулуватися «протектором і верховним главою англійської церкви та її духівництва», а також разом з архієпископом Кентерберійським вершив верховний церковний суд. За королем залишалось право роздавати духовні посади, отримувати церковну десятину та викорінювати неповагу до Церкви²⁸. Проте, варто зауважити, що більшість католицьких догматів та обрядів були збережені²⁹.

Наступним кроком Генріха VIII стала секуляризація церковних земель і закриття монастирів, більшу частину яких король відразу продав. Так парламентськими актами 1536 та 1539 рр. був проведений перерозподіл церковного майна, що поповнило державну казну на близько 1,5 млн фунтів стерлінгів³⁰.

Антипапська на антимонастирська політика короля не викликала масового спротиву. Навпаки, навіть частина духівництва, яка вороже ставилася до папи, підтримала реформи. Це пов'язувалося з тим, що останній постійно вимагав гроші від Англійської церкви й усіляко намагався обмежити владу єпископів. Тому серед народу швидко поширився вислів «краще король, ніж папа»³¹.

Слід також зауважити, що закриття жіночих монастирів не мало значних соціальних наслідків, що відрізнялося від ситуації з чоловічими. Черниці походили із

²³ Дейвіс Н. Назв. праця – С. 506.

²⁴ Ивонин Ю. Генрих VIII Тюдор / Ю. Ивонин // Вопросы истории. – 2008. – № 8. – С. 52.

²⁵ Там же.

²⁶ Там же.

²⁷ Бураков Ю. Назв. праця. – С. 15.

²⁸ Там само.

²⁹ Адамчик В. Указ. соч. – С. 78.

³⁰ Там же.

³¹ Бураков Ю. Назв. праця. – С. 16.

заможних родин і через нездатність вийти заміж, приймалися в обитель. Частина ж ченців, а особливо мендикантів, влилися у народні маси і нерідко вдавалися до пограбування селищ та околиць міст³². На тлі цього Генріх VIII в останній рік свого правління, а саме 1547 р., побоюючись зростання народної опозиції до нової Церкви, заборонив читання Біблії майстровим, поденщикам, землевласникам та слугам, які могли витлумачити її в дусі радикальних сектантських учень³³.

Отже, Реформація в Англії мала дещо відмінний від континентальних країн характер, була викликана, головню, політичними амбіціями королівської династії та намірами отримати абсолютистську владу. Англійський король Генріх VIII зумів утвердити у своїх володіннях ерастіанство як новий напрям релігійної думки і через нього закріпити зв'язок Церкви і Держави. Його ж донька Єлизавета I, як не парадоксально, увійшла в історію країни і Європи загалом як одна з наймогутніших жінок-королев.

The article investigated some aspects of civil conflict in England of the second half of the 15th century, which caused coming to the power of new Tudors dynasty, and features of internal and, especially, church policy its founder – Henry VII. On the example of retrospectives relations Henry II Plantagenet and John Lackland of the Catholic Church the author shown the origin of absolute monarchy that found expression in the Reformation of Henry VIII times.

Key words: «War(s) of the Roses», Plantagenets, Tudors, absolute monarchy, Henry VII, archbishop of Canterbury, Reformation, Martin Luther, Henry VIII, Church of England.

---

³² Там само.

³³ Адамчик В. Указ. соч. – С. 79.

СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477.83/.86):321

Тарас Водославський (Івано-Франківськ, Україна)

УТВОРЕННЯ І МЕХАНІЗМ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ

У статті розглядається процес утворення Галицького крайового сейму і механізм його функціонування впродовж 1861–1914 рр. Серед досліджуваних проблем – конституційні зміни в Австрійській імперії 1860-х рр., що зумовили появу сейму, правові підстави його діяльності, політика українського сеймового представництва («Руського клубу»), виборчий процес.

Ключові слова: *Галицький крайовий сейм, посол, курія, виборча система, українці, поляки.*

В останній третині XIX – на початку XX ст. Галичина стала центром українського національного відродження. Це стало можливим завдяки зовнішньополітичним обставинам, зокрема поразкам Австрійської імперії у французько-італійсько-австрійській війні 1859 р. і війні з Пруссією 1866 р., що призвело до посилення відцентрових тенденцій всередині держави. Власті, здійснивши поступки найбільш сильним національним рухам – угорців, чехів і поляків, лібералізували і децентралізували політичне життя країни. Конституційні перетворення 60–70-х рр. XIX ст. в імперії Габсбургів створили можливості для існування Галицького крайового сейму. Місцевий законодавчий орган, по суті, став центром суспільно-політичного життя Галичини. Українським діячам він дав змогу розвивати свій національний рух, орієнтуючись на політично сильніші народи, незважаючи на активну протидію з боку домінуючої в краї польської сторони, хоч абсолютну більшість місцевого населення у Східній Галичині становили русини-українці, переважно селяни за соціальним статусом.

У статті автор поставив за мету проаналізувати процес утворення Галицького крайового сейму і законодавчо-правові засади його функціонування. Обрана тема привертала увагу дослідників ще з початку XX ст., зокрема К. Левицький¹ подав цінний фактологічний матеріал щодо діяльності сейму в останній третині XIX – початку XX ст. Радянська історіографія через ідеологічну заангажованість практично не займалася розробкою цієї тематики. Винятком було хіба що дослідження В. Кульчицького², який проаналізував правові засади функціонування Галицького сейму. В сучасній Україні

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів : у 2 т. / К. Левицький – Львів : 3 друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. – 737 с.

² Ілин Л. М. Галицький Крайовий сейм і формування засад українсько-польських політичних стосунків (1861–1914 рр.) / Л. Ілин // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 22–23. – С. 169.

(після 1991 р.) цією проблематикою займаються О. Аркуша³, І. Чорновол⁴, Л. Ілин⁵, О. Мікула⁶.

Після поразки революції 1848–1849 рр., відомої як «весна народів», і приходу до влади імператора Франца-Йосифа I (1848–1916 рр.) в Австрійській імперії настало десятиліття неоабсолютизму⁷. Цей проміжок часу історики називають періодом «бахівської реакції», виводячи термін від імені міністра внутрішніх справ Олександра Баха⁸. Зокрема 31 грудня 1851 р. імператором було видано указ, що скасовував конституцію 1849 р. і розпустив віденський парламент. У державі відновлювалася цензура, обмежувалися демократичні свободи і діяльність громадських організацій⁹. Для русинів-українців Галичини становище ускладнювалося через постать місцевого провідника реакції – намісника Галичини, польського землевласника Агенора Голуховського. Він спрямував усі свої зусилля на посилення ролі поляків у краї, асиміляцію і зникнення українського національного руху як самостійного чинника політичного життя¹⁰.

Однак ситуація різко змінилася внаслідок поразки Франца-Йосифа I у війні 1859 р. з Францією та Італією, коли перед Австрійською імперією виникла загроза повторення «весни народів»¹¹. Було звільнено О. Баха, відбулися зміни в напрямку демократизації суспільного життя і поступок національним рухам у країні. Особливо у політичному житті імперії посилилася роль угорців, до компромісу з якими схилився Франц-Йосиф I; зокрема 1867 р. Австрія змінила назву на Австро-Угорщину, ставши дуалістичною державою. 20 жовтня 1860 р. уряд видав так званий *Жовтневий диплом*, що трактувався як федералістський, але містив центристські тенденції¹². Згідно з цим документом створювалися провінційні законодавчі збори – ландтаги у вигляді крайових сеймів, що володіли значними повноваженнями, а також центральна Державна Рада (райхсрат), до складу якої входили усі коронні землі та королівство Угорщина, із законодавчими повноваженнями у фінансній і військовій сферах¹³.

³ Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / О. Аркуша ; [ред. Ю. Сливки]. – Львів : Місіонер, 1996. – 174 с.

⁴ Чорновол І. П. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1914 (нарис з історії українського парламентаризму). / І. Чорновол. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.

⁵ Ілин Л. М. Виборча кампанія до Галицького Крайового сейму в 1870 р.: перебіг і результати / Л. Ілин // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2007. – № 12–13. – С. 343–352.

⁶ Мікула О. Порядок формування, склад і структура Галицького крайового сейму / О. Мікула // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 121–124.

⁷ Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія. / І. Райківський. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – С. 368.

⁸ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – С. 57.

⁹ Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 42.

¹⁰ Грицак Я. Назв. праця. – С. 57.

¹¹ Райківський І. Я. Назв. праця. – С. 368.

¹² Цольнер Е. Історія Австрії / [наук. ред. В. Расевич]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 392.

¹³ Там само. – С. 393.

У грудні 1860 р. імператор був змушений замінити прем'єр-міністра А. Голуховського лідером лібералів Антоном фон Шмерлінгом, який 26 лютого 1861 р. підготував «лютневий патент»¹⁴. У новому проекті конституції повноваження крайових сеймів значно зменшувалися¹⁵. Як і в інших коронних краях Австрійської імперії, у Королівстві Галичини та Володимирії з Великим князівством Краківським, князівством Освенцім і Заторі було запроваджено крайовий сейм¹⁶. Юридичні норми функціонування цього органу містилися в додатку № 2, літера «о» до лютневого патенту¹⁷ під назвою «*Крайовий статут і сеймова виборча ординація для королівства Галичини й Володимирії...*»¹⁸, а також регламенті 1863 р.¹⁹, що був змінений аж 1907 р.²⁰.

У першому розділі додатку – «*Про репрезентацію краю загалом*» зазначалося: «§ 3 Соймъ складається з 150 членовъ, такогo: а) зъ 3 архієпископовъ Львовскихъ, 2 єпископовъ Перемышльскихъ, єпископа Тарновского и єпископа Станиславовского...; б) зъ ректоровъ университетовъ Краковского и Львовского; в) зъ 141 выбранихъ депутатовъ, и то: I. зъ 44 депутатовъ великого маєтку; II. зъ 23 депутатовъ зъ означеныхъ уставомъ выборовымъ мѣсть и коморъ торговельныхъ и промысловъ; III. Зъ 74 депутатовъ зъ прочихъ громадъ...»²¹. Отже, зі 150-ти послів дев'ять потрапляли до сейму автоматично, були так званими вірилістами, а 141 депутата обирали за становими куріями, зокрема 44 – від курії великої земельної власності, від торгово-промислових палат – 3, міської курії – 20 і від представників малої земельної власності (селянства) – 74 депутати²².

Керівниками галицького ландтагу були маршалок і віце-маршалок, які відігравали ролі спікера та його заступника. Їх призначав безпосередньо австрійський цісар, і вони, як й інші послы, після свого обрання мусили присягнути йому на вірність. Текст клятви звучав так: «Я, як крайовий посол для королівства Галичини й Володимирії разом з Великим князівством краківським присягаю його цісарсько-королівській Апостольській Милості Цісареві на вірність, послух, дотримуватися законності і сумлінно виконувати свої обов'язки»²³.

Виконавчим органом Галицького сейму був Крайовий відділ, що «яко управляющій и исполняющій органъ заступничества краєвого, складаєся подъ предсѣданьємъ маршалка краєвого изъ 6 членовъ, выбранихъ зъ лона сойму краєвого»²⁴. Крім маршалка, інших 6 членів виконавчого органу сейму обирали: 3 – від

¹⁴ Там само.

¹⁵ Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – С. 353.

¹⁶ Левицький К. Назв. праця. – С. 74.

¹⁷ Чорновол І. П. 199 депутатів Галицького сейму. / І. Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – С. 10.

¹⁸ Ілин Л. М. Виборча кампанія до Галицького Крайового сейму в 1870 р. – С. 344.

¹⁹ Prowizoryczny regulamin dla Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Xięstwem Krakowskiem, przyjęty na posiedzeniu sejmowym dnia 12 stycznia r. 1863. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/52232/edition/46497>.

²⁰ Чорновол І. П. Українська фракція Галицького крайового сейму. – С. 38.

²¹ Statut krajowy galicyjski // Слово. – 1861. – Дод. до Ч. 9. – 22 лютого. – С. 43.

²² Ілин Л. М. Виборча кампанія до Галицького Крайового сейму в 1870 р. – С. 344–345.

²³ Чорновол І. П. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 11.

²⁴ Statut krajowy galicyjski. – С. 43.

кожної курії окремо, при цьому спільного представника мали курії міст і торгово-промислових палат, інших трьох обирали безпосередньо послы сейму²⁵. У кожного члена Крайового відділу були заступники, які допомагали йому виконувати свої повноваження. Їх теж обирали з числа сеймової репрезентації²⁶.

Виконавчий орган повинен був забезпечувати умови функціонування сейму, слідкувати за процесом виборів, укладати законопроекти, готувати ухвалені рішення на підпис цісарю, слідкувати за діями органів громадського самоврядування. Він складався з шести департаментів, які займали: 1) стеженням за діяльністю громад, благодійних, наукових та освітніх організацій; 2) фінансами, торгівлею і промисловістю; 3) сільським господарством, лісництвом, рибальством; 4) комунікаціями і шляхетськими реєстрами; 5) охороною здоров'я; 6) добродійними організаціями. Також до складу Крайового відділу належала канцелярія, що мала такі підрозділи: концептовий (сільська рента, шинки, землеробські школи, лікарні), технічний, лічильний, касовий, маніпуляційний²⁷.

Українська сеймова репрезентація у складі Крайового відділу зазвичай мала одного представника. У 1861–1867 рр. його членом був обраний Юліан Лаврівський, який в 1868 р. був тільки заступником, а 1869 р. знову став повноцінним членом цього органу. 1873–1885 рр. цю посаду обіймав Василь Ковальський, якого замінив Теофіл Бережницький. У 1890–1902 рр. членом Крайового відділу був Дем'ян Савчак, у 1903–1907 рр. – Михайло Глідзюк, у 1907–1908 рр. – Ксенофонт Охримович, у 1909–1914 рр. – Іван Кивелюк²⁸.

Другий розділ додатку № 2, літера «о» під назвою «Обсяг діяльності репрезентації краю», визначав повноваження сейму. Зокрема, законодавчий орган Галичини зобов'язувався керувати майном провінції, регулювати податкову систему, слідкувати за громадськими справами, церквою, школою, військовими частинами. Формально він міг порушувати питання загальнодержавних масштабів. Після трансформації Австрії в дуалістичну Австро-Угорську монархію 1867 р. Галицький сейм отримав можливість контролювати організацію судівництва і адміністрування, провадження ґрунтових книг та права на пропінанцію (виробництво алкоголю)²⁹. Загалом компетенція сейму охоплювала питання культури (в широкому розумінні, включаючи культуру ведення сільського господарства), освіти і суспільної опіки³⁰.

Галицький крайовий сейм розміщувався у Львові – столиці провінції. З 1861 до 1881 р. його засідання відбувалися в міському театрі (сьогодні – Національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької), бо не було власного приміщення, яке б змогло вмістити всіх послів і сеймову адміністрацію. Тільки в 1876 р. проектування споруди для крайового законодавчого органу Галичини було доручено керівнику львівського міського будівельного департаменту Юліанові

²⁵ Там само.

²⁶ Чорновол І. П. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 12.

²⁷ Його ж. Українська фракція Галицького крайового сейму. – С. 43.

²⁸ Його ж. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 41–42.

²⁹ Його ж. Українська фракція Галицького крайового сейму. – С. 23.

³⁰ Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. – С. 368.

Гохбергерові. Зведення споруди розпочалося 29 жовтня 1878 р., а 1881 р. крайовий сейм уже мав власну будівлю (тепер у цьому приміщенні знаходиться головний корпус Львівського національного університету імені Івана Франка)³¹.

Також у третьому розділі додатку до лютневого патенту про «Спосіб полагождення справ» зазначалося, що засідання сейму мають бути відкритими³². Головував на них, як правило, керівник сейму – маршалок. До його повноважень входило відкривати і закривати сесії та засідання, постановляти порядок денний, контролювати дотримання регламенту, керувати обговореннями, виносити подання послів на голосування і ознайомлювати з його результатами³³. Допомогавав маршалку адміністративний апарат, що складався з 4-х секретарів, 4-х квесторів і 12-ти ревізорів. Секретарі слідкували за письмовою документацією, зокрема вели протоколи сесій, складали списки законопроектів, укладали сеймове листування. Квестори відповідали за приміщення, видавали перепустки на засідання і пильнували за дотриманням дисципліни. На ревізорів покладалося виключно ведення стенограм³⁴.

Для приготування законопроектів до обговорення на засіданнях створювалися спеціальні секції. Вони формувалися з самих депутатів за допомогою їх обрання з числа сеймової репрезентації іншими послами. Однак пізніше вони були замінені комісіями, що створювалися таким самим способом. При цьому кількість секцій, а згодом комісій постійно змінювалася, адже вони виникали, як правило, для вирішення конкретних питань. Найвпливовішими традиційно були петиційна, адміністративна і бюджетна комісії³⁵.

Право виносити пропозиції на обговорення сейму мали представники уряду, Крайового відділу, а також окремі послы, якщо їх підтримували 15 колег³⁶. Далі внески мали пройти три читання, в ході яких повинні були отримати підтримку більшістю присутніх. Після прохождення першого з них законопроект подавався на розгляд комісій. На цьому етапі пропозиції могли відкладатися на невизначений час і залишитися не ухваленими. Потім було друге читання, пройшовши яке внесок фактично приймався, адже третій розгляд зазвичай носив формальний характер. Крім того, рішення сейму обов'язково мусили схвалити своїми підписами прем'єр-міністр і цісар³⁷.

Адміністрування місцевого законодавчого органу Галичини відбувалося двома мовами: польською та руською, тобто українською. Цей офіційний статус після довгого опору польської більшості був юридично закріплений 27 квітня 1866 р. Прийнята цього дня постанова передбачала, що органи автономії повинні відповідати по-українськи на звернення українською мовою, а протоколи і звіти Крайового відділу та ухвалені в третьому читанні законопроекти мали вестися двома мовами. Однак на практиці так

³¹ Чорновол І. П. Українська фракція Галицького крайового сейму. – С. 36.

³² Його ж. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 12.

³³ Prowizoguczny regulamin dla Sejmu Krajowego. – S. 1–2.

³⁴ Ibidem. – S. 2.

³⁵ Чорновол І. П. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 32–34.

³⁶ Його ж. Українська фракція Галицького крайового сейму. – С. 24.

³⁷ Його ж. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 35.

було не завжди, польська сеймова більшість ігнорувала права руської, тобто української мови³⁸.

Виборча система до Галицького крайового сейму базувалася на становій, куріальній основі, яка більшістю сучасних дослідників характеризується як недемократична і така, що надавала заможним соціальним прошаркам значно більші права. Однак цілком правильною, на нашу думку, є теза, висловлена львівською дослідницею Оленою Аркушою. Вона вважає, що виборче законодавство, відповідно до норм свого часу, відображало ступінь заслуги цих станів перед суспільством, що визначалося майновим і фаховим цензом³⁹. Водночас становий характер виборів зробив можливим обрання послів-селян за четвертою курією. Зокрема, незважаючи на численні зловживання під час виборчих кампаній до Галицького сейму, деяким селянам вдавалося бути обраними, наприклад, послами від Станиславівської курії малої земельної власності. Протягом 25 років (1889–1914) такими були мешканці села Долішній Угринів Й. Гурик і Л. Винничук⁴⁰.

Отже, до складу крайового сейму входило шість суспільних верств. До них належали духовенство й освітяни з науковцями, про яких уже згадувалося вище як про вірилістів, поміщики, містяни, торгово-промислова буржуазія і селянство⁴¹. Водночас кількість депутатів від кожного стану була далеко не пропорційною до чисельності населення, яке його вибирало. Так, на 1908 р. у Галичині нараховувалося 2297 великих землевласників, тобто 0,3% всіх голосуючих, які могли делегувати до Галицького сейму 27,3% від його складу. 116 членів торгово-промислових палат обирали 1,9% посольського представництва. Натомість 64084 виборців міської і 605586 сільської курій делегували, відповідно, 19,3% і 46% депутатів⁴². Така непропорційність забезпечувалася «*Крайовим статутом*» і «*Сеймовою виборчою ординацією*». Зокрема, щоб мати право голосу в статусі великих землевласників, потрібно було сплачувати щороку 100 золотих ринських податків з табулярного маєтку. У міській і сільській куріях голосували тільки перших 2/3 списку платників податків⁴³.

На відміну від інших станів, де вибори були прямими, для курії малої земельної власності вони були двоступеневими. Зокрема, в «*Сеймовій виборчій ординації*» зазначалося: «Кожда громада повѣту виборового має выбирати на кождыхъ 500 жителей одного выбирателя. Остатокъ, который послѣ дѣленья числа жителей черезъ 500 остаеся и 250 или больше вѣноситъ, оуважаеся равнымъ числу 500»⁴⁴. Тобто спочатку 500 так званих правиборців обирали одного представника, який уже потім безпосередньо віддавав свій голос за конкретного кандидата в послы до крайового сейму. При цьому, якщо громада переважала зазначену цифру на більш ніж 250 осіб, то вона могла делегувати ще одного виборця⁴⁵.

³⁸ Його ж. Українська фракція Галицького крайового сейму. – С. 41.

³⁹ Аркуша О. Галицький сейм. – С. 9.

⁴⁰ Чорновол І. П. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 94.

⁴¹ Аркуша О. Галицький сейм. – С. 9–10.

⁴² Мікула О. Назв. праця. – С. 121–122.

⁴³ Statut krajowy galicyjski. – S. 44–45.

⁴⁴ Ibidem. – S. 45.

⁴⁵ Чорновол І. П. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 13.

День, коли мало відбутися волевиявлення, оголошувався крайовим намісником, про що мали повідомити всі наявні в автономії газети. Виборча комісія, залежно від курії, складалася з 5–8 осіб, з яких близько половини були власне виборцями, а решта – представниками місцевої адміністрації. Голосування відбувалося відповідно до складеного напередодні списку. Виборець повинен був показати свою легітимаційну картку (виборче посвідчення особи) і назвати ім'я та прізвище кандидата, за якого віддає голос, не використовуючи задалегідь приготовлені записи⁴⁶. Підсумки виборчого процесу підводилися одразу після закінчення голосування, зокрема голова комісії розкривав урну й по одному витягував бюлетені, надриваючи їх і зачитуючи ім'я кандидата, за якого виборець віддав свій голос. Далі бюлетень передавали кожному членові комісії для засвідчення його правдивості⁴⁷.

Однак на практиці все було по-іншому, бо польські правлячі кола застосовували різноманітні засоби, щоб вплинути на результати виборів. У цьому їм сприяла двоступенева виборча система в селянській курії. Зокрема, під час першого етапу волевиявлення відбувалися фальсифікації при складанні списків правиборців: туди включали осіб, які вже померли, натомість суспільно активних громадян просто «забували» вписати. У селах працювали польські агітатори, які за допомогою умовлянь, обіцянок, залякування, підкупів намагалися нав'язати виборцям свою думку щодо голосування за певну особу. За допомогою адміністративного апарату відбувалося відсторонення від виборів селянських активістів, які могли вплинути на думку інших членів громади. Їх у день голосування під вигаданими приводами викликали до староства і відпускали аж надвечір⁴⁸.

Ще більш напружено проходив другий етап виборів у курії малої земельної власності, коли відбувалося безпосереднє голосування за кандидатів у сеймові послы. У повітових містечках, де мало відбутися волевиявлення, українських виборців обступав підкуплений люд, який переконував проголосувати за польського претендента. Досить часто українські селяни погоджувалися віддати свій голос за певну суму в розмірі від 1 до 100 золотих ринських⁴⁹. Таких продажних виборців різні сатиричні видання зневажливо називали «хрунями»⁵⁰. Для них влаштовувалися застілля, де на кошти поміщиків виборців щедро пригощали ковбасою і горілкою; цей процес був відомий під німецькомовною назвою «*Wahlwurst*» – «ковбасні вибори»⁵¹. Безпосередньо в день волевиявлення зал для голосування нерідко заповнювали так званими вуличниками, які заважали українським селянам, провокували з ними конфлікти і бійки. Як наслідок, здійснити демократичний вибір кандидата в послы від русинів-українців було майже неможливо⁵².

⁴⁶ Чорновол І. П. Українська фракція Галицького крайового сейму. – С. 25.

⁴⁷ Ілин Л. М. Виборча кампанія до Галицького Крайового сейму в 1870 р. – С. 344.

⁴⁸ Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців: Галицький крайовий сейм (1861–1914) / О. Аркуша, М. Мудрий // Історія в школах України. – К., 2005. – № 10. – С. 41–42.

⁴⁹ Там само. – С. 42.

⁵⁰ Чорновол І. П. 199 депутатів Галицького сейму. – С. 25–26.

⁵¹ Грицак Я. Назв. праця. – С. 58–59.

⁵² Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців. – С. 42.

Найбільш резонансними були так звані баденівські вибори в Галичині 1895 р. (за прізвиськом намісника Королівства Галичини та Володимирії – Казимира Бадені). Цікаві факти порушення закону і бездіяльності влади в той час наводив у своїх спогадах український діяч і посол до Галицького сейму Євген Олесницький. Він так писав про голосування в Стрийському окрузі: «Перед магістратом був паркан, через який вела фіртка. При фіртці стояли жандарми, які впускали тільки тих, що виказувалися легітимаційними картами, а зпоза фіртки, зпоза плечей жандармів, вискакували обірванці і видирали виборцям в очах жандармів легітимаційні картки. [...] Одного виборця [...], який легітимаційну карту упхав для певности в чобіт, повалили в наших очах на землю, стягнули чобіт і видерли карту. І те все робилося в білий день, в окружнім місті, публично, в очах влади»⁵³.

Численні зловживання влади на виборах, тиск польської адміністрації краю, а також розчарування українських виборців у бездіяльності українського сеймового представництва призводили до поступового зменшення числа послів-русинів. Так, у 1861 р. русини-українці здобули на виборах 49 місць у сеймі⁵⁴, але з кожними новими виборами кількість українських послів зменшувалася, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. – 9 послів⁵⁵. Ситуацію вдалося переламати тільки з середини 1880-х рр. у результаті втілення в життя народовцями концепції «органічної праці», поступовим зміцненням народовської течії і занепадом галицького москвофільства. Зокрема, в результаті останніх виборів до Галицького сейму в 1913 р. українці змогли отримати 31 сеймове місце⁵⁶.

Отже, виборча система до Галицького крайового сейму була побудована на становій основі, за куріями, таким способом, щоб надавати перевагу привілейованим верствам суспільства: поміщикам, буржуазії, купецтву та ін. Оскільки в Галичині основу цих станів становили поляки, то вони мали явну більшість у сеймі, що призводило до міжнаціонального конфлікту з українським населенням, яке переважно складалося з селянства. Попри це конституційні реформи 60–70-х рр. XIX ст., здійснивши децентралізацію монархії Габсбургів, задля її збереження надали окремим краям на місцевому рівні досить широкі автономні права, одним зі шляхів реалізації яких стала діяльність місцевих законодавчих органів. Винятком не стала й Галичина, що як провінція володінь династії отримала свій крайовий сейм.

Згідно з юридичними нормами, прописаними у прийнятому 26 лютого 1861 р. «лютневому патенті», компетенція законодавчого органу обмежувалася культурно-освітньою і соціально-економічною сферами життя Галичини. По суті, крайовий сейм міг займатися тільки певними напрямками законотворчої діяльності. Крім того, для українських діячів ситуація погіршувалася протистоянням з польським політичним проводом. Користуючись перевагами, які надавала виборча система, за підтримки австрійського уряду вони спрямували всі сили на відновлення польської держави, що

⁵³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький ; [упор.: М. М. Мудрий, Б. О. Савчик ; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий]. – Львів : Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2011. – С. 315.

⁵⁴ Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939). – С. 53.

⁵⁵ Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – С. 14.

⁵⁶ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С. 656–657.

автоматично означало полонізацію русинів-українців краю. Однак завдяки створенню крайового сейму лідери українського руху, користуючись легальними можливостями, які відкривала австрійська конституція, за прикладом політично сильніших народів монархії Габсбургів, отримали можливість ефективно боротися за національні права.

The process of the Diet of Galicia and Lodomeria's establishment and mechanism of its activities in 1861–1914 are studied in this article. Among the main problems of the research there are: changes in the Constitution of the Austrian Empire in 1860 which lead to the appearance of the Diet of Galicia and Lodomeria, juridical basis of its activities, the politics of the Diet's representation («Ruskyi Club»), the process of elections.

Key words: *the Diet of Galicia and Lodomeria, ambassador, the curia, the system of election, the Ukrainians, the Polish.*

УДК 81–11: 81'374.811.161.1+811.112.2.

Лілія Будинкевич (Івано-Франківськ, Україна)

«МАЛОРУСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ СЛОВНИК» ЄВГЕНА ЖЕЛЕХІВСЬКОГО

У пропонованій статті розкрито підготовку і публікацію «Малорусько-німецького словника» українського мовознавця, педагога і громадського діяча, жителя м. Станиславова (нині Івано-Франківська) Євгена Желехівського. Особлива увага приділяється підготовці словника, його змістові і значенню в розвитку українського мовознавства і національного руху загалом.

Ключові слова: *Євген Желехівський, наукова діяльність, «Малорусько-німецький словник», «желехівка».*

Досліджуючи основні віхи життєвого шляху Є. Желехівського, необхідно розглядати його життя в системі суспільних відносин. Без сім'ї, колективу, групи, людських спільностей особистість у її діяльній, соціальній сутності неможлива. Вчорашнє і сьогоднішнє становлять «молодість» у науці – за концепцією видатного філософа й лінгвіста А. Ф. Лосева. За цією формулою, мабуть, слід розглядати і творчість педагога, мовознавця, етнографа, видатного діяча національно-духовного відродження України другої половини ХІХ ст. Є. Желехівського¹.

Народився Євген Ієронімович Желехівський (псевдоніми та криптоніми: Соколик І; Опілянин; Ж; Є. Ж;) 24 грудня 1844 р.² в селі Хишевичі (нині Городоцького району Львівської області) в родині греко-католицького священника. Коли батькові Євгена виповнилося 33 роки, він раптово помер, і мати залишилася з трьома дітьми. Згодом вона вдруге вийшла заміж за священника Ф. Жегаловича, який одержав парафію в с. Кудобинці біля Зборова на Тернопільщині, куди сім'я переїхала і де минули дитячі

¹ Полек В. Відомі педагоги Прикарпаття: біографічний довідник (до 1939) / В. Полек. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – Т. 1. – С. 212.

² Грещук В. Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України / В. Грещук, М. Лесюк, Л. Невідомська ; [за ред. В. Грещука]. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 84.

та юнацькі роки Євгена. Гімназійну освіту він здобував у Львові, Перемишлі та Бережанах. Тут протягом чотирьох років ним опікувався, на прохання матері, стрийко Юстин Желехівський. У 1866–1869 рр. навчався на філософському факультеті Львівського університету³.

Уже з перших днів університетських студій молодий Є. Желехівський потрапив у вир громадського і літературного життя Львова. Він був активним учасником львівської «Громади», а відтак і співробітником новоствореного часопису *«Правда»* у Львові, який виходив з 1867 р.⁴ У 1872 р. Є. Желехівський переїхав до Станиславова, де на посаді професора руської і класичної мов працював до кінця життя. У 1874 р. одружився з дочкою священника і відомого культурного діяча з с. Студінки під Калушем Аделею Бобикевич. Характеризуючи особу Є. Желехівського, дослідник С. Єзерський писав: «Була се душа щира, одверта, готова кожному в чім можна допомогти»⁵.

На жаль, життя Є. Желехівського було коротке – помер передчасно від раку 18 лютого 1885 р. Він був надзвичайно активною людиною, до останку відданим педагогічній і науково-просвітницькій діяльності. Похований у Станиславові. Нині це меморіальний сквер Івано-Франківська⁶.

Євген Желехівський усе своє доросле життя присвятив педагогічній і громадсько-просвітницькій діяльності. Однак найбільш плідною в його житті була все-таки наукова робота. Найважливішою науковою працею Є. Желехівського став укладений ним *«Малорусько-німецький словник»*, що з 1882 р. почав виходити у Львові окремими випусками, а повністю двотомний словник побачив світ 1886 р.⁷ У пропонованій статті розкрито підготовку і публікацію Є. Желехівським *«Малорусько-німецького словника»*. Об'єктом дослідження є постать автора, а предметом – історичні передумови написання словника, його основний зміст і значення в українському національному русі XIX ст.

Ключову роль у процесі утвердження модерної національної самосвідомості українців у XIX – на початку XX ст. відіграло формування української літературної мови на основі народнорозмовної, що було результатом свідомих зусиль передової української інтелігенції, причому як науковців-філологів, так і письменників, до якої належав Є. Желехівський. Підготовлений ним словник – перше дослідження, що містило значний реєстр українських слів (понад 64 тис.), перекладених одним або декількома синонімічними словами німецької мови. У виданні було зібрано найбільше в той час слів української мови.

Значну цінність для сучасних дослідників становлять документи, що висвітлюють роботу над укладанням і упорядкуванням згаданого вище словника. В

³ Стельмахович М. Лицар слова українського / М. Стельмахович // Тижневик Галичини. – 1994. – 23 грудня. – С. 3.

⁴ Угорчак Ю. Український педагог і лексикограф Євген Желехівський / Ю. Угорчак // Новий час. – 1993. – 18 груд. – С. 3.

⁵ Мельничук А. Ім'я, що належить історії / А. Мельничук // Прикарпатська правда. – 1969. – 24 груд. – С. 12.

⁶ Максимців Г. Могила Є. Желехівського / Г. Максимців, В. Полек. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 98 с.

⁷ Желехівський Є. Малорусько-німецький словар : в 2-х т. – Львів : Товариство імені Т. Шевченка, 1886. – Т. 1. – 608 с.

одному з листів до М. Драгоманова в листопаді 1882 р. Є. Желехівський писав: «Ношу ся з думкою, щоби як найшвидше видати підручний словник русько-німецько-польський, або лише русько-німецький, бо дуже велика – неминуха потреба словника для нас самих і чужосторонніх я би хотів укласти словник – хоч би лише кишеньковий – використати всі дотеперішні праці, а стягнути всі скарби язика, усної і писемної словесності»⁸.

Для того, щоб укласти мовознавчий словник, Є. Желехівському довелося уважно впродовж тривалого часу вивчати і збирати слова народної мови. Не випадково в згаданому листі до М. Драгоманова він зазначав: «Малоруська література має свою підвалину в живім язичі народу, в его усній словесності. Особливо замічено то при піснях. Тому ж то я, пишучи словарь русько-німецький, передовсім взяв за основу матеріали усної народної словесності, а відтак обійму і клясиків наших як: Основ'яненка, Шевченка, Марка Вовчка, Шашкевича, Федьковича»⁹. Крім того, в листі було передано настрої, з яким готувався майбутній словник: «Дуже мені якось поволі йде та робота, але хвалить Бога охота чим раз дужча»¹⁰.

«Малорусько-німецький словарь» Є. Желехівського об'єктивно відобразив особливості мовотворчого процесу, що характеризували західний варіант української літературної мови. Український народ у ХІХ – на початку ХХ ст. був розділений між Російською імперією та Австро-Угорською монархією, відповідно процес входження простонародної мови в літературу дещо відрізнявся залежно від регіону. Характерною особливістю формування західного варіанту літературної мови було те, що він, з одного боку, спирався на народнорозмовну основу галицьких діалектів, виразно орієнтуючись при цьому на єдину, соборну українську національну ідею, а з іншого – долав згубні впливи, зумовлені поширенням у Галичині макаронічного москвофільського «язичія»¹¹.

Український дослідник В. Гнатюк писав у 1913 р. про важливість підготовки словника Є. Желехівського в контексті загальноукраїнського національного відродження: «Маючи можливість працювати в різних напрямках, не могли галичани чекати, доки російські українці не вироблять їм потрібної мови і почали виробляти її самі. А стоячи під іншими культурними впливами виробляли її в трохи іншим вигляді»¹². У листі до Ф. Міклошича в листопаді 1881 р. Є. Желехівський, повідомляючи видатного словенського мовознавця про укладання свого словника, писав: «При нагоді я також дозволяю собі коротко повідомити вельмишановного пана професора, як посувається моя робота над русько-німецьким словником і просити у цій справі доброї поради. Маю вже готові виписки із майже усіх збірок народної творчості, також виписки з усіх руських письменників України, Галичини й Буковини. Залишається ще для використання найважливіші вживані тепер руські шкільні підручники, а також

⁸ Качкан В. Євген Желехівський / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє. – Чернівці : 1994. – С. 132.

⁹ Євген Желехівський як мовознавець, педагог, громадський діяч (1844–1885) / [за матеріалами статті М. Зигмунда] // Українська мова та література. – 2001. – № 7 (лютий). – С. 4–5.

¹⁰ Качкан В. «Всеоживляюча душа» Станіславівської громади – Євген Желехівський / В. Качкан. – К., 1995. – 111 с.

¹¹ Желехівський Євген. Український лексикограф // Західний кур'єр: Дніпро. – 1991. – № 9. – С. 20.

¹² Там само.

рукописні лексичні матеріали, які мені надіслали у великій кількості з різних околиць знайомі¹³».

В основу «желехівки» була покладена так звана кулішівка – український фонетичний правопис, запропонований П. Кулішем наприкінці 1850-х рр., з уведенням компромісних моментів між фонетичним та історичним, етимологічним принципами. Як відомо, «кулішівка» вперше поширилася у виданнях «ранніх» народовців у Галичині на початку 60-х рр. XIX ст., потрапивши сюди з-під російської України, використовувалася українськими народовцями, на противагу москвофільському «язичію» – макаронічній суміші простонародної мови з церковнослов'янською, російською, польською. Піддавши критиці «язичіє», що використовували москвофіли, які зневажливо ставилися до української народнорозмовної мови, Є. Желехівський публікацією свого словника зробив значний крок у напрямі унормування фонетичного правопису. Це мало виразно політичне значення в кристалізації новочасної української національної самосвідомості по обидва боки австрійсько-російського кордону.

Варто детальніше зупинитися на аналізі словника Є. Желехівського. Для прикладу, в *«Малорусько-німецькому словарі»* зафіксовано 326 слів, що починаються літерою «Г» (для порівняння, в *«Словнику української мови»* за редакції видатного наддніпрянського мовознавця Б. Грінченка, виданому в 1907–1909 рр. у Києві, було 250 слів; у *«Правописному словнику»* українського філолога з Поділля Г. Голоскевича 1914 р. налічувалося 380 слів на літеру «Г»)¹⁴. Щодо похідних лексем у *«Малорусько-німецькому словарі»* простежувалася орієнтація на словотворчу активність у західноукраїнському регіоні: «селиско, кладовисько, сідлисько, слухальня» та ін.

«Малорусько-німецький словар» не тільки відображав певні діалектні особливості, але й сприяв закріпленню і поширенню в словниковому складі літературної мови окремих регіональних рис у Галичині XIX ст. Зафіксовані у словнику Є. Желехівського діалектизми є цікавими для дослідників з багатьох причин: по-перше, тому, що частина їх на сьогодні вже втрачена; по-друге, їхня наявність дозволяє зрозуміти етимологію немотивованих з погляду сучасної мови слів; по-третє, це дозволяє простежити, як змінилося впродовж невеликого відрізка часу значення вживаних сьогодні діалектизмів «простий селянин, бродяга; гарувати – тяжко працювати»¹⁵.

Реєстр словника Є. Желехівського, як відомо, охоплював понад 64 тис. слів. У передмові до першого тому автор зазначив, що старався вичерпно зібрати і лексикографічно опрацювати словниковий склад «живого малоруського язика»¹⁶, в його усному і літературному розвитку. Наявність у словнику лексем як з підросійської України, так і з Галичини свідчило про те, що упорядник намагався подати лексику з

¹³ Полек В. Зарубіжна критика про словник Є. Желехівського / В. Полек // Новий час. – 1994. – 24 груд. – С. 12.

¹⁴ Грещук В. Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України / В. Грещук, М. Лесюк, Л. Невідомська ; [за ред. В. Грещука]. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 86.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Статеева В. Питання історії українського мовознавства XIX ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Ужгород : Говерла, 2011. – Вип. 24. – С. 13.

різних регіонів. Однак ілюстративних прикладів до українських слів у словнику, на жаль, немає¹⁷.

Українські слова подано, як правило, в початковій формі, але бувають і відхилення, наприклад, був такий зразок однини від «бути; бійся, наказовий спосіб від боятися». Немало у словнику таких слів, значення яких до цього часу або повністю змінилося, або вжито упорядником в іншому значенні, а тому переклад їх німецькою мовою неадекватний (порівняйте: одночасно – тільки на деякий час, оголоти – поголоти, втискати – шукати, мовляв – саме, коренити – сварити).

Словник Є. Желехівського став результатом жертвовної багатолітньої праці, що мала не лише суто наукове, але й політичне значення, сприяла українському національному відродженню. З листа до О. Барвінського 12 липня 1882 р. дізнаємося, що Є. Желехівський постійно поповнював реєстр словника з народних джерел, користуючись також працями інших вчених: «Посилаю ще ці слова до букв А и Б. Не мав я часу докладно виписати до тих букв слова зо “Світа” – саме із статті Франка и Кониського».

Мовознавча праця Є. Желехівського мала чималий резонанс у науковому і громадському житті Галичини. Львівська газета «Діло» 1882 р. опублікувала запрошення до передплати на словник, що налічував 60 друкованих аркушів і мав виходити окремими випусками. Пізніше повідомлялося, що вже вийшов друком перший випуск «Малорусько-німецького словаря». 15-й випуск словника (арк. 41 а – 43 а) вийшов одразу ж після передчасної смерті Є. Желехівського логічно припустити, що до цього аркуша всі матеріали підготував він сам. Дослідники вважають, що з 16 випуску починалася робота над словником С. Недільського (1857–1917). Він був співзасновником і укладачем словника, першим директором Коломийської української гімназії.

І. Франко, радше як літератор, аніж мовознавець, на перших порах не сприйняв «желехівки» і навіть відкрито протестував проти правопису Є. Желехівського. Однак згодом він сам писав «желехівкою», активно співпрацюючи з Науковим товариством ім. Шевченка та його виданнями в 1890-х рр., а в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910 р.) писав про важливе значення цієї праці: «Словар Желехівського, прийнявши фонетичний правопис, зробився основою пізнішої побіди фонетики в школі й урядах¹⁸». І. Франко розглядав Є. Желехівського як досить поміркованого культурно-освітнього діяча народовського табору, до якого сам, будучи радикалом-соціалістом до середини 1890-х рр., не належав.

Наскільки відомо, І. Франко навіть частково допомагав Є. Желехівському в роботі над словником, постачаючи йому свої матеріали. 12 листопада 1882 р. із с. Нагуєвичів він писав до Михайла Павлика: «Слова наші спільні і мій пізніший збірник я передав Желехівському»¹⁹. В автобіографії німецькою мовою «*Curriculum vitae*», датованій 18 травня 1893 р., І. Франко згадав, що він «ще в гімназії записав з уст різних людей сотні народних пісень, казок, прислів'їв та інших творів»²⁰, а зібраний

¹⁷ Там само. – С. 13.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. – С. 15.

²⁰ Там само. – С. 18.

досить багатий лексичний матеріал віддав у розпорядження Є. Желехівському для його українсько-німецького словника.

У своїх працях І. Франко схвально відгукнувся про словник Є. Желехівського як про «многоважне видання». Складниками багатолітніх наукових та особистих взаємин І. Франка та Є. Желехівського стали можливі особисті зустрічі у Станиславіві, прямих свідчень, про які, на жаль, не вдалося розшукати; Франкове постачання Є. Желехівському лексичних і фольклорних матеріалів для укладання *«Малорусько-німецького словаря»*; епістолярні, поетичні, літературно-критичні та усні відгуки І. Франка про Є. Желехівського, його правописну систему та публікації, насамперед *«Малорусько-німецький словар»*; Франкова публікація трьох листів Є. Желехівського до М. Драгоманова²¹.

Через свою невиліковну хворобу (рак горла) Є. Желехівський уклав тільки перший том словника в 1885 р. Другий том під аналогічним заголовком завершив його колега Софрон Недільський, який був співавтором написання словника, про що свідчить приписка на титульній сторінці: «уложили Євгеній Желехівський і Софрон Недільський, професори гімназії в Станиславіві»²². Зі вступу, написаного С. Недільським, відомо, які фольклорні й літературні джерела використав Є. Желехівський при складанні словника, а також які лексикографічні праці – українські, німецькі та польські – він поклав в основу своєї праці.

«Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського – це не лише помітне явище в історії української лексикографії, але й цінна праця з суспільствознавчого погляду, що засвідчила тенденції формування та нормування української літературної мови. У цьому плані нашу увагу привернула стаття М. Худаша *«Є. Желехівський»*, у якій автор справедливо зауважив, що деякі критичні оцінки сучасників щодо словника сформульовані «надто вже категорично й різко»²³. Так, відомий український громадський діяч з Наддніпрянщини останньої третини ХІХ ст. П. Житецький стверджував, що словник Є. Желехівського – це «простий перелік малоруських слів, складений без будь-якої критики джерел»²⁴.

Однак подібні досить критичні вислови на адресу словника були поодинокими. Український дослідник М. Гуць звернув увагу на «помітні сліди впливу» творчості сербського філолога В. Караджича на лексикографічну працю Є. Желехівського. Над подібним словником працював також О. Барвінський, але зрозумівши, що в силу різних причин не зможе виконати такої відповідальної праці, передав усі зібрані матеріали Є. Желехівському. Характерно, що 1895 р. український математик, професор Львівського університету В. Левицький у своїх українсько-німецьких *«Додатках до термінології математичної»* використав терміни з *«Малорусько-німецького словаря»*, хоча, щоправда, не всі з них пройшли випробування часом²⁵.

²¹ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; [ред. Ф. П. Погребенник ; упорядкування та коментарі Н. О. Вишневої та ін.]. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 49 : Листи (1886–1894). – С. 408.

²² Зигмунт М. Євген Желехівський як мовознавець, педагог, громадський діяч (1844–1885). – С. 4.

²³ Мельничук А. Ім'я, що належить історії // Прикарпатська правда. – 1969. – 24 груд. – С. 12.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

«Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського мав не тільки загальноукраїнський характер, але став цінним надбанням світової лексикографії. Вже 30 грудня 1883 р. у львівському «Ділі» Є. Желехівський з радістю повідомляв, що його праця поширюється за межами України²⁶. Словником користувалися не тільки в німецькомовному світі, зокрема в Австро-Угорщині, але навіть в англomовному. На думку сучасної дослідниці Р. Зорівчак, англійський перекладач А. Вратіслав (1822–1892) переклав дев'ять українських казок англійською мовою, використовуючи «Малорусько-німецький словар». Словником Є. Желехівського і С. Недільського користувався також англійський письменник, перекладач українських казок Р. Бейн, видавши їх 1894 р. під назвою «Козацькі та народні казки». Він назвав славнозвісну працю Є. Желехівського і С. Недільського «досконалим лексиконом»²⁷.

Вдалося знайти ще один приклад використання «Малорусько-німецького словаря» як посередника при перекладах іншою мовою. Так, у 1887 р. бельгійський вчений і педагог Ежен Енс за його допомогою переклав французькою мовою поему «Катерина» Т. Шевченка. Лексикографічна праця Є. Желехівського і С. Недільського не втратила свого значення до сьогодні, про що свідчить перевидання її в 1982 р. у Мюнхені в серії «Українські граматики». Словник перевидав фотомеханічним способом український діаспорний філолог, педагог і видавець Олекса Горбач. Пояснюючи потребу його перевидання, О. Горбач писав, що «цей словник включив свого часу всю доступну українську лексику літературних творів та етнографічних матеріалів, був підставою низки наукових праць з української лексикографії та подальших словників і як таке джерело він до сьогодні не закінчений»²⁸.

Ще під час роботи над словником Є. Желехівського ним зацікавився словенський та австрійський мовознавець Ф. Міклошич, якого вважають основоположником школи порівняльно-історичного вивчення граматик слов'янських мов, одним з найвизначніших представників славістики XIX ст. У листі до О. Барвінського від 16 квітня 1879 р. він писав, що повинна бути зафіксована лексика «тільки народної творчості і письменників від Котляревського до сьогодення. Незважаючи на те, що стародавні письменники не менш важливі, все ж таки вони менш цінні, ніж вказані два джерела»²⁹. Ф. Міклошич дав на видання словника 50 ринських, а довідавшись про смерть Є. Желехівського, був дуже зворушений і допитувався про «судьбу матеріалів»³⁰.

У чеській критиці вдалося виявити рецензію на «Малорусько-німецький словар», що належала перу нашого земляка з с. Колодіївки (нині Тисменицького району Івано-Франківської області) Івана Гануша. Він не тільки високо оцінив працю Є. Желехівського, але на її основі зробив аргументований висновок про самостійність української мови. «Фонетичний правопис Желехівського пересвідчить, здається,

²⁶ Дрогомирецький П. Відроджене ім'я / П. Дрогомирецький // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. 3. – С. 124.

²⁷ Качкан В. Євген Желехівський / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє. – Чернівці : 1994. – С. 132.

²⁸ Полек В. Зарубіжна критика про словник Є. Желехівського. – С. 12.

²⁹ Худані М. Є. І. Желехівський / М. Худані // Мовознавство. – 1970. – № 1. – С. 10.

³⁰ Зигмунт М. Євген Желехівський як мовознавець, педагог, громадський діяч (1844–1885). – С. 5.

кожного в тому, – писав І. Гануш, – що українську мову не можна фонетично ототожнювати з російською мовою»³¹.

У польській мовознавчій науці збереглися спогади М. Майхровича «З мого побуту в Станіславові», в яких розкрито постать Є. Желехівського. Мемуарист колись навчався у професора Є. Желехівського і зберіг для нащадків привабливий образ вченого і людини. Є. Желехівський, за словами М. Майхровича, як учитель і людина «був благородним, дуже гарного характеру, надзвичайно принадних достоїнств». Тому не дивно, що він «притягав до себе і будив пошану до ідеалів, які він визнавав і пропагував, також серед польської молоді»³². Сучасний польський україніст М. Лесів справедливо вважає, що «для наукових цілей цей словник (Є. Желехівського) не втратив своєї вартості донині»³³.

Отже, найбільш вагомою науковою працею відомого українського філолога, педагога і громадського діяча Є. Желехівського став «Малорусько-німецький словник», що 1882 р. почав виходити у Львові окремими випусками³⁴. Це був перший словник, що містив значний реєстр українських слів, перекладених одним або декількома синонімічними словами німецької мови. Словник постав з метою поширення в українському суспільстві рідної мови, утвердження її природного права на існування як окремої, самобутньої мови, входження в усі сфери громадського життя, здобув визнання у філологічній та суспільствознавчій науці.

The article presents the preparation and publication of the «Malorussian-German Dictionary» by the Ukrainian linguist, a teacher and public figure, the resident of Stanyslaviv (now Ivano-Frankivsk), Yevgen Zhelekhivsky. Particular attention is paid to the preparation of the dictionary, its content and meaning in the development of the Ukrainian linguistics and national movement in general.

Key words: Yevgen Zhelekhivsky, scientific activity, «Malorussian-German Dictionary», «zhelekhivka».

³¹ Полек В. Зарубіжна критика про словник Є. Желехівського. – С. 12.

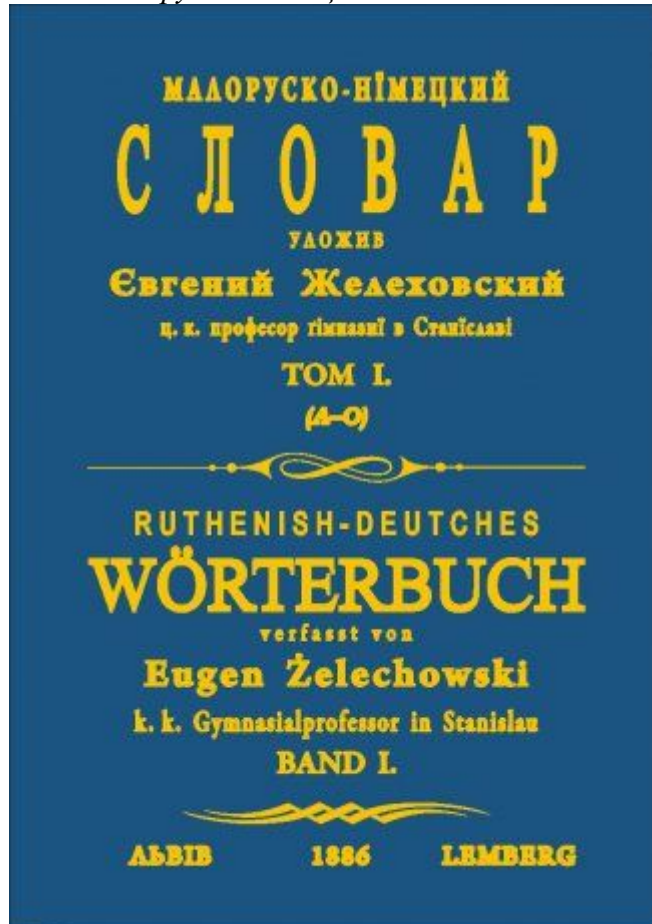
³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Гаврилів Б. Довідник краєзнавців Прикарпаття / Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ, 1994. – Т. 1. – 312 с.

ДОДАТОК А

«Малорусько-німецький словник»

УДК 321.02+323.25:3.08

*Ганна Паска (Івано-Франківськ, Україна)***ПАРТІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті розглянуто чинники, що вплинули на формування світогляду відомого громадсько-політичного діяча Лева Бачинського. На основі аналізу архівних матеріалів та часопису галицьких радикалів «Громадський голос» розкрито основні аспекти партійної праці політика на початку ХХ ст. Охарактеризовано його участь у з'їздах Української радикальної партії (УРП) та народних вічах.

Ключові слова: Лев Бачинський, Українська радикальна партія (УРП), Східна Галичина, «Громадський голос», народні віча.

Лев Васильович Бачинський (1872–1930) був одним із найпомітніших учасників українського національно-визвольного руху, відігравши вагомую роль у суспільно-політичному і партійному житті Східної Галичини початку ХХ ст. Актуальність праці підсилюється відсутністю в історіографії спеціального комплексного дослідження життя та діяльності Л. Бачинського, необхідністю написання його повної політичної біографії.

Метою статті є об'єктивне і комплексне висвітлення основних аспектів партійно-політичної діяльності Л. Бачинського, його ролі у розгортанні радикального руху на території Східної Галичини на початку ХХ ст. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: розглянути чинники, що вплинули на формування світогляду політика; дослідити роль Л. Бачинського в розбудові УРП; охарактеризувати участь радикала в партійних з'їздах і народних зібраннях.

Дослідження основних віх життя і діяльності громадсько-політичного діяча початку ХХ ст. ще не стало предметом належного вивчення в українській історіографії. Окремі аспекти окресленої проблеми відображені в наукових працях сучасних українських істориків І. Андрухів, М. Клим'юк, А. Королька, Ф. Погребенника, Ю. Яковлева, В. Яремчука та ін. Значний обсяг інформації з даної проблеми містять часопис РУРП (УРП) «Громадський голос» (1895–1939), а також спогади Л. Бачинського. Важливою групою джерел до вивчення суспільної діяльності Л. Бачинського є матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАЛІ України). Зокрема, у фонді 146 «Галицьке намісництво, м. Львів. Президія» ЦДАЛІ України міститься інформація про участь політика у народних вічах, скликаних УРП. У фонді 309 «Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів» віднайдено автобіографію Л. Бачинського.

Лев Бачинський народився 14 липня 1872 р. в с. Серафинцях Городенківського повіту Королівства Галиції і Лодомерії Австро-Угорської монархії в родині сільського вчителя¹. Свою активну громадську діяльність він розпочав у юнацькі роки. Навчаючись з 1883 р. у Коломийській гімназії, серед студентської молоді та місцевої

¹ Погребенник Ф. Левко Бачинський / Ф. Погребенник. – Коломия : Вік, 1994. – С. 6.

інтелігенції він пропагував ідеї боротьби за соціальне і національне визволення українського народу². Значний вплив на становлення світогляду Л. Бачинського справив його вчитель, член Русько-української радикальної партії (далі – РУРП) Роман Яросевич. Згодом політик написав у автобіографії: «В гімназії під впливом свого учителя Д-ра Романа Яросевича, що учив у IV і V класі української мови, я став радикалом»³. Невідомий дописувач часопису «Громадський голос» зауважив, що в гімназії, «перечитуючи прегарні твори Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика [...] набирав ся він [Л. Бачинський] духа радикального і любови до робучого народа»⁴.

Після завершення навчання в гімназії 1891 р. Л. Бачинський продовжив студії на юридичному факультеті Чернівецького університету. Але, на якомусь етапі не маючи змоги навчатися через фінансові проблеми, майбутній політик у середині 1890-х рр. перевівся на заочну форму й почав працювати в адвокатській канцелярії Теофіла Окуневського в м. Городенці. На території Городенківського повіту Л. Бачинський розгорнув активну громадсько-культурну діяльність⁵. За посередництва Т. Окуневського, він познайомився з І. Франком, М. Павликом, В. Гнатюком, поширював їхні твори серед населення повіту⁶.

В 1890-х рр. Л. Бачинський брав активну участь у розгортанні радикального руху в Східній Галичині. Це пов'язувалося з виникненням у жовтні 1890 р. РУРП, що на межі XIX–XX ст. була перейменована на Українську радикальну партію (далі – УРП). 29 грудня 1895 р. на IV з'їзді РУРП у м. Львові до програми партії увійшло гасло політичної незалежності України⁷. У зв'язку з цим, В. Стефаник у листі від 1 січня 1896 р. закликав Л. Бачинського провести народні збори в с. Серафінці Городенківського повіту та ознайомити присутніх із новою партійною програмою. Письменник повідомляв Л. Бачинському, що того обрано «тимчасовим мужем довір'я на Городенщину»⁸. В листі від 27 травня 1896 р. В. Стефаник пропонував Л. Бачинському стати редактором газети «Громадський голос» до часу повернення з військової служби Леся Мартовича. Очевидно, політик відмовився від цієї пропозиції⁹. Зрештою, 30–31 жовтня

² Клим'юк М. Громадсько-політична діяльність Лева Бачинського в Українській Національній Раді ЗУНР / М. Клим'юк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2010. – Вип. 17. – С. 162.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАЛ України), ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка м. Львів, оп. 1, спр. 2177 : Автобіографія члена віце-президента галицького української національної ради Бачинського Лева, арк. 1.

⁴ Наші радикальні кандидати. Тов. Д-р Лев Бачинський // Громадський голос. – 1911. – 31 трав. – Ч. 27. – С. 1.

⁵ ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2177, арк. 1–2; Городенщина. Історично-мемуарний збірник / [ред. М. Марунчак]. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. – С. 594.

⁶ Погребенник Ф. Назв. праця. – С. 10.

⁷ Андрухів І. Українські правники в національному відродження Галичини: 1848–1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 26.

⁸ Королько А. Участь «Покутської трійці» в діяльності УРП у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. / А. Королько, Ю. Яковлев // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 684–685. – С. 39.

⁹ Стефаник В. Повне зібрання творів : у 3 т. / В. Стефаник. – К. : АН Української РСР, 1954. – Т. 3 : Листи. – С. 52.

⁹ Там само. – С. 70.

1898 р. на VII з'їзді РУРП у м. Львові Л. Бачинського було включено до складу партії від Городенківського повіту¹⁰.

У 1907 і 1911 рр. Лева Бачинського та одного з представників націонал-демократів Євгена Левицького обрали послами до вищого законодавчого органу Австро-Угорщини від виборчого округу № 59 (Станиславів, Богородчани, Золотий Потік, Обертин, Товмач і Галич)¹¹. Політик увійшов до складу створеного в липні 1907 р. Українського парламентського клубу, що мав на меті захистити інтереси українського народу в австрійському парламенті. Дана фракція нараховувала 25 депутатів, які за партійною належністю розподілялися так: 17 національних демократів з Галичини, 5 національних демократів з Буковини і 3 представників УРП. Головою клубу було обрано керівника націонал-демократів Юліана Романчука¹².

Проте, незважаючи на активну депутатську діяльність в австрійському парламенті, Л. Бачинський продовжував відігравати важливу роль у політичному житті Східної Галичини. Він брав участь у партійних з'їздах та всенародних вічах, скликаних УРП, на яких не тільки доповідав про свою роботу в Державній Раді, але й звертав увагу на численні правопорушення на території Галичини з боку польської влади та її негативне ставлення до українського народу. Зокрема, звіт парламентаря 28 серпня 1907 р. у с. Делева Товмацького повіту був схвально сприйнятий місцевими жителями. 1 вересня цього ж року під час народного віче в м. Богородчани Л. Бачинський розповів про свою діяльність на парламентських засіданнях. Він охарактеризував зміст власних інтерпеляцій (звернень), надісланих до міністерств Австро-Угорської монархії¹³.

29 червня 1907 р. за участі 5 тисяч осіб відбулося віче радикалів у м. Золотий Потік. Л. Бачинський окреслив присутнім основні напрями діяльності української фракції в парламенті. Наприкінці зібрання учасники заспівали українську національну пісню «Ще не вмерла Україна»¹⁴. Ще одне народне зібрання було проведено 8 вересня 1907 р. в с. Єзупіль Станиславівського повіту під головуванням представника УРП Івана Макуха. Звітували про свою посольську діяльність Л. Бачинський і Є. Левицький. Перший у своїй двогодинній промові охарактеризував особливості нової виборчої реформи 1907 р., перебіг виборів та роль українських послів у роботі австрійського парламенту¹⁵.

Лев Бачинський брав участь у партійному з'їзді УРП, який відбувся 25–26 грудня 1907 р. у м. Станиславові. На ньому розглядалися питання проведення майбутніх виборів до Галицького сейму 1908 р. Посол у своєму виступі наголосив на необхідності активізації агітаційної роботи в галицькому суспільстві. Від учасників

¹⁰ Семий зїзд руско-української радикальної партії // Громадський голос. – 1898. – 1 груд. – Ч. 24. – С. 184–186.

¹¹ До виборців округів // Громадський голос. – 1907. – 22 берез. – Ч. 22. – С. 2.

¹² Яремчук В. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України : компаративний аналіз (1899–1918 рр.) / В. Яремчук. – К. : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 262–263.

¹³ Посольські спроваздания // Громадський голос. – 1907. – 10 верес. – Ч. 67. – С. 3.

¹⁴ Спровоздане посла д-ра Бачинського в Золотім Потоці // Громадський голос. – 1907. – 8 жовт. – Ч. 74. – С. 3.

¹⁵ ЦДАЛ України, ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів, оп. 8, спр. 704 : Донесення староств у містах Перемишль, Станиславів, Коломия та ін. про збори Української радикальної партії (1907 р.), арк. 15.

з'їзду лунали заклики висунути кандидатами в послы до Галицького сейму Л. Бачинського та К. Трильовського¹⁶.

Наприкінці 1908 р. Л. Бачинського було обрано головою УРП. З його ініціативи 25–26 грудня 1908 р. у м. Тернопіль було проведено партійний з'їзд¹⁷. Голова партії у своєму виступі охарактеризував становище УРП та прозвітував про діяльність українських депутатів у роботі австрійського парламенту. Він стверджував, що послы-радикали вступили до Українського парламентського клубу, щоб об'єднати сили різних національних політичних партій для спільної боротьби проти польського урядування. Посол заявляв, що норми Конституції Австро-Угорщини не поширюються на територію Східної Галичини. Доказом цього він називав насильство поляків над українським населенням¹⁸. Політик вказував на безпідставність ведення переговорів з міністром-президентом Ріхардом фон Бінерт-Шмерлінгом, через його небажання піти на поступки українській стороні¹⁹. З ініціативи Л. Бачинського було ухвалено низку резолюцій. Зокрема, зроблено заяву про те, що радикали можуть вийти з Українського парламентського клубу, якщо їхні ідеї не знайдуть підтримки серед послів інших національних партій²⁰. Керівництво УРП закликала делегатів сплачувати внески на її потреби та надсилати їх Л. Бачинському, який відповідав за кошти партії²¹. Він вважав за доцільне скласти списки всіх членів УРП з метою впорядкування її фінансової системи. Отримані гроші планував використати для видання газет, часописів, книг та поширення в суспільстві ідей радикальної партії²².

28 лютого 1909 р. у с. Черніїв Станиславівського повіту відбулося всенародне віче за участі близько 1,5 тис. осіб. На зібрання прибули послы від виборчого округу № 59 Л. Бачинський та Є. Левицький. Останній охарактеризував діяльність українських послів у австрійському парламенті, а Л. Бачинський надав присутнім інформацію про утиски українців зі сторони польської влади в Східній Галичині. У газеті «Громадський голос» так описано настрої учасників віча під час виступу політика: «Бесіда тронула до глибини серця [...], слухали пильно свого любого посла тов. д-ра Левка Бачинського [...] Були хвилі, що вічевики і вічевички сплакали над тим горем хлопським, яке їм представив посол радикальний». Наприкінці було прийнято низку резолюцій, які проголошували основними завданнями введення загального, таємного, рівного і безпосереднього виборчого права до Галицького сейму, заснування у м. Львові українського університету та переведення навчання у школах коронного краю на українську мову²³.

6 червня 1909 р. Л. Бачинський взяв участь у першому з'їзді пожежно-гімнастичного товариства «Січ» Дрогобицького повіту, що відбувся в м. Дрогобич. Він

¹⁶ Спровадане зі з'їзду української радикальної партії в Галичині // Громадський голос. – 1908. – 27 березня. – Ч. 22. – С. 2.

¹⁷ Звіт з парт. з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – 1909. – 5 січ. – Ч. 1. – С. 1.

¹⁸ Звіт з парт. з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – 1909. – 20 січ. – Ч. 3. – С. 1.

¹⁹ ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 1008 : Донесення дирекції поліції у м. Львові про зібрання, скликані УРП (1909 р.), арк. 3.

²⁰ Звіт з парт. з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – 1909. – 28 січ. – Ч. 4. – С. 2.

²¹ Новинки // Громадський голос. – 1909. – 16 січ. – Ч. 2. – С. 6.

²² Звіт з парт. з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – 1909. – 12 лют. – Ч. 6. – С. 4.

²³ Дописи // Громадський голос. – 1909. – 24 берез. – Ч. 12. – С. 3–4.

висловив захоплення з приводу активного розгортання українського січового руху та зростання авторитету УРП серед населення цього повіту²⁴.

7–8 листопада 1909 р. за участю 76 осіб відбувся XX з'їзд УРП, який відкрив Л. Бачинський. Його вступна промова стосувалася діяльності партії, необхідності протидії зростанню впливу клерикалізму в галицькому суспільстві і політичному житті. Голова партії охарактеризував видавничу справу УРП. Він стверджував, що на випуск газети «Громадський голос» не вистачає коштів, адже на друк одного числа часопису витрачається від 100 до 120 корон. Керівник радикалів констатував, що партійний борг досяг 2 тис. корон²⁵. Також політик висунув ідею запровадження курсів та заснування спеціальних українських шкіл для неписьменного населення Східної Галичини²⁶.

На цьому з'їзді було прийнято низку резолюцій, що стосувалися політичної (стягнення партійного податку, заклик до боротьби проти політики уряду Р. фон Бінерт-Шмерлінга та місцевої влади) та культурно-освітньої (посилення пропагування української національної ідеї у школах Східної Галичини, участь членів партії в діяльності товариства «Просвіта») сфер життя суспільства²⁷.

18–19 грудня 1910 р. у м. Львові відбувся XXI з'їзд УРП, на якому Л. Бачинський поступився місцем керівника партії на користь Миколи Лагодинського²⁸. Схвальні відгуки про діяльність колишнього очільника партії з особливим наголосом на його лідерських рисах залишила газета «Громадський голос»: «Він [...] занедбував інтереси свої власні і своєї родини [...] для публічної справи [...] Але з'їзд за з'їздом [...] примушував його оставати на чолі партії. А він годив ся, бо для партії були се тяжкі часи, що тільки незвичайно солідний і певний провід міг її врятувати від загибелі [...] В довгій ряді діячів нашого народу не знайдуть ся солідніші від него [...] Аж тепер, бачучи, що сила партії мимо всего йде вгору, зважив ся випустити добровільно з своїх рук тяжкий та прикрий провід і коли його знов хотіли вибрати головою, заявив рішучо, що вибору не прийме [...]»²⁹.

П'ятого березня 1911 р. у м. Станиславові відбувся з'їзд УРП під керівництвом М. Лагодинського (98 делегатів). Лев Бачинський брав активну участь у прийнятті резолюцій, серед яких основне місце відводилося боротьбі за запровадження рівного, таємного і загального виборчого права до Галицького крайового сейму³⁰. Також Л. Бачинський взяв участь у щорічному з'їзді УРП, який було проведено 25–26 грудня 1912 р. у м. Львові. Збори відбувалися під керівництвом Северина Даниловича за

²⁴ Січовий з'їзд і Франківський концерт в Дрогобичи // Громадський голос. – 1909. – 16 черв. – Ч. 24. – С. 4–5.

²⁵ ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 1008 : Донесення дирекції поліції у м. Львові про зібрання, скликані УРП (1909 р.), арк. 13–14; XX. З'їзд української радикальної партії в Галичині // Громадський голос. – 1909. – 10 листоп. – Ч. 46. – С. 1.

²⁶ XX. З'їзд української радикальної партії в Галичині // Громадський голос. – 1909. – 23 листоп. – Ч. 48. – С. 4.

²⁷ XX. З'їзд української радикальної партії в Галичині // Громадський голос. – 1909. – 10 листоп. – Ч. 46. – С. 2.

²⁸ Головний Заряд Української Радикальної Партії // Громадський голос. – 1910. – 23 груд. – Ч. 51. – С. 2.

²⁹ Уступлене дотеперішнього голови // Громадський голос. – 1910. – 23 груд. – Ч. 51. – С. 2.

³⁰ Там само. – С. 4.

участю близько 100 делегатів. Посол Л. Бачинський у своєму виступі прозвітував присутнім про діяльність фракції радикалів у австрійському парламенті³¹.

У жовтні 1913 р. Л. Бачинський був присутнім на першому з'їзді українського студентства. Він брав активну участь у обговоренні питань, що стосувалися студентських і суспільно-національних справ, а також діяльності УРП³². Також політик взяв участь у чергових зборах студентської молоді, проведених у м. Львові 3–5 листопада цього ж року. На з'їзді порушено питання про необхідність забезпечення підтримки діяльності УРП зі сторони українського духовенства³³. Розгортання бойових дій на території Східної Галичини в 1914 р. та її окупація російськими військами ознаменували собою початок нового етапу партійної діяльності Л. Бачинського.

Отже, світоглядні позиції Л. Бачинського сформувалися під впливом відомих тогочасних громадських діячів-радикалів та навчання у Коломийській гімназії. Він був одним із найбільш помітних представників Української радикальної партії та займав у її структурі керівні посади. Незважаючи на активну посольську діяльність у австрійському парламенті, політик брав активну участь у громадському житті Східної Галичини, виступав співорганізатором партійних з'їздів та сприяв проведенню численних народних зібрань з метою поширення радикальних ідей у галицькому суспільстві.

The article deals with the factors that influenced the formation of the outlook of the well-known socio-political figure Lev Bachynsky. On the basis of the analysis of the archival materials and the newspaper of the Galician radicals «Hromadskyu Holos», the main aspects of politician's party activity in the early 20th century were revealed. His participation in the congresses of the Ukrainian Radical Party (URP) and people's meetings were characterized.

Key words: Lev Bachynsky, Ukrainian Radical Party (URP), the Eastern Galicia, «Hromadskyu Holos», people's meetings.

³¹ ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 1414 : Донесення староств в містах Золочів, Рогатин та ін. дирекції поліції у м. Львові про збори Української радикальної партії та збори депутатів сейму (1913 р.), арк. 2.

³² Яковлев Ю. Діяльність Миколи Лагодинського в Українській радикальній партії на початку ХХ ст. / Ю. Яковлев // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2014. – Ч. 25–26. – С. 78.

³³ ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 1576 : Донесення староств в містах Косів, Печеніжин та ін. про зібрання, скликані Українською радикальною партією (1914 р.), арк. 1–2.

MISCELLANEA

УДК 792.8(477.41) «19»091

Андреа Павланска (Пряшів, Словаччина)

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКИХ БАЛЕТНИХ АРТИСТІВ У «LES BALLETS RUSSES DE SERGE DIAGHILEV»

Стаття присвячена діяльності київських артистів балету в трупі Сергія Дягілева на початку ХХ ст. Авторка спробувала з'ясувати роль Вацлава Ніжинського, Броніслави Ніжинської та Сержа Лифаря в діяльності «Les Ballets Russes de Serge Diaghilev».

Ключові слова: балет, танцівник, «Les Ballets Russes de Serge Diaghilev».

Вивчення історії балету насамперед спрямоване на обмежену в часі проблематику. Історики під час вивчення ширших тем не надто прискіпливо вивчають біографії видатних особистостей балету чи історію конкретних театрів або танцювальних труп. Серед досліджень з історії балету особливе місце належить працям чеської дослідниці Божени Бродської, яка у своїй науковій діяльності використала багаті архівні матеріали та літературу різними мовами¹. Метою цієї статті є вивчення і висвітлення активної діяльності київських балетних артистів у всесвітньо відомій балетній трупі Сергія Дягілева.

Розвиток балету на території Росії мав специфічний характер. Якщо в Західній Європі початки балету, як самостійного жанру, датуються 1581 р., то в Російській імперії розвиток балету почався пізніше на 160 років, за царювання Анни Іванівни (1730–1740)². Завдяки її зацікавленню мистецтвом та співпраці з Маріусом Петіпа³ у Петербурзі сформувалася постійна балетна сцена, яка з 1736 р. почала свою діяльність. Через два роки, 1738 р. імператриця заклала Власну її імператорської величності танцювальну школу (сьогодні Академія російського балету імені А. Я. Ваганової).

В 1773 р. у Москві почала свою діяльність друга балетна школа на території Російської імперії під назвою Виховний дім красних мистецтв. Протягом століття було створено два балетні центри не тільки як навчально-виховні заклади, але, насамперед, як постійні балетні театри, які відіграли в майбутньому важливу роль і зберегли свою самобутність до сьогодні⁴.

¹ Brodská B. Dějiny ruského baletu / B. Brodská. – Praha, 1984. – S. 1, 130.

² Brodská B. Světtance a baletu / B. Brodská, V. Vašut. – Praha, 2004. – S. 7.

³ Маріус Петіпа (1818–1910) – французький балетний майстер, який більшу частину свого творчого життя провів на території Російської імперії. Створив понад 60 балетних вистав у Петербурзі та Москві. З 70-х рр. ХІХ ст. його називали «абсолютним володарем царських театрів».

⁴ Žitňanová H. Dejiny tanca / H. Žitňanová. – Bratislava, 1992. – S. 54.

Після Москви та Петербурга третій важливий центр балетного мистецтва на території Російської імперії виник у Києві. Він почав свою діяльність з 1867 р. як театр для оперних постанов, проте швидко перетворився в повноцінний театр із постійними труппами⁵. Три центри під час цілого періоду співпрацювали, гастролювали і обмінювалися танцівниками⁶.

До кінця XIX ст. російський балет пройшов у пришвидшеному темпі шлях розвитку балету європейських країн. Виникла власна російська балетна техніка, створено кілька вистав, які до сьогодні присутні в репертуарах різних театрів, наприклад: «Спляча красуня» (прем'єра 3 січня 1890 р.), «Лускунчик» (прем'єра 6 грудня 1892 р.) та «Лебедине озеро» (прем'єра 15 січня 1895 р.)⁷.

На зламі XIX–XX ст. суспільно-політична ситуація в Російській імперії зазнала змін, що вплинуло на розвиток культури. Кожен із трьох балетних центрів розвивався зі своїми характерними особливостями. Балетна труппа в Москві не хотіла прийняти новаторські тенденції і залишилася, головню, ізольована⁸. На розвиток київського балету справляв чималий вплив прихід після 1915 р. варшавських артистів, які пізніше стали всесвітньо відомими танцівниками⁹.

Петербурзький центр намагався здійснити реформи балетних вистав, проте наражався на опір з боку директора імператорських театрів. За такої ситуації артисти були позбавлені своїх функцій і почали формувати власну мистецьку діяльність. Ситуацію, яка склалася, розумів також Сергій Дягілев, відомий своєю популяризацією російського мистецтва¹⁰. Він став головною особою російського балетного мистецтва 20-х рр. XX ст., людина, яка сприяла переходу в балеті від естетики соціального реалізму до символізму і сецесії, а через десять років від сецесії до абстракції і конструктивізму, при цьому сам він зовсім не був артистом: «Він любив тільки мистецтво, чи точніше, в його житті не було нічого, крім мистецтва і артистів»¹¹.

Сергій Павлович Дягілев – видатний російський критик і балетний імпресаріо. Його головним завданням було «показати російське мистецтво в Європі»¹². Він заснував сезонну труппу, яка виступала під назвою «Російські сезони» і розміщувалася в Парижі. Крім того, він представляв у Європі російські малярство та музику. Світогляд С. Дягілева формувался на ґрунті часопису «*Мир искусства*», де, зацікавлений думками та особистостями російського мистецтва та літератури (П. Чайковським, Л. Толстим, А. Бородиним та ін.), познайомився з художником Олександром Бенуа та Леоном Бакстом, з якими співпрацював протягом своєї кар'єри¹³.

⁵ Neef S. Handbuch der russischen und sowjetischen Oper / S. Neef. – Berlin, 1985. – S. 85.

⁶ Шабаліна О. Розвиток українського хореографічного мистецтва на початку XX ст.: джерела та тенденції / О. Шабаліна // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2016. – Ч. 28. – С. 265.

⁷ Brodská B. Dějiny ... – S. 97–121.

⁸ Žitňanová H. Op. cit. – S. 59.

⁹ Шабаліна О. Указ. соч. – С. 265.

¹⁰ Brodská B. Dějiny ... – S. 98–107.

¹¹ Putna M. Dějiny a kultura ruské emigrace 1917–1991. Rusko mimo Rusko / M. Putna, M. Zdražilová. – Brno, 1993. – S. 47.

¹² Kohút K. Les Ballets Russes 4. část / K. Kohút // Tanec – časopis o tanci a pohybe. – 2016. – R. 3. – Č. 4. – S. 61–62.

¹³ Putna M. Op. cit. – S. 47.

За посередництва О. Бенуа він познайомився також із хореографом Михайлом Фокіним, який був талановитим балетним артистом. Зустріч С. Дягілева з М. Фокіним є першим контактом імпресарію з балетним світом¹⁴. Пізніше під впливом успіху російських виступів і зачарований балетним мистецтвом створив трупу під назвою «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*» («Російський балет Сергія Дягілева») із центром у Монте-Карло, яка організовувала, з деякими винятками, суто балетні вистави. Трупа була заснована в еміграції та стала однією з найвідоміших серед балетних об'єднань початку ХХ ст., впливала на розвиток балету в наступні роки¹⁵.

У 1909 р. відбувся перший сезон трупи «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*»¹⁶. С. Дягілев свою трупу формував з багатьох видатних артистів та хореографів з цілого світу. Проте найбільше намагався залучити танцівників з Російської імперії¹⁷. В рамках діяльності трупи під керівництвом імпресарію багато артистів досягли посад балетних майстрів та головних танцівників. Позитивний вплив на розвиток хореографії, балету загалом та успіх трупи мали київські балетні артисти.

Першим представником київської балетної школи був Вацлав Ніжинський, який народився в Києві 1889 р., навчався балетному мистецтву у Варшаві, Києві та Петербурзі. Вперше дебютував на балетній сцені в Петербурзі¹⁸. Під час перших років кар'єри відчув консервативність російських театрів. Крім того, попри заборону директора імператорських театрів, виступив у виставі «*Гізель*» у костюмі від О. Бенуа, що вплинуло на розвиток його кар'єри. Імператриця Олександра Федорівна, негативно вражена відвертістю костюма, дозволила В. Ніжинському покинути Росію і долучитися до «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*».

Французька публіка швидко вполюбувала його і протягом перших двох сезонів разом із Анною Павловою вони стали «символами досконалості жіночого та чоловічого танцю»¹⁹. Таку назву В. Ніжинський отримав уже під час перших сезонів у 1909–1911 рр., коли постав перед глядачами в балетах «*Шехерезада*», «*Карнавал*», «*Марення ружі*», «*Нарцис*» і «*Петрушка*». Після формування постійної трупи, працював з 1912 р. головним хореографом²⁰. Його першим балетом була новаторська з використанням класичного прийому *en face* вистава «*День Фавна*»²¹. Прем'єра відбулася 29 травня 1912 р. в Театрі Шатле (Париж, Франція), де С. Дягілев призначив В. Ніжинського не тільки хореографом, але й головним танцівником у ролі Фавна²².

¹⁴ Markovičová O. Dejiny tance a baletu / O. Markovičová. – Bratislava, 1985. – S. 56.

¹⁵ Чернышова-Мельник Н. Дягилев: Опередивший время / Н. Чернышова-Мельник. – М., 2011. – С. 135–136.

¹⁶ Putna M. Op. cit. – S. 48.

¹⁷ Brodská V. Dějiny... – S. 115–120.

¹⁸ Brodská V. Vzpomínky z minula. K výročí V. Nižinského a S. Ďagileva / V. Brodská // Taneční listy. – 1990. – R. 28. – Č. 1. – S. 12.

¹⁹ Martínek K. K prameňom moderného baletu. Ďagilevova tvorba v Paríži / K. Martínek // Javisko. – 1991. – R. 23. – Č. 3. – S. 154.

²⁰ Чернышова-Мельник Н. Указ. соч. – С. 153.

²¹ *En face* – танцівник, постійно повернутий до глядача обличчям. У балеті «*День Фавна*» танцівник протягом цілої вистави був повернутий обличчям до глядача, що було вперше використано в історії класичного балету.

²² Чернышова-Мельник Н. Указ. соч. – С. 153.

З 1913 р. виникали часті суперечки між організатором трупі С. Дягілевим та В. Ніжинським у питаннях хореографії та загального оформлення нових балетних вистав. Незважаючи на конфлікт, імпресарію 1913 р. доручив В. Ніжинському підготовку до першого американського сезону. Під час турне в Північну Америку головний хореограф без відома С. Дягілева одружився та не танцював у головній постановці під час однієї з вистав. Імпресарію настільки обурила поведінка В. Ніжинського, що через три тижні виключив його з трупі²³.

Танцівник і хореограф В. Ніжинський невдовзі повернувся на прохання С. Дягілева. Спонсори американських вистав на чолі з Отто Каном²⁴ вимагали в імпресарію безумовної участі В. Ніжинського²⁵. Проте в той час танцівник був інтернований в Австро-Угорській монархії і його звільнення С. Дягілев домігся пізніше за посередництва іспанського короля²⁶. Його талант, успіх та славу підтверджує участь у другому американському турне, коли В. Ніжинський на короткий час повернувся до співпраці з С. Дягілевим. На тривалий період перервався контакт танцівника з трупю «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*» у грудні 1917 р., коли він закінчив не тільки співпрацю з С. Дягілевим, але й свою танцювальну кар'єру. В той час В. Ніжинський уже страждав шизофренією і був госпіталізований²⁷. За свою кар'єру під керівництвом С. Дягілева поставив чотири новаторські балетні вистави, у яких намагався пристосувати тогочасні художні нововведення до класичного балету²⁸.

Поруч із В. Ніжинським працювала в трупі його сестра Броніслава Ніжинська, котра навчалася в Петербурзі, а перед пропозицією співпраці від С. Дягілева танцювала в Маріїнському театрі. Протягом перших років існування трупі належала до танцівників. Після того, як В. Ніжинський покинув балет, Б. Ніжинська повернулася до Києва²⁹. Невдовзі вона відкрила власну балетну школу, де виконувала функції не тільки педагога, але й хореографа. Створила цілу низку вистав, а з її академії вийшло багато танцівників, які прославилися винятковою технікою в цілому світі.

Наприкінці 1921 р. ситуація в Києві значно погіршилася, і політичні зміни примусили Б. Ніжинську емігрувати до Франції. Зразу після повернення до трупі «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*» вона отримала посаду хореографа при підготовці до лондонської прем'єри вистави «*Спляча красуня*»³⁰. Протягом своєї творчої роботи у трупі впродовж 1921–1924 рр. митець підготувала десять власних балетних вистав. Період активної художньої діяльності Б. Ніжинської в трупі має назву модерністського

²³ Там же. – С. 168.

²⁴ Отто Герман Кан (1867–1934) – німецько-американський банкір, колекціонер, філантроп та патрон мистецтва.

²⁵ Чернышова-Мельник Н. Указ. соч. – С. 178.

²⁶ Kohút K. *Les Ballets...* – S. 61.

²⁷ Brodská V. *Dějiny...* – S. 126–127.

²⁸ Kohút K. *Les Ballets Russes – Fokinvs. Nižinský 3. část / K. Kohút // Tanec – časopis tancia pohybe.* – 2016. – R. 3. – Č. 3. – S. 49–53.

²⁹ Чернышова-Мельник Н. Указ. соч. – С. 220–223.

³⁰ Rybínová N. *Bronislava Nižinská / N. Rybínová // Taneční listy.* – 1975. – R. 13. – Č. 3. – S. 11.

етапу трупі С. Дягілева. Б. Ніжинська була першою жінкою-хореографом у трупі та однією з перших у світі балету³¹.

Серед найвідоміших її вистав – балетні партії «Синій вагон», «Весілля Аврори» та «Лане»³². Її стараннями трупа С. Дягілева у 1922 р. поповнилася талановитими танцівниками, що на певний період вирішило проблему нестачі балетних артистів. 13 січня 1923 р. до Парижа приїхали студенти Київської танцювальної школи Б. Ніжинської, яким вдалося втекти від несприятливої політичної ситуації в Києві³³. З групою емігрантів приїхав Сергій (Серж) Лифар, який пізніше тісно співпрацював із С. Дягілевым, став зіркою російського балету та визначав напрям розвитку європейського балету протягом тривалого часу.

У 1924 р. С. Дягілев звільнив Б. Ніжинську з посади хореографа. Вона продовжувала свою художню кар'єру в еміграції і в 1932 р. створила у Франції власну балетну трупу. З 1937 р. керувала «Польським репрезентативним балетом», з яким на міжнародному фестивалі в Парижі виграла Гран-прі в галузі танцю. У 1938 р. заснувала балетну школу в Лос-Анджелесі, співпрацювала з Американським театром балету, а з 1945 р. стала керівником *Grand Ballet du Marquis de Cuevas*. З 1967 р. стала на чолі балету *Buffalo Ballet Theater*³⁴.

Наступним, уже згаданим, представником Київської балетної школи був С. Лифар, котрий народився в Києві та походив з роду запорозьких козаків. Завдяки навчанню в школі Б. Ніжинської зумів потрапити до трупі С. Дягілева. Імпресарію бачив у ньому танцювальний потенціал, тому не шкодував часу та грошей. Спочатку відправив його на навчання до Італії та Іспанії, а пізніше замовив приватні уроки для С. Лифаря у видатних європейських балетних майстрів³⁵.

Уперше в трупі «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*» виступив у балеті «Синій потяг» 20 червня 1924 р. у Театрі Шатле в Парижі³⁶. Подібно до В. Ніжинського був визнаним зіркою російського балету після низки успішних виступів у Парижі³⁷. Став найближчим другом С. Дягілева і танцював у трупі аж до її занепаду в 1929 р. Після смерті С. Дягілева очолював балетну трупу Гранд-опера. Понад 30 років працював у театрі як соліст, хореограф та педагог. Завдяки тому, що оновив французький балет, його навчальну програму і презентацію, став основоположником нового напрямку в балеті – неокласицизму. Під час діяльності в Гранд-опера підготував більше 200 балетних вистав та виховав 11 відомих на весь світ танцівників³⁸.

³¹ Mianowska J. V poiskakh minuvshogo – fenomen russkogo baleta v emigratsii XX veka / J. Mianowska // Polilog Studia Neofilologiczne. – Słupsk : Wyd-wo Naukowe Akademii Pomorskiej, 2015. – № 5. – S. 313.

³² Pritchard J. Diaghilev and The Ballets Russes, 1909–1929 : When art danced with music / J. Pritchard. – London, 2010. – P. 240.

³³ Чернышова-Мельник Н. Указ. соч. – С. 231.

³⁴ Rybínová N. Op. cit. – S. 11.

³⁵ Чернышова-Мельник Н. Указ. соч. – С. 231–246.

³⁶ Лифарь С. Дягилев Монография / С. Лифарь. – СПб., 1993. – С. 298–301.

³⁷ Pritchard J. Op. cit. – З. 240–241.

³⁸ Kisselgoff A. Dance view; Serge Lifar-an unforgettable star / A. Kisselgoff [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nytimes.com/1987/01/04/arts/dance-view-serge-lifar-an-unforgettable-star.html> (09.05.2018).

У 1947 р. заснував при Гранд-опері в Парижі інститут хореографії, а з 1955 р. вів курс історії та теорії танцю в Сорбонні, був ректором Університету танцю, професором Вищої школи музики та почесним президентом Національної ради танцю ЮНЕСКО. Завдяки тому, що С. Дягілев сприяв формуванню С. Лифаря як багатогранного артиста, його подальша творча кар'єра розвивалася дуже інтенсивно. За свою роботу танцюрист отримав велику кількість різноманітних нагород. Він був кавалером найвищих нагород Франції: ордена Почесного легіону та ордена Літератури і мистецтва, володарем найвищої відзнаки балету – «Золотого черевичка» та премії «Оскар», нагороджений медаллю міста Парижа. В 1958 р., незважаючи на прохання, покинув театр.

Київ до кінця життя залишився світлою мрією Лифаря. «Навіть прекрасний, блискучий Париж не зміг примусити мене, киянина, забути мій широкий, величавий Дніпро», – говорив він. Відомою є відповідь С. Лифаря Шарлю де Голлю, коли останній запропонував артистові паспорт громадянина Франції. С. Лифар відповів: «Щиро вдячний, пане президенте, за вашу пропозицію. Але я ніколи не був і не буду французом, бо я українець і батьківщина моя – Україна». Відтак і залишився «персоною без громадянства». Він любив носити українську вишиванку та мріяв повернутися в Україну. Мрія збулася аж 1961 р., коли С. Лифарю вдалося на декілька днів приїхати до УРСР³⁹.

Київ, подібно до інших балетних центрів, згуртовував відомих танцівників. Незважаючи на те, що балет тут виник значно пізніше, ніж у Західній Європі, йому вдалося дуже швидко досягти тогочасного світового рівня, а кваліфікація танцівників зрівнялася з центром балетного мистецтва – Парижем. В. Ніжинський, Б. Ніжинська та С. Лифар походили з Києва, де тривалий період навчалися. Завдяки співпраці з С. Дягілевим вони отримали можливість удосконалити свою техніку та презентувати її в еміграції. У творчості завжди опиралися на власні традиції та культуру.

Крім них, до трупи С. Дягілева долучилося також багато інших артистів балету. З Б. Ніжинською, крім С. Лифаря, приїхало понад 40 танцівників київської балетної школи⁴⁰. Від часу створення «*Les Ballets Russes de Serge Diaghilev*» у ній брали участь також інші артисти з території сучасної України. Наприклад, Іда Рубінштейн, яка танцювала в трупі протягом 1909–1911 рр. Подібно до київських артистів, пізніше створила власну балетну школу.

Брат і сестра Ніжинські та С. Лифар протрималися в трупі найдовше, виконували роботу не тільки танцівників, але й хореографів, створили вистави, які до сьогодні залишаються складовою репертуару різних театрів. Також вони досягли небувалої слави та виступали в різних театрах у цілому світі. З їхніх шкіл вийшла

³⁹ Мельник О. Сергій Лифар – українець до кінця / О. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/-/26042-1/%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%93%D0%86%D0%99-%D0%9B%D0%98%D0%A4%D0%90%D0%A0---%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%95%D0%A6%D0%AC-%D0%94%D0%9E-%D0%9A%D0%86%D0%9D%D0%A6%D0%AF> (09.05.2018).

⁴⁰ Rybínová N. Op. cit. – S. 11.

велика кількість танцівників, які досягли успіху та сформували наступне покоління балетних майстрів.

The article is devoted to the activities of Kyiv ballet artists in the troupe of Sergey Diaghilev at the beginning of the 20th century. The author tried to find out the role of Vaclav Nizhynsky, Bronislava Nizhynska and Serge Lifar in the activity of the «Les Ballets Russes de Serge Diaghilev».

Key words: *ballet, dancer, «Les Ballets Russes de Serge Diaghilev».*

УДК 94(470+571):323.272 «1917»

Юрій Дем'янів (Івано-Франківськ, Україна)

ЦАРСЬКА СІМ'Я НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті ставиться за мету дослідити життя російської царської сім'ї напередодні та під час Лютневої революції, котра за короткий час кардинально змінила Росію. Також крізь призму дій імператора Миколи II та його родини прагнемо простежити, чому революція відносно легко, швидко і без перешкод здобула перемогу. Хоч імператорська сім'я та найближче оточення не справляли великого впливу, їхньої ролі не варто зводити нанівець, адже йшлося про події, котрі змінили їхнє життя.

Ключові слова: *Лютнева революція, Ставка у Могильові, Петроград, Царське Село, Микола II, Олександра Федорівна.*

Вважається, що головними персонажами Лютневої революції є її основні рушії: петроградські робочі, солдати, думські депутати. З іншого боку – імператор Росії Микола II. Про всі ці події та персони добре описано у великій кількості літератури. Але крім них були й інші, про яких не так часто пишуть дослідники, а саме – члени царської родини: дружина Миколи II Олександра Федорівна, їхні діти – Ольга, Тетяна, Марія, Анастасія і Олексій, а також інші представники сімейства Романових.

Коли у 1914 р. Росія вступила у Першу світову війну, вважалося, що невдовзі із Німеччиною буде покінчено. Але з плином часу невдачі неначе переслідували російську армію. За 2,5 роки її втрати сягнули 2,5 млн осіб убитих, 5 млн поранених, майже 2 млн полонених¹. І у всіх проблемах та невдачах народ звинувачував владу. Через це дуже швидко царська сім'я опинилася у немилості власного народу. Найбільше в опалу потрапила дружина Миколи II Олександра Федорівна, котру через її німецьке походження (до одруження Аліса Гессен-Дармштадтська) багато хто недолюблював, а то й відверто ненавидів. Усі бачили в її постаті не імператрицю, не люблячу дружину та турботливу матір, а головно німецьку шпигунку, хоча сама вона називала себе насамперед внучкою королеви Вікторії. Недовіра до неї нуртувала і в колах родичів Миколи II. Навіть мати царя Марія Федорівна, котра з 1916 р. проживала у Києві, говорила: «Тільки б Господь відкрив Нікі очі, і він перестав виконувати її жахливі

¹ Нариси історії Росії / [за. ред. О. Чубар'яна]. – К. : Ніка-Центр, 2007. – С. 599.

поради»². Особливо хвиля недовіри до Олександри Федорівни намітилася після вбивства Григорія Распутіна, на якого імператриця покладала великі надії, вірячи в те, що він зможе вилікувати її сина Олексія від гемофілії. Хоча багато хто з інтелігенції, буржуазії та членів царської сім'ї вважали цього підозрілого ченця коренем зла³.

Г. Распутін був убитий у ніч із 16 на 17 грудня 1916 р. членами царської родини князем Феліксом Юсуповим, великим князем Дмитром Павловичем та іншими змовниками. Цікавим є той факт, що Дмитро Павлович виховувався Миколою II і Олександрою Федорівною як рідний син. Саме його царське подружжя бачило ідеальним кандидатом на роль чоловіка великої княгині Ольги Миколаївни. Тож для царського подружжя такий вчинок вважався справжнім ударом у спину⁴. Його тіло знайшли тільки через кілька днів у Неві⁵.

Вбивць Г. Распутіна спочатку помістили під домашній арешт, а потім вислали зі столиці; великий князь Дмитро Павлович був відправлений на фронт у Персію. Накладене на нього покарання викликало протести всередині царського дому, де утворилася власна опозиція. У листі до Миколи II члени імператорської сім'ї закликали його змінити «гнів на милість». Цар був обурений позицією родичів. «Нікому не дано право займатися вбивствами. Знаю, що совість багатьом не дає спокою. Дивуюся вашому зверненню до мене», – заявив він у відповідь⁶. Царська відповідь не залишилася проігнорованою. У вищих прошарках суспільства звучали заклики до дворцевого перевороту і зведення на престол великого князя Миколи Миколайовича. У імператора не залишалось вибору і все це змусило його перейти від слів до справи. Деякі члени царської сім'ї були вислані зі столиці: великий князь Микола Миколайович – до свого маєтку в Грушівку (Херсонської губернії), великий князь Кирило Володимирович – до Мурманська, а великий князь Борис Володимирович – на Кавказ⁷.

Тоді як окремі представники царської родини раділи зі смерті Г. Распутіна, у Царському Селі сумували. Лише одна Ольга, старша дочка, усвідомлювала, що, можливо, це на краще. Лише у неї було деяке політичне світобачення. Вона давно вже почала підозрювати, що діяльність Г. Распутіна матиме погані наслідки для їхньої сім'ї, оскільки зі своїм впливом на Олександру Федорівну він перейшов усі межі⁸.

Олександра Федорівна не тільки була у відчаї через вбивство Г. Распутіна, але й дуже сердилася. Родичі Миколи II сподівалися, що фізичне усунення підозрілого ченця стане першим кроком до дворцевого перевороту і вислання імператриці до монастиря. Лише тоді, вважали члени царської сім'ї, Микола II візьме владу у свої руки і почне правити одноосібно⁹.

² [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nasledie-rus.ru/podshivka/6203.php>

³ «Трагическая судьба российских царевен (эпизод 2)» ВВС 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ok.ru/video/367454392763>.

⁴ Там же.

⁵ Ферро М. Николай II / М. Ферро. – М. : Международные отношения, 1991. – С. 210.

⁶ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nasledie-rus.ru/podshivka/6203.php>.

⁷ Воронин В. Отречение: Николай II и Февральская революция / В. Воронин. – М. : Прометей, 2017. – С. 11.

⁸ Ферро М. Указ. соч. – С. 211.

⁹ «Трагическая судьба российских царевен (эпизод 2)» ВВС 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ok.ru/video/367454392763>.

Микола II та Олександра Федорівна відгородилися від зовнішнього світу Вони зовсім нічого не знали про ситуацію в державі. Імператор безтурботно сидів у резиденції і продовжував описувати у щоденнику буденні речі: коли прокинувся, хто приходив, коли пив чай, що читав і так далі¹⁰.

Натомість причин для початку революційної доби було достатньо, перш за все, через невдачі на фронтах Першої світової війни. Відколи Микола II ще 1915 р. прийняв на себе верховне головнокомандування російськими військами, він узяв на себе і повну відповідальність за результати бойових дій¹¹. І відповідальність за всі поразки, лиха та нещастя належала сааме йому. Всі ці події, а також важке становище із продовольством у тилу, брак боєприпасів на фронті викликали невдоволення серед населення. Буржуазні ділові кола, земські діячі, військове командування, передчуваючи небезпеку, що наближається, щоб урятувати Росію готували виступ проти Миколи II як «бездарного царя». Легальна опозиція так само як і різноманітні організації, була доволі нерішучою, але втім, люди виголошували однакові ідеї¹². Навіть промонархічні сили у Думі не мали причин для оптимізму. Вони сподівалися, з одного боку, зменшити незадоволення, а з іншого – змусити Миколу II дослухатись до застережних голосів, змінити склад уряду. Навіть віддані монархії особи, такі як Василь Шульгін та його оточення, вже не приховували своїх настроїв, серед яких були і зречення Миколи II¹³.

На початок 1917 р. економіка Росії не витримувала воєнних навантажень, населення стикнулося з новими проблемами. Наростав страйковий рух, і влада використовувала проти цього лише репресивні заходи. Але жорстка політика не допомогла розв'язати гострі економічні проблеми. В середині лютого у столиці провізії залишалося тільки на кілька днів. На біду, в той час випав сильний сніг і Петроград не мав можливості отримати муку. Виник дефіцит на дешевий чорний хліб. Хоча, як згадували сучасники, білий хліб, дорожчий, лежав на прилавках. Біля продуктових магазинів збиралися черги – цілком нове явище для столиці. Багато людей у чергах, або так званих хвостах почали влаштовувати локальні мітинги. Жінки, які значно болючіше сприймали виклики військового часу, були активнішими і сміливішими у «хвостових» промовах¹⁴.

22 лютого 1917 р. Микола II покинув столицю і відправився у Ставку, аби звідти командувати військами. Його дружина Олександра Федорівна, чотири доньки і син залишилися у Царському Селі. Микола II неохоче покидав сім'ю, переживав за здоров'я хворого на кір та гемофілію сина. Також хвилювався, щоб і доньки не захворіли. Державні справи, зрозуміло, були для нього на другому місці¹⁵.

Тому, коли 23 лютого 1917 р. у Петрограді почалися масові страйки і мітинги робітників, які вимагали збільшення пайків, у Царському Селі про це нічого не знали. Олександра Федорівна, якій Микола II довіряв деякі державні справи, займалася дітьми,

¹⁰ Ферро М. Указ. соч. – С. 214.

¹¹ Геллер М. История России 1917–1995 / М. Геллер, А. Некрич. – М. : МИК, 1996. – С. 17.

¹² Ферро М. Указ. соч. – С. 200–202.

¹³ Геллер М. Указ. соч. – С. 19.

¹⁴ Нариси історії Росії. – С. 599–600.

¹⁵ «Трагическая судьба российских царевен (эпизод 2)» ВВС 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ok.ru/video/367454392763>

які почали одне за одним хворіти на кір. Так, 23 лютого кором заразилася і старша її дочка Ольга, тому імператриця ізолювала всіх жителів Царського Села від зовнішнього світу, аби хвороба не поширювалася¹⁶. Якраз через це ніхто не був вчасно проінформований про початок народних невдоволень. Тільки ближче до вечора з розмов зі своїми фрейлінами імператриця дізналася про невдоволення у Петрограді. Але ніхто тоді не надав цьому значення¹⁷.

24 лютого 1917 р. маніфестації у столиці відновилися. Тепер натовп виглядав згуртованішим. Почали з'являтися листівки, у котрих закликали залишати роботу і йти на Зимовий палац. Крім того, почали вигукувати антимонархічні гасла¹⁸. А в Царському Селі ще зранку Олександра Федорівна відправила листа Миколі II, у котрому зазначала, що причин для хвилювань нема і все вже заспокоїлося. Оскільки інформація до неї доходила із запізненням і в дозованому вигляді, вона не знала всієї масштабності проблеми, повністю присвятивши себе лікуванню дітей. До того ж, саме 24 лютого на кір захворіла її друга дочка Тетяна. Єдиним джерелом інформації з революційного Петрограда в Царське Село був Олександр Протопопов, останній міністр внутрішніх справ Російської імперії. І щоб не турбувати Олександрю Федорівну, він у своїх листах не розкривав усіх деталей дійсності. А та, своєю чергою, відправляла втішні листи Миколі II. Своїй дружині цар довіряв більше, ніж депутатам, тому теж не усвідомлював усієї важливості петроградських подій¹⁹.

25 лютого маніфестації відновилися. Всі рушили на Зимовий палац; всюди майоріли червоні прапори, лунав спів революційних пісень. Щоб зупинити все це, було віддано наказ розігнати натовп силою зброї. Пролунали перші постріли. Але жоден з них не був чутний у Царському Селі. Там жили своїми турботами. Олександра Федорівна продовжувала займатися буденними справами і піклувалася про хворих дітей. Вранці цариця отримала від міністра лист, який нічого тривожного не повідомляв. «Воно, правда, небагато чого варто», – так оцінила його сама імператриця²⁰. Але все-таки на підставі цього повідомлення написала Миколі II: «Страйки і заворушення в місті не значні [...] Це хуліганський рух, хлопчики й дівчатка бігають і кричать, що у них немає хліба, просто для того, щоб створити збудження, і робочі, які заважають іншим працювати [...]»²¹. Олександра Федорівна була проти репресивних заходів і особливо проти стрільби.

26 лютого знову вулицями столиці лунали постріли. Але поруч із цим відбулися перші братання робітників із солдатами. Останні почали переходити на бік революціонерів. Окрім того, у місті почали зводити барикади. Вже звичним явищем стало мародерство, хуліганство і вандалізм разом з розбитими вікнами²². У Царському

¹⁶ Ферро М. Указ. соч. – С. 225.

¹⁷ Спиридович А. Великая война и Февральская революция 1914–1917 гг. / А. Спиридович. – Нью-Йорк : Всеславянское Издательство, 1960. – С. 930.

¹⁸ Там же. – С. 931.

¹⁹ Ферро М. Указ. соч. – С. 225.

²⁰ Спиридович А. Указ. соч. – С. 939.

²¹ Переписка Николая и Александры Романовых. – М. : Государственное издательство, 1927. – Т. 5 : 1916–1917. – С. 218. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:112675/111148/page/234>.

²² Нариси історії Росії. – С. 602.

Селі Олександрі Федорівні було байдуже до революційних подій у столиці зі зрозумілих причин. Олександрійський палац став схожим на госпіталь. Дві старші дочки, Ольга та Тетяна, почали одужувати, тоді як стан сина Олексія погіршувався. Марія і Анастасія залишалися здоровими, але їх ізолювали від решти, аби й вони не захворіли. Тільки своїй третій дочці імператриця повідомила про події у Петрограді²³. Після обіду імператриця та велика княгиня Марія пішли до могили Распутіна, де помолилися за здоров'я Ольги, Тетяни та Олексія. Олександра Федорівна ще вранці отримала повідомлення про те, що в столиці все добре і до вечора свіжих нових більше не надходило²⁴. Вдень вона написала заспокійливого листа Миколі II: «Мені здається, що все буде добре. Сонце світить так яскраво і я відчувала спокій і мир на його дорогій могилі. Він помер, щоб урятувати нас»²⁵.

Але ближче до вечора у Царське Село прибув журналіст Бурдуков. Він зустрівся з Олександрою Федорівною і розповів їй усю правду. Було видно, що імператрицю ці новини засмутили, але вона стримувала свої емоції, щоб у критичні миті не виглядати слабкою. Вона вже не так легковажно ставилась до петроградських подій. Після аудієнції відправила першого тривожного листа Миколі II²⁶.

Доказом більшої довіри царя до дружини, ніж до депутатів є той факт, що тільки 27 лютого, перебуваючи у Ставці та отримавши першого тривожного листа з Царського Села, Микола II записав у своєму щоденнику: «В Петрограді почалися безпорядки кілька днів тому, на жаль, у них почали брати участь військові. Неприємне відчуття бути так далеко і отримувати рвані неприємні новини»²⁷. Лише цього дня цар усвідомив всю важливість подій і потребу своєї присутності у столиці. Раніше він зовсім не висловлював переживань щодо подій у Петрограді. 27 лютого Микола II почав збиратися в дорогу.

Цього дня розпочалася активна фаза революції. Військові переходили на бік народу, фактично залишивши офіційний уряд беззахисним. Революціонери штурмом брали тюрми і звільняли звідти в'язнів. Так натовп отримав нових лідерів – як політичних, так і кримінальних. З ініціативи перших, переважна більшість яких була лівими, створили першу Петроградську Раду. Того дня настав крах царизму; і як символ цієї поразки – колона солдатів, керованих унтер-офіцерами, зі знаменами рушила до Зимового палацу. Без особливих перешкод вони швидко оволоділи царською резиденцією і стягли звідти імператорський прапор. Через кілька хвилин його змінили на червоне полотнище²⁸.

У Царському Селі також уже не було спокійно. Поки в Олександрійському палаці вся свита доглядала за хворими дітьми Миколи II, навколо царської резиденції

²³ «Трагическая судьба российских царевен (эпизод 2)» ВВС 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ok.ru/video/367454392763>.

²⁴ Спиридович А. Указ. соч. – С. 946.

²⁵ Переписка Николая и Александры Романових. – М. : Государственное издательство, 1927. – Т. 5 : 1916–1917. – С. 222. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:112675/111148/page/238>.

²⁶ Спиридович А. Указ. соч. – С. 947.

²⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.e-reading.club/chapter.php/1029309/2480/Nikolay_-_Dnevnik_i_imperatora_Nikolaya_II_Tom_II_1905-1917.html.

²⁸ Ферро М. Указ. соч. – С. 222–223.

вишикувалися вірні імператору війська, аби вберегти його родину від революціонерів, які могли б дійти й сюди. Імператриця заборонила всім повідомляти хворим про революційні події, щоб ці новини не підірвали їхнє здоров'я. Тепер від неї не приховували інформації, і Олександра Федорівна сповна усвідомила, наскільки загрозливою є ситуація. Вона не могла нікому довіряти, адже депутати оголосили про розпуск IV Думи, і, аби вберегти своє становище, почали підлаштовуватися під вимоги революції. Щоб не втратити підтримку військ, котрі були у Царському Селі, Олександра Федорівна повідомила, що вночі вийде до них зі своєю дочкою Марією. Вони вийшли у формі медсестер до солдатів і дякували, що ті досі залишаються їм вірними. Разом вони бесідували, пили чай. Лиш коли настала північ, повернулися до палацу спати²⁹.

28 лютого 1917 р. центр влади перебував у Таврійському палаці, де колишні думські депутати почали формувати Тимчасовий уряд. Туди тягнулися всі революціонери, які вбачали надію у здійсненні всіх ідеалів революції. І в цей час, не очікувано для всіх, до Таврійського палацу, на чолі елітного полку, що забезпечував охорону царської сім'ї, прибув двоюрідний брат Миколи II великий князь Кирило Володимирович. Жоден родич Миколи II досі не проявляв ніякої активності, аби підтримати революцію чи противитися їй. Кирило Володимирович присягнув на вірність революції. Він постав перед головуючим Думи Михайлом Родзянко і заявив, що має честь з'явитися перед ним, а також, що задля блага Росії готовий виконувати розпорядження нової влади.

Між Миколою II та Кирилом Володимировичем був особистісний конфлікт. У 1906 р. останній одружився на Вікторії Мелітової, котра раніше вже була заміжня за Ернстом Людвігом Гессенським, рідним братом Олександри Федорівни. Микола II не давав ні дозволу, ні благословення на шлюб між Кирилом Володимировичем та Вікторією Мелітовою, і ті одружилися таємно. Коли про це стало відомо, Микола II позбавив свого двоюрідного брата права на престол, а разом з ним, цього позбулися й його нащадки³⁰.

Хоча згодом це не завадило йому, перебуваючи в еміграції, 1924 р. проголосити себе імператором Всеросійським. І саме його внучка, Марія Володимирівна Романова з 1992 р. наразі є главою дому Романових. Але це звання і титул заперечується багатьма членами колишньої царської сім'ї.

Коли про це дізналась Олександра Федорівна, написала Миколі II: «Кирило збожеволів. Я думаю, він ходив до Думи з екіпажем і стоїть за них [...] Противно себе поводить, хоча придурюється, що старається для монарха і батьківщини»³¹.

Думські депутати старалися всіма силами зупинити поїзд Миколи II, котрий прямував до Царського Села. Крім того, було вирішено, що найкращим розв'язанням ситуації буде зречення імператора від престолу. Для цього до Пскова, куди прямував

²⁹ Спиридович А. Указ. соч. – С. 961–963.

³⁰ «Трагическая судьба российских царевен (эпизод 2)». ВВС 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ok.ru/video/367454392763>.

³¹ Переписка Николая и Александры Романових. – М. : Государственное издательство, 1927. – Т. 5 : 1916–1917. – С. 225. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:112675/111148/page/238>.

поїзд Миколи II, виїхали думські депутати О. Гучков і В. Шульгін, аби переконати самодержця зректися престолу³².

Протягом 28 лютого мешканці Царського Села хвилювалися, адже сюди могли прийти військові. До того ж, стан Олексія Миколайовича погіршувався. Та ще й молодша дочка Анастасія захворіла на кір. Вранці Олександра Федорівна була готова з дітьми покинути Царське Село, відправитися за порадою вірних офіцерів до Нижньогородська, куди потім до них приєднається Микола II, і звідти, з вірними військами, вирушить на революційну столицю і придушить революцію. Але через деякий час передумала, боячись, що потрапить до рук революціонерів. Окрім того, поїздка могла негативно вплинути на стан здоров'я хворих дітей. Новини до імператриці доносили ті солдати й офіцери, які втікали з Петрограда. У Царському Селі зібралися останні вірні Миколі II війська. Багато хто з них радив якнайшвидше втікати, але імператриця наполягала на своєму і чекала чоловіка.

Ввечері солдатам повідомили, що імператриця і Марія Миколаївна знову вийдуть до них. Вони повільно обходили ряди за рядами, киваючи з усмішкою солдатам. Солдати мовчки захоплено проводжали царицю очима. Багатьом з офіцерів імператора тихо говорила що-небудь: «Як холодно, який мороз [...]». Велика княжна усміхалася офіцерам, особливо морякам. Вони також перебували в їхньому оточенні до глибокої ночі, і лиш після півночі повернулись у приміщення³³.

Протягом першого дня весни, і сьомого дня революції у столиці вже не існувало влади царя. Влада була в руках Тимчасового уряду, який змінював Росію на лад революції. Після приїзду до Пскова Микола II почав отримувати телеграми від генералів і депутатів, де зазначалося, що він має зректися престолу. І через деякий час він прийняв таке рішення. Залишилося тільки дочекатися О. Гучкова і В. Шульгіна, які б власноруч склали акт зречення. Доки їх не було, Микола II думав, кому передати престол. Логічніше було би своїм престолонаслідником оголосити Олексія, а регентом при ньому – Михайла Олександровича. Але, усвідомлюючи всю складність стану здоров'я сина, Микола II остаточно вирішив, що зречеться престолу на користь брата. Про це рішення він нікому не повідомляв³⁴.

А у Царському Селі ще від ранку всі чекали прибуття царя. Через перекриття залізничних шляхів до Олександрівського палацу не доходили жодні новини, і, звісна річ, жоден член царської сім'ї не знав про проект зречення Миколи II. Дядько імператора Павло Олександрович планував скласти власний маніфест і вручити його цареві, коли той прибуде. У документі зазначалося, що після закінчення війни Росія стане конституційною монархією. Передбачалося, що конституцію складе відновлена царем Дума, і на ній він повинен присягнути своєму народові³⁵.

2 березня 1917 р. у столиці всі очікували новин про зречення. Натомість у Пскові чекали делегатів, які прибули тільки ввечері. Після вечері за присутності О. Гучкова і В. Шульгіна Микола II оголосив, що зречеться престолу на користь свого брата Михайла. Це ввело у ступор делегатів, бо прямо порушувало принцип

³² Солдатенко В. Україна: 1917 рік / В. Солдатенко. – К. : Кріон, 2012. – С. 16.

³³ Спиридович А. Указ. соч. – С. 976.

³⁴ Ферро М. Указ. соч. – С. 232

³⁵ Там же. – 234.

престолонаслідування. Але з'ясувати всі нюанси не було змоги. З іншого боку, ніде не передбачалося, що самодержець зречеться престолу. І близько одинадцятої години Микола II підписав акт зречення³⁶.

Після цього вже просто полковник Микола Романов відправився до Могильова, аби попрощатися з військами. Перед відправкою на пероні його проводжали офіцери. Було добре видно, що вони ледве стримували сльози. Колишній імператор радісно попрощався з ними – і поїзд рушив. У своєму щоденнику він коротко описав усі події того дня, а насамкінець додав, що рушає із Пскова з важким відчуттям пережитого. «Навколо зрада, і боягузи, і обман», – записав він у своєму щоденнику³⁷.

Більшість депутатів у ту ніч перебували у Таврійському палаці. Коли вони отримали новину про зречення на користь Михайла Олександровича, дуже здивувалися. Вже від ранку троє депутатів Тимчасового уряду – М. Родзянко, П. Мілюков і О. Керенський відправилися до будинку Михайла Олександровича. Згодом до них приєдналися О. Гучков і В. Шульгін. Той був схвилюваний, оскільки не знав нічого про останні події. Зречення брата стало для нього справжнім ударом. Ще більшою несподіванкою виявилось те, що тепер він має стати імператором Росії. Найактивніше говорив П. Мілюков, який запевняв, що якщо він відмовиться від престолу, для Росії настане загибель. Запевняв, що монарх – це єдина опора для держави.

Протилежної думки були інші. Навіть затятий монархіст В. Шульгін вирішив не підтримувати П. Мілюкова. О. Керенський, який говорив останнім, заявив, що він є республіканцем і що П. Мілюков помиляється. Він запевняв, що якщо Михайло Олександрович прийме престол, може початися громадянська війна, оскільки ідеали революції будуть розбиті. Окрім того, не буде відома доля самого Михайла Олександровича. Свою промову він завершив словами: «У всякому випадку, я не ручаюся за життя Вашої величності». Михайло Олександрович мовчки вислухав усіх присутніх, а потім, обдумавши все на самоті, сказав: «За цих умов я не можу прийняти престол»³⁸.

Одразу ж був складений акт зречення Михайла Олександровича. Завершувався він словами, що долю Росії мають вирішити Установчі збори. Але завдяки цьому маніфестові зберігалася можливість реставрації монархії. Хоча насправді, того дня, 3 березня 1917 р. завершилася багатовікова традиція російської монархії³⁹.

Повернувшись у Ставку, Микола Романов записав у щоденнику: «Виявилось Міша відрікся. Його маніфест закінчувався тим, що через 6 місяців мають відбутись Установчі збори. Бог знає, хто примусив його підписати таку дурню»⁴⁰. Але разом з тим колишній цар радів, що у Петрограді завершилися безпорядки.

Вранці 3 березня новина про зречення Миколи II дійшла й до Царського Села. Олександрі Федорівні повідомили, що вона вже колишня імператриця. Вона переживаючи за здоров'я дітей, попросила нікому з них цього не повідомляти. Потім

³⁶ Солдатенко В. Назв. праця. – С. 17.

³⁷ Ферро М. Указ. соч. – С. 235.

³⁸ Федюк В. Керенский (Жизнь замечательных людей) / В. Федюк. – М. : Молодая гвардия, 2009. – С. 101.

³⁹ Ферро М. Указ. соч. – С. 256–257.

⁴⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.e-reading.club/chapter.php/1029309/2480/Nikolay_-_Dnevnik_i_imperatora_Nikolaya_II_Tom_II_1905-1917.html.

сама розповіла про цю подію своїй третій дочці Марії. Та спокійно вислухала слова матері, але потім зачинилася у власній кімнаті і почала плакати. Вона боялася, що революціонери ввірвуться у Царське Село і вб'ють усіх їх⁴¹.

Усього за кілька днів у Росії змінилося все. Через тиждень Ольга, Тетяна, Анастасія і Олексій виздоровіли. Але як на зло, на кір захворіла Марія. Однак лише 7 березня Олександра Федорівна розповіла всі останні новини дітям. Найбільше розгубився Олексій, який не розумів, як може Росія бути без царя, хто буде правити державою. А 8 березня Тимчасовим урядом було прийняте рішення ув'язнити колишнього імператора та всю його сім'ю і тримати під домашнім арештом у Царському Селі. Це завдання поклали на плечі новому начальнику Петроградського гарнізону Лавру Корнілову. 9 березня до Царського Села прибув Микола Олександрович і також відразу потрапив під арешт.

Отже, напередодні і під час Лютневої революції царська сім'я була не в найкращому становищі. Через надмірну довіру Григорію Распутіну, а після його смерті через самоізоляцію, спричинену хворобою дітей царя, ніхто з членів родини не знав справжнього становища в Росії. Миколу II, якому сімейні справи видавалися важливішими за державні, багато хто з родичів звинувачував у потуранні своїй дружині Олександрі Федорівні, прагнучи позбутися її. Революція розпочалася цілком неочікувано для імператора, який у той час лише прибув у Ставку. Через брак інформації ні він, ні його дружина не могли зрозуміти всієї важливості проблеми, гадаючи, що все мине саме собою. Олександра Федорівна більше переживала за дітей. А коли дізналася про реальний стан речей, не могла нічого вдіяти. Завершилося все тим, що революція перемогла, інститут монархії було ліквідовано, а колишня царська сім'я опинилась під домашнім арештом.

The article aims to research the Russian royal family's life during the February Revolution, which in a short time changed everything in Russia. In the light of actions of Emperor Mykola II and his family we also try to trace why the Revolution gained the victory relatively easy, fast and almost without obstacles. Although their role didn't have a great influence, however they shouldn't be left out the events that changed their lives.

Key words: *February Revolution, Headquarters at Mogilev, Petpograd, Tsar's Village, Mykola II, Alexandra Fedorivna.*

---

⁴¹ «Трагическая судьба российских царевен (эпизод 2)». ВВС 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ok.ru/video/367454392763>.

УДК 94(476).084.8

Ян Гордзєєв (Краків, Польща)

ПОЛІТИКА ВІЛЬГЕЛЬМА КУБЕ В БІЛОРУСЬКОМУ ПИТАННІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1943 рр.

У статті описана політика Вільгельма Кубе щодо білоруського питання на підвладній йому території. Автор акцентує увагу на: співпраці окремих білоруських діячів з В. Кубе, постанні пробілоруських організацій та збройних сил, розвитку білоруського шкільництва, ставленні В. Кубе до релігії, а також конфлікті з іншими нацистськими діячами.

Ключові слова: Білорусь, німецька окупація, Друга світова війна, Вільгельм Кубе, цивільна адміністрація.

Темою даної статті є суперечлива й контроверсійна постать Вільгельма Кубе, його життя та діяльність на широкому тлі подій Другої світової війни в білоруських землях. Зауважимо, що складність теми обумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Згаданий діяч націонал-соціалістичного руху народився 1887 р. в Глогові. Напередодні Першої світової війни завершив історичні студії в Берлінському університеті, де паралельно дуже цікавився політикою. Першою партією, з якою він вирішив пов'язати своє життя, була Німецька соціалістична партія, втім після завершення війни В. Кубе розпочав діяльність у націонал-соціалістичному русі. У 1927 р. він вступив до НСДАП, де, за високу активність у діяльності, був високо поцінований Адольфом Гітлером. Як вважає історик Леонід Райн, саме завдяки прямій підтримці фюрера, В. Кубе номінували на керівника Генерального округу «Білорусь», що знаходився у Комісаріаті Райху «Остланд» («Ostland»)¹. Завдяки підтримці А. Гітлера, В. Кубе міг собі дозволити відносну свободу дій². Саме через таке протегування найвищого партійного і державного керівництва він набув вищих прерогатив, ніж генеральні комісари Литви, Латвії чи Естонії.

Оскільки східні терени Білорусі перебували під безпосереднім контролем Вермахту, з огляду на відносно близьку лінію фронту, Генеральний округ «Білорусь» був дещо втятий, складався з 11-ти округів (*Gebiet*) – барановицького, борисовського, вілейського, ганцевицького, глебоцького, лідзького, мінського, новогрудзького, слонімського та случького, а також окремо міста Мінська³⁴. На чолі кожного з округів стояв комісар (*gebietkomisar*).

Генеральний округ «Білорусь» становив лише ¼ території Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки з кінця 1939 р., коли землі білоруського Полісся

¹ Рэйн Л. Каралі і Пешкі: Калабарачыя ў Беларусі ў час Другой сусветнай вайны / Л. Рэйн. – Смаленск : Інбелкульт, 2015. – С. 126.

² Туронак Ю. Людзі СБМ. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Ю. Туронак. – Смаленск, 2008. – С. 334.

³ Рэйн Л. Указ. соч. – С. 129.

⁴ Туронак Ю. Указ. соч. – С. 337.

були включені до складу Райхскомісаріату Україна, натомість Білосток (що перебував у складі СРСР) опинився у підпорядкуванні адміністрації Східної Пруссії⁵. Також варто згадати про місто Гродно, котре не ввійшло до складу Генерального округу «Білорусь», оскільки, як і Білосток, відійшло до Східної Пруссії.

На початку 1942 р. території згаданого комісаріату становили менш 60 000 км кв.⁶, а чисельність мешканців Округу під керівництвом В. Кубе – понад 3 млн осіб (згідно з іншими даними – 2,5 млн)⁷.

Попри те, що головним містом Округу вважався Мінськ, з ідеологічного погляду, як вочевидь впливає, було вирішено перенести центр адміністрації до «німецько»-звучного міста Асгард, що мало постати на південь від Мінська. Згідно з планами, там мали мешкати німецькі урядники, а також сам В. Кубе, як «регент» чи «намісник»⁸, що свідчило про його політичні амбіції та бачення подальшого розвитку окупованих німцями територій.

В. Кубе став керівником цивільної адміністрації Округу «Білорусь» 1 вересня 1941 р.⁹ Оскільки Білорусь у складі східних теренів Райху не мала конкретного політичного призначення, В. Кубе володів достатньою свободою дій щодо управління переданих під його керівництво земель¹⁰. Уже від початку урядування та прибуття до Мінська у вересні того ж року він проявляв доволі прихильне ставлення щодо зміцнення білоруського національного руху¹¹. Однією з причин такого підходу стало уявлення, наче така політика суттєво ослабить у краї радянські впливи. Що цікаво, під гаслами «Білорусь для білорусів» він активно пропагував ідеї німецько-білоруської співпраці.

На цьому ж тлі зрозумілим і логічним виглядає його відозва до «мешканців Генерального Округу “Білорусь”» від 9 вересня, у якій В. Кубе закликав населення Округу підтримувати німецьку владу в боротьбі з організаторами безпорядків, запевняючи про необхідність встановлення порядку і спокою у краї¹². Втім задля справедливості варто згадати погляд швейцарського історика Філіпа Мюллера, котрий слушно зауважив, що, з одного боку, В. Кубе пригнічував місцевих мешканців, а з іншого заохочував до співпраці¹³.

Якнайкраще підкреслюють специфічність ситуації та бачення гауляйтером майбутнього краю слова самого В. Кубе у відозві «До мешканців Білорусі!», оприлюдненій у Мінську 22 вересня 1941 р.: «Білоруси! Перемога Німеччини вперше у вашій історії уможливила забезпечити вашому народові вільний розвиток та світле

⁵ Гартэншлегер У. Горад Менск пад нямецкай акупацыяй (1941–1944) / У. Гартэншлегер // АРСНЕ Пачатак. – 2008. – № 5 (68). – С. 124.

⁶ К’яры Б. Штодзённасць за лініяй фронту. Акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941–1944 г.) / Б. К’яры. – Мінск, 2005. – С. 70.

⁷ Там же. – С. 70.

⁸ Гартэншлегер У. Указ. соч. – С. 126.

⁹ Там же. – С. 150.

¹⁰ Turonek J. Białoruś pod okupacją niemiecką / J. Turonek. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1993. – S. 79.

¹¹ Его же. Мадэрная гісторыя Беларусі / Ю. Туронак. – Вільня, 2006. – С. 604.

¹² Рэйн Л. Указ. соч. – С. 128.

¹³ Мюллер Ф. Супрацоўніцтва ў знішчальнай вайне. Айнзацгрупа В і 332-гі паліцэйскі баталён у Беларусі ў 1941–1942 гг. / Ф. Мюллер // АРСНЕ Пачатак. – 2013. – № 3 (120). – С. 68.

майбутнє без російсько-азіатсько-більшовицьких утисків та іноземного панування»¹⁴. Поза сумнівом, відозва передбачала реалізацію головної пропагандистської цілі, адже сміливі обіцянки не завжди відповідали диктованій з Берліна політиці. Зрештою, навесні 1942 р. на зустрічі з іншими обласними керівниками В. Кубе констатував, що відродження Білорусі не може бути реалізоване лише завдяки окупаційній владі, а мусить тісно пов'язуватися з активністю громади та національним¹⁵. З іншого боку, заслуговує на увагу його ствердження 1942 р., наче підтримка білоруського руху обов'язково спричинить формування білоруської нації, котра в майбутньому відслонилася б стіною від «Московії та східного степу»¹⁶.

Одним із напрямів діяльності В. Кубе було створення адміністрації, покликаної інтенсифікувати білорутенізацію краю, постання під протекторатом III Райху майбутніх засад білоруської державності. Вже у вересні 1941 р. В. Кубе номінував білоруського політичного діяча Радослава Островського на посаду керівника адміністрації мінського округу, натомість у жовтні того ж року – білоруського католицького священика та активного діяча Вінцентія Годлевського на головного шкільного інспектора, а в листопаді відомого білоруського політичного діяча професора Вацлава Іваноуського поставив бургомістром Мінська¹⁷.

Варто також згадати про не менш знану постать радника В. Кубе – Івана Єрмаченка, номінованого на голову Білоруської Національної Самопомочі (БНС). Ця організація спочатку мала завданням перейняти функції Червоного Хреста. Однак із часом почала займатися різними справами – політичними, воєнними, аспектами шкільництва, культури, пропаганди, охорони здоров'я.

БНС постала на підставі відозви В. Кубе та інформування І. Єрмаченка 22 листопада 1941 р. Зі змісту відозви випливало, що її автори заохочували краян до створення гмінних «відділів»¹⁸. Ефектом цієї діяльності стало створення Ради округи, що підпорядковувалася Головній раді¹⁹. Створена завдяки В. Кубе змішана адміністрація (*Mischverwaltung*) складалася з німецького керівництва та білоруського виконавчого персоналу²⁰. Згідно з дослідженнями історика Єжи Туронка, згаданий апарат повинен був готуватися перейняти білорусами владу з німецьких рук²¹. Підтвердженням тих намірів можуть слугувати посталі нові протодержавні білоруські організації та структури: профспілки, білоруська судова система, Ліга жінок, Центральний союз співпраці тощо. Окрім того, було дозволено вивішувати білоруську символіку – герб Погоня та національний біло-червоно-білий стяг²². Окрім номінування білорусів на важливі керівні посади в нових адміністративних утвореннях, варто згадати й про інші поступки окупаційної влади, наприклад створення Білоруського наукового товариства,

¹⁴ Туронак Ю. Людзі СБМ. – С. 345.

¹⁵ Валахановіч А. І. Узлёты і падзенні Вільгельма Кубэ: яго бачанне будучыні Беларусі / А. Валахановіч. – Мінск : ФУАінформ, 2014. – С. 38.

¹⁶ Рэйн Л. Указ. соч. – С. 168.

¹⁷ Туронак Ю. Людзі СБМ. – С. 359.

¹⁸ Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 102.

¹⁹ Ibidem. – S. 143.

²⁰ Ibidem. – S. 137.

²¹ Ibidem. – S. 143.

²² Ibidem. – S. 144.

Білоруського союзу молоді. Насамкінець не раз порушувало питання відновлення роботи університету в Мінську, що й так не було реалізовано, тільки відкрито в Могилеві інститут медицини – першого освітянського осередку вищої школи, підпорядкованого німецькій окупаційній владі, хоча й поза Генеральним Округом «Білорусь»²³.

Попри те, що наміри В. Кубе у сприянні середній освіті суперечили нормам Райхсміністерства Східних областей (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete – RMfdbO*), навчання в школах для дітей віком 7–14 років стало обов'язковим²⁴. Відповідно до розпорядження В. Кубе від 10 вересня 1941 р., було відкрито школи. Особи, які відмовлялися виконувати його розпорядження, підлягали суворому покаранню²⁵. Окрім того, до його планів входив запуск мережі білоруських гімназій²⁶ з обов'язковою забороною вжитку радянських підручників²⁷.

Ідеологічного німецького наповнення набуло молодіжне питання. 22 червня 1943 р. В. Кубе урочисто оголосив про створення Союзу білоруської молоді (Саюз беларускай моладзі)²⁸, котрий, відповідно до уявлень окупаційної влади, мав сприяти формуванню вірних «союзників» гітлерівської Німеччини. Однак, як це не парадоксально, молодь виховували в пробілоруському патріотичному дусі, що впливало з тягlosti і спадкоємності національної самосвідомості серед заангажованих в роботі союзу білоруських діячів²⁹.

Учасниками СБМ були особи віком 10–20 років. Організація мала свою символіку, присягу та власний друкований орган, часопис «*Жыве Беларусь*». Можливо постанови вищезгаданої організації пов'язувалося з переконаннями В. Кубе, що власне білоруська молодь є найбільш «отруєна» більшовицькою (радянською) і соціалістичною пропагандою, а відтак вартувало би більше уваги звернути на цю справу³⁰. Питання впливу на молодь було одним з найважливіших у політиці В. Кубе, що підтверджується фактом створення при генеральному комісаріаті зі спеціальними повноваженнями відділів молоді³¹. Варто також згадати й про випадок, коли В. Кубе особисто наголошував на необхідності потрапляння молодіжного табору в Альбертині до рук місцевої жандармерії³². Згідно з висновками Анатолія Валаховича та Бернгарда Кярого, Союз білоруської молоді мав чимало схожого з Гітлерюгенд та радянським комсомолом, що й зумовлювало схожий характер функціонування організації³³. Кількість «молоді» становила в середині 1944 р. біля 100 000 осіб³⁴.

²³ Его же. Мадэрная гісторыя Беларусі. – С. 605.

²⁴ Виняток становили надбалтійські терени (Turonek J. Op. cit. – S. 92).

²⁵ Валахановіч А. І. Указ. соч. – С. 32.

²⁶ Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 144.

²⁷ Валахановіч А. І. Указ. соч. – С. 35.

²⁸ Юрэвіч Л. Вырванья Бачыны. Да гісторыі Саюзу Беларускай Моладзі / Л. Юрэвіч. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2001 – С. 7.

²⁹ Там же.

³⁰ Валахановіч А. І. Указ. соч. – С. 38.

³¹ Там же. – С. 87.

³² К'яры Б. Указ. соч. – С. 239.

³³ Там же. – С. 239.

³⁴ Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 223.

В 1942 р. В. Кубе погодився на організацію курсів для офіцерів та сержантів у Мінську і інших містах краю, а також на створення військової організації – Білоруської самопомочі, оціненої окремими білоруськими діячами як база для виникнення власних збройних сил³⁵. Структура формації нагадувала німецький Вільний корпус (*Freikorps*), тобто мала складатися з добровольчих загонів поміркованої кількості. Білоруська самопоміч мала підпорядковуватися СС та поліції³⁶. Що цікаво, Вільний корпус Білоруської самооборони постав без згоди Генріха Гімmlера чи Альфреда Розенберга³⁷. Але, попри це В. Кубе особисто ініціював його створення та неодноразово просив комісара «*Ostland*» Генріха Лозе пришвидшити надання зброї для Самопомочі³⁸.

Звідси випливає, що згідно з німецькими планами Білоруська самооборона мала протидіяти радянським партизанам. Саме тому її керівництво і частина мешканців убачали в ній засади постанови білоруських збройних сил³⁹.

Намагаючись зрозуміти мотивацію діяльності В. Кубе, можна погодитися із думкою, що створення «*Самопомочі*» зумовлювалося його бажанням зміцнити свої позиції⁴⁰. Важко знайти чітку інформацію щодо чисельності Самопомочі. Авторитетні дані стверджують, що в її лавах перебувало 15 000 осіб⁴¹.

В. Кубе залишався прихильником білорутенізації як православної, так і католицької Церкви⁴². Навесні 1942 р. він дозволив і діяльність греко-католиків (уніатів)⁴³. На противагу впливу Руської православної церкви, відповідно до ініціатив гауляйтера, мала постати Білоруська автокефальна православна національна церква⁴⁴. Планам судилося втілитися 27 серпня 1942 р. в Мінську під час Загальнобілоруського православного собору, на якому ініційовано створення її структур⁴⁵. Тоді ж В. Кубе висловив переконання, що Білоруська автокефальна православна національна церква мала б «унезалежитися від Москви, Варшави, Берліна і інших», єпископи мали обійняти катедри зі схвалення німецької влади. Літургії мали б відбуватися церковно-слов'янською мовою, а урядова та просвітницька документація – білоруською⁴⁶.

В економічних питаннях В. Кубе не міг дозволити собі надмірної свободи дій, адже був зобов'язаний реалізовувати 4-річні плани, котрі передбачали експлуатацію східних теренів, зокрема інтенсивніший розвиток розколективізованих місцевих господарств. Тим планам підпорядковувалася діяльність залізниці, пошти, військової комендатури та комендатури пропаганди, а відтак гауляйтер мав обмежені можливості впливу на них⁴⁷.

³⁵ К'яры Б. Указ. соч. – С. 368.

³⁶ Туронак Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. – С. 606.

³⁷ Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 145.

³⁸ К'яры Б. Указ. соч. – С. 368.

³⁹ Там же. – С. 319.

⁴⁰ Там же. – С. 369.

⁴¹ Там же. – С. 321.

⁴² Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 137.

⁴³ Ibidem. – S. 137.

⁴⁴ Туронак Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. – С. 603.

⁴⁵ Валахановіч А. І. Указ. соч. – С. 50.

⁴⁶ К'яры Б. Указ. соч. – С. 223.

⁴⁷ Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 88.

Політику В. Кубе характеризував також конфлікт з СС, пов'язаний з пацифікацією білоруського населення⁴⁸. Цю акцію він вважав «абсолютно беззмістовною», а відтак інформував берлінську владу, сподіваючись на підтримку свого становища. У одному з листів до міністра Райху у справах окупованих територій В. Кубе писав: «Якщо на окупованих східних теренах не зміниться попередній спосіб трактування місцевого населення [...] матимемо справи не з партизанами, а з повстанням усього народу»⁴⁹. Як виявилось, В. Кубе не помилявся у власних «висновках», підтверджуючи їх фактами зміцнення партизанського руху, безпосередньо пов'язаними з нарощуванням актів пацифікації. Насамкінець варто підкреслити, що В. Кубе зайняв позицію переконання влади обмежити антиєврейську діяльність, через що дуже серйозно загострилися його стосунки з Г. Гіммлером.

Відповідно, з огляду на його пробілоруську позицію, В. Кубе втрачав підтримку як серед високо посадовців СС, так і Г. Гіммлера, який міг вплинути на усунення його від влади. Саме Г. Гіммлер під час поховання В. Кубе висловився, що «смерть уберегла його від вислання до концентраційного табору»⁵⁰.

Окрім вищезазначених випадків, варто згадати про неодноразові казуси пограбування солдатами Вермахту білоруських музеїв та бібліотек, про що В. Кубе неодноразово сигналізував у листах до А. Розенберга, щоб вивезені предмети мистецтва були хоча б частково повернені назад⁵¹.

В. Кубе не уникав ідеологічних та пропагандистських заходів, неодноразово запрошував до Мінська численні делегації журналістів, щоб «похвалитися» власними досягненнями в краї. Що цікаво, захоплюючись посиленням культури та білоруського руху, потрапив під осуд шефа СД в Мінську Едуарда Страуха, котрий оскаржував його поведінку та застерігав перед намірами створення білоруської держави⁵².

Вагомим заходом В. Кубе стало створення дорадчого органу, що репрезентував білоруський народ, – Ради довіри, котра складалася з 16-ти осіб на чолі з мінським бургомістром Вацлавом Іваноуським⁵³. Уже після смерті В. Кубе в грудні 1943 р. згадану Раду замінено Білоруською Центральною Радою – свого роду різновидом білоруського управління під наглядом окупаційної влади.

В ніч із 21 на 22 вересня 1943 р. на В. Кубе було вчинено вдалий замах. Офіційна радянська версія наголошувала, що його вбила пов'язана з радянськими партизанами Гелена Мезанік. Саме вона, як вважалося, заклала вибухівку під ліжком гауляйтера. Втім існує й інша версія, за якою В. Кубе ліквідувала СС⁵⁴.

Підсумовуючи діяльність В. Кубе, варто підкреслити контроверсійність його постаті. З одного боку, він був важливим елементом нацистської Німеччини на окупованих територіях, втім, з іншого – використовував власні можливості, силу впливів та особисту прихильність А. Гітлера для реалізації політики, що парадоксально

⁴⁸ Ibidem. – S. 91.

⁴⁹ Туронак Ю. Людзі СБМ. – С. 460.

⁵⁰ Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 177.

⁵¹ К'яры Б. Указ. соч. – С. 96.

⁵² Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 144.

⁵³ Его же. Мадэрная гісторыя Беларусі. – С. 622.

⁵⁴ Валахановіч А. І. Указ. соч. – С. 3.

– прихильної насамперед білоруській культурі, суперечачи відтак інтересам у Берліні. Це й могло стати однією з причин його загибелі⁵⁵.

Необхідно зауважити, що його компетенцію, як керівника цивільної адміністрації, обмежували накази СС, поліції, а також Вермахту, на яких значною мірою лежав тягар відповідальності за акти пацифікації місцевого населення. Варто також згадати, що сам В. Кубе неоднозначно розпочинав свою діяльність, як бачимо на прикладі Білоруської національної самооборони⁵⁶. Вірогідно, така поведінка тісно пов'язувалася з необхідністю лавірування в обставинах реалізації його політики.

Підсумовуючи викладений матеріал, спадає на думку погляд Л. Рейна. Історик переконаний, що В. Кубе реалізовував таку політику задля зміцнення власних позицій на підвладній йому території, захисту від зовнішніх нападів, насамперед з боку СС, натомість створення підґрунтя для пронаціональної політики впливало із суто прагматичних міркувань заохочення місцевих мешканців до колабораціонізму з німецькими окупантами⁵⁷.

Насамкінець на детальну увагу заслуговує фрагмент порівняльного характеру: політика В. Кубе цілковито відрізнялася від інших, окупованих німецькими військами територій, наприклад у Райхскомісаріаті «Україна» під керівництвом Еріха Коха. Такий аспект дійсно показує гауляйтера Генерального округу «Білорусь» як політика-прагматика в набагато привабливішому світлі, порівняно зі своїм сусідом. Однак, попри це, В. Кубе й надалі залишається дискусійною постаттю, котра часом викликає чимало емоцій та провокує гострі дискусії.

This article describes the policy of Wilhelm Kube in the Belarusian question on the territory entrusted to him. Cooperation of some Belarusian activists with Kube, the creation of Pro-Belarusian organizations and the part of the armed forces, the development of Belarusian education, the relationship between Kube and religion and the conflict with other Nazi activists described.

Key words: Belarus, German occupation, Second World War, Wilhelm Kube, civil administration.

⁵⁵ Варто зауважити, що підтримка В. Кубе білорутенізації залишила дуже помітні сліди. Вже на другий навчальний рік під час німецької окупації виникло біля 30 середніх шкіл, де дітей навчали в білоруському патріотичному дусі, розвивалися видавництва, театр у Мінську функціонував на надзвичайно хорошому рівні, а на його базі виникла й білоруська опера (Turonek J. Białoruś pod okupacją. – S. 184).

⁵⁶ Рейн Л. Указ. соч. – С. 171.

⁵⁷ Там же. – С. 401–404.

ІНТЕРВ'Ю З ІСТОРИКОМ

**ДЕЯКІ ЦІКАВІ ВІДОМОСТІ ПРО ЖИТТЯ
ТА ПОГЛЯДИ ВИКЛАДАЧІВ-ІСТОРИКІВ ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»**

ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ РАЙКІВСЬКИЙ

«[...] Ніколи не втрачайте віру у свої власні сили та можливості – і все у вас вийде!!!»

На лекції та семінари цього викладача ходить більша частина студентів. Його хочеться слухати, оскільки він розкаже про такі цікаві та пізнавальні аспекти з історії, які важко знайти в книгах чи Інтернеті.

Ігор Ярославович Райківський – доктор історичних наук (2014), завідувач кафедри історії України (2007). Народився 24 червня 1967 р. в Івано-Франківську. Навчався в загальноосвітній середній школі № 2. Після дворічної строкової служби в армії на території Чехословаччини (1985–1987) продовжив навчання в інституті, отримав диплом з відзнакою (1991 р.).

У 1991/1992 навчальному році працював учителем історії і суспільствознавства в с. Ворона Коломийського району на Прикарпатті. У 1992–1995 рр. – аспірант кафедри історії України Прикарпатського університету. Працює в університеті з листопада 1995 р., на кафедрі історії України – з вересня 1996 р., спочатку асистентом, пізніше – старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри (з березня 2007 р.). Учене звання доцента отримав у 2002 р. Кандидатська дисертація «Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.)» (1996), докторська – «Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття» (2014), були захищені у Львові в Спеціалізованій вченій раді Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича та Інституту народознавства НАН України.

– **Як проходили Ваші шкільні роки?**

– Закінчив Івано-Франківську середню школу № 2 (зараз це Природничо-математичний ліцей на вулиці І. Франка) на відмінно, і зразу ж планував вступати на історичний факультет Прикарпатського університету. У школі я більше цікавився філологією.

– **Ви пам'ятаєте свій випускний вечір?**

– Так, дуже добре пам'ятаю... Ми святкували закінчення школи на колишньому меблевому комбінаті в Івано-Франківську [згадає з усмішкою на обличчі. – Л. Б.].

– **Окрім історії, Ви ще кудись планували подавати документи?**

– Ні, на той час це було неможливо. То тепер можна подавати заяви в декілька вузів, а колись тільки в один. До речі, цікавим було ще й те, що мій однокласник Володимир Черноус, який раптово помер цього року, вісім разів поступав на юридичний факультет Львівського університету, і тільки за останнім разом вступив на омріяну професію [сміється. – Л. Б.].

– **Які викладачі Вам імпонували?**

– Практично всі запам'яталися. З першого курсу можу пригадати Анатолія Васильовича Крюкова. Він досить гарно читав пари. Це була, так би мовити, «легенда Істфаку»; коли він заходив до аудиторії, то відразу з порогу починав читати лекцію, щоб зекономити час. Цей викладач був надзвичайно вимогливий. У нього отримати трійку для декого було просто щастям.

Пізніше нас вчив Іван Іванович Червінкін. Коли ми з його предмету склали екзамен, то розпочинався він о 9:00 і закінчувався аж о 21:00. Один студент перебував в аудиторії приблизно півгодини. Навіть якщо хтось зі студентів не знав матеріалу, то за цілий день очікування міг як слід підготуватися [сміється. – Л. Б.]. Микола Васильович Кугутяк на третьому курсі викладав у нас «Історію СРСР», яка була одним з найцікавіших предметів на той час.

– **Ви багато часу проводили в бібліотеці в студентські роки?**

– Так, дуже багато. Але зараз серед молоді ці традиції ходіння в бібліотеку втратили свою актуальність. Коли тепер заходжу в бібліотеку, то не більше двох-трьох людей можу там побачити; раніше така ситуація була неприпустима. За період мого навчання після пар ціла група йшла до бібліотеки. І ми займали чергу, коли хто має взяти яку книжку. Я ходив до бібліотеки кожного дня. Брав з дому собі яблука, щоб перекусити в бібліотеці, тому що в неділю не працювали ніякі кафе. Хочу також зауважити, що особисто я дуже люблю спілкування з живою книжкою.

– **Як проходив Ваш вільний від навчання час?**

– У нас була досить цікава група. Я вчився на першому курсі в групі, де було близько 300 чоловік. І ми на кожен день народження зустрічалися цілою групою. На жаль, зараз це втрачено. До мене на проводи, коли я йшов до армії, прийшла вся група. Дозвілля було... Були і дискотеки різні. Я жив у місті, ходив у гуртожиток до своїх колег, друзів. До речі, місця в гуртожитку було значно більше, ніж зараз [сміється. – Л. Б.].

– **Після закінчення університету Ви одразу працювали за професією?**

– Так, одразу ж. Тоді був такий час, що після завершення навчання у виші всім надавали роботу за професією.

– **Які у Вас історичні зацікавлення?**

– Я захоплююся періодом з історії України, який пов'язаний із українським національним рухом у Галичині, а також українсько-польськими зв'язками в ХІХ – першій половині ХХ ст.

– **Чого Ви бажаєте нашим студентам?**

– Будьте наполегливими та старанними в навчанні, бо це важка та довготривала праця. Щоб досягти висот у житті, потрібно багато вчитися та працювати. Ніколи не втрачайте віру у свої власні сили та можливості – і все у вас вийде!!!

Розмову вела Лілія Будинкевич

**КІЛЬКА СЛІВ ПРО ЛЕКЦІЇ НА ЗАПРОШЕННЯ CENTRUM STUDIORUM
MEDIAEVALIUM ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Іще трохи про номадів Середньовіччя

2 травня 2018 р. студенти та викладачі Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*» в рамках роботи очоленого професором Мирославом Волощуком Центру медієвістичних студій кафедри всесвітньої історії мали унікальну можливість вдруге послухати та побачити присвячені кочовому світові чудові лекції польського археолога, викладача кафедри археології Західночеського університету в м. Пльзень (Чехія) **Анети Голембовської-Тобіаш**¹.

¹ Див. біографію та наукові зацікавлення дослідниці: Веркалець М. Дещо про лекції на запрошення Centrum studiorum mediaevalium та тиждень медієвістики у стінах Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» / М. Веркалець, М. Федорчак, І. Сапіга // Студентські історичні зошити. – 2017. – № 9. – С. 93–96.

Лекція, організована в рамках офіційної делегації Західночеського університету з метою координації археологічних студій літописного Галича сезонів 2018–2020 рр. й присвячена Хозарському каганату, розпочалася зі знайомства пані Анети з присутньою аудиторією. Відомий археолог одразу заявила, що мистецтво кочових народів слід обов'язково побачити, а тому без цікавої презентації лекція була б відверто нудною. Справді, хочу зазначити, що ми мали змогу на власні очі побачити велику кількість пам'яток матеріальної культури різних народів, що дозволило повніше уявити їхній побут, звичаї, релігійні вірування.

Свою розповідь викладач розпочала із загальних відомостей про хозарів. Вона зауважила, що майже все «найцивілізованіше» від IV ст. приходило в Європу зі Сходу і лише наприкінці доби Середньовіччя – із Заходу на Схід. Варто зауважити, що вплив Хозарського каганату був досить великим. Це імпульс, який сприяв міграції значних мас населення на Північний Кавказ – осередок впливів хозарів.

Потім Анета Големб'ювська-Тобіаш перейшла до оповіді про еволюцію культури хозар. Студенти і викладачі із захопленням слухали розповідь, маючи змогу завдяки презентації побачити на власні очі частинку старожитностей: зброю, коштовні прикраси, посуд, предмети побуту. Археолог зауважила, що пояс у хозарів був предметом, пов'язаним не тільки зі статусом воїна, але й визначав його статус у суспільстві. Вчений відзначила, що мистецтво хозарів мало значне поширення серед населення. Домашнє вогнище – місце єднання людей. Йому відведена важлива роль.

Польський археолог розповіла й про взаємозв'язки Хозарського каганату з іншими народами, зокрема булгарами. Також пані Анета детально пояснила особливості болгарських поховань, у яких дослідники виявили чимало прикрас, пряжок, сережок, покладених до могил болгарських воїнів.

На завершення лектор розповіла про стан археологічних студій на даний час та свій особистий досвід у цій сфері. На всі запитання польська дослідниця відповідала щиро і з усмішкою на обличчі, чим завоювала неабияку прихильність присутньої аудиторії.

Не зважаючи на те, що захоплива лекційна пара дещо виснажила нашу гостю, все ж таки після завершення пані Анета люб'язно погодилася відповісти й на деякі запитання, за що ми їй вельми вдячні.

– **Доброго дня, пані Ането. Цього року Ви приїхали до нас уже вдруге. Ми дуже раді бачити вас у стінах нашого університету.**

– Доброго дня. І я дуже рада знову зустрітися з вашою студентською аудиторією [з посмішкою на обличчі. – Л. Б.].

– **Скільки часу Ви присвятили студіям з історії Хозарського каганату?**

– Перш за все, я вивчаю кочові народи. Коли вивчаєш різні періоди в їхній історії, натрапляєш і на досить неординарні та цікаві дослідження, зокрема з історії Хозарського каганату. Коли я відвідала 2000 р. Донецьк, мені доводилося співпрацювати з моїми колегами з Донецького краєзнавчого музею, вивчаючи різні культури. Саме тоді я детальніше зацікавилася хозарами.

– **Що на даний час входить до сфер Ваших наукових зацікавлень? Можливо, є якісь нові наукові розробки?**

– Зараз я працюю над завершенням своєї дисертації. Досліджую тюркські народи. Якщо людина займається вивченням номадів, то їй потрібно охопити всі сфери їхньої діяльності.

– **Пані Ането, в минулому Ви займалися археологічними дослідженнями. Чи зараз це залишається для Вас актуальним?**

– На даний час ми з моїми чеськими колегами плануємо влітку провести експедицію до Киргизстану, де будемо вирішувати питання стосовно студій у Ферганській долині, але звичайно ж, я б хотіла повернутися в Україну. Разом з вашим професором паном Мирославом Волощуком плануємо в майбутньому дослідження так званих Крилоських курганів, типових поховань кочівників.

– **Розкажіть детальніше про перспективи археології на території Івано-Франківщини.**

– Мені здається, що у вас дуже мало фахових археологів. На даний час спеціалізована кафедра археології функціонує в Києві, але було б не погано, якби й на Прикарпатті археологічні дослідження активізувалися. На території Івано-Франківської області є чимало археологічних пам'яток, досі не відкритих. Їхнє виявлення – це досить складна робота. Мої колеги, розробляючи грантові проекти, в майбутньому планують сюди приїжджати для проведення спільних археологічних студій. Ми знаємо, що у вас є чудові археологи, але їх досить мало.

– **Чого Ви побажаєте нашим студентам?**

– Я хочу, щоб ваші студенти не займалися тільки, наприклад, вивченням середньовіччя, але й звернули увагу на ґрунтовніші дослідження етнографії, археології. Щоб вірили в себе та свої сили. Наука може відкрити нові можливості для саморозвитку і самовдосконалення, зокрема чудово було б, якби студенти з Івано-Франківська приїжджали до нас в Пльзень для вступу до магістратури, де ми їх з радістю чекаємо.

Розмову вела Лілія Будинкевич

Яка ж Ти – археологічна наука?

2 травня в рамках роботи Центру медієвістичних студій кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» студенти і викладачі мали змогу прослухати цікаву лекцію про руські археологічні старожитності в сучасній Івано-Франківській і Львівській областях, презентовану – **Радославом Лівохом**, працівником Археологічного музею у Кракові (Польща).

Радослав Лівох (народився 24 жовтня 1973 р. в Мишкові, Сілезьке воєводство, Польща). Випускник археологічних та післядипломних студій спеціальності «музеєзнавство» Ягеллонського університету (Краків, Польща). Від 2001 р. – працівник Археологічного музею у Кракові. Автор понад 50 наукових статей, опублікованих у Польщі, Україні, Росії, Білорусі та Німеччині, близько 40 науково-популярних нарисів та близько 350 нотаток про пам'ятки археології з виставок. Автор та співавтор кільканадцяти виставок (зокрема «Україна перед віками»), презентованими у Кракові, Варшаві, Вроцлаві, Біскупині, Гданську, Сандомирі та Познані.

Великий прихильник європейської цивілізації (зокрема Середньовіччя) та слов'янської культури.

– **Як Ви вважаєте, на сьогодні професія історика є престижною?**

– На даний час істориків дуже багато. Але не всі з них є компетентними у своїй справі. Хочу тільки сказати, що розумний, гарний та кваліфікований історик завжди знайде роботу своєї мрії, де зможе реалізувати себе.

– **Яким, на Вашу думку, повинен бути «гарний» історик?**

– Гарний історик – це такий, який знає достеменно історичні джерела та є об'єктивним у своїх дослідженнях.

– **З чим пов'язаний вибір Вами професії історика?**

– Свою освіту я розпочав з навчання на юридичному факультеті. Згодом вступив до Ягеллонського університету, де здобув професію археолога, медієвіста. На даний момент я вважаю, що це було помилкою, але все одно я люблю свою роботу [сміється. – *I. С.*].

– **Що саме входить до сфери Ваших наукових зацікавлень?**

– Я займаюся дослідженням давньоруської археології і середньовіччям Польщі. Як я вже зазначав на лекції «Давньоруська культура – одна з найцікавіших при дослідженні ранньосередньовічної Європи».

– **У нашому місті Ви вперше? Які враження про Івано-Франківськ та, зокрема, наш університет?**

– Красиве місто. Хотілося б відвідати на днях давній Галич.

– **Чи відрізняються наші студенти від польських?**

– Важко відповісти на це запитання. Здається, що всі студенти однакові [говорить з усмішкою на обличчі. – *I. С.*].

– **Чого Ви бажаєте нашим студентам?**

– Любити свою професію та здобувати найвищих вершин, реалізовувати успішно себе в цій сфері.

Розмову вела Ірина Санига

НАУКОВА ХРОНІКА

Остан Кардаш (Івано-Франківськ, Україна)

ЗВІТ З VIII-ї МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ *COLLOQUIA RUSSICA* «РЕЛІГІЇ ТА ВІРУВАННЯ РУСИ (X–XVI ст.)»

Упродовж 15–18 листопада 2017 р. на базі Українського Католицького університету та Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася VIII Міжнародна наукова конференція серії *Colloquia Russica*, присвячена проблематиці релігійних вірувань середньовічної Русі. Головним її організатором традиційно виступив Інститут історії Ягеллонського університету (м. Краків, Польща), зокрема доктор Віталій Нагірний. Також у найактивніший спосіб до організації даного заходу долучилися фахівці Центру медієвістичних студій кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» на чолі з доктором історичних наук, професором Мирославом Волошуком (Івано-Франківськ, Україна).

Проблематика конференції об'єднала спеціалістів у галузях історії, археології та лінгвістики з понад 30-ти наукових інституцій 11-ти європейських країн (України, Білорусії, Росії, Литви, Польщі, Словаччини, Чехії, Німеччини, Словенії, Болгарії, Сербії).

Конференція розпочалася з привітального слова учасникам від проректора Українського Католицького університету, професора Ігоря Скочиляса (Львів Україна), декана Гуманітарного факультету цього ж університету, доктора Андрія Ясіновського (Львів, Україна), завідувача кафедри середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка, професора Леонтія Войтовича (Львів, Україна), а також продекана Історичного виділу Ягеллонського університету, професора Станіслава Сроки (Краків, Польща). Після цього інавгураційну лекцію, присвячену візантійському канону в українському релігійному малярстві, виголосив професор Володимир Александрович (Львів, Україна). Роботу конференції продовжив професор Ігор Данилевський (Москва, Росія), який виступив з відкритою лекцією на тему «Давньоруська релігійна полеміка з латинянами та практика спілкування з ними (XI – середина XIII ст.)».

Після невеликої перерви розпочалися секційні засідання (загалом відбулося три засідання першого дня) і дискусії навколо виголошених рефератів. Усі доповіді учасників першого дня конференції стосувалися, головню, язичницьких вірувань Русі домонгольського періоду, а також проблематики церковної організації в землях династії Рюриковичів IX–XIII ст. Жваві дискусії тривали на кожному засіданні, а після закінчення – переносилися в кулуари, де обмін думками й науковими рекомендаціями відбувався у неформальній атмосфері. Завершився день презентацією наукових видань кафедри класичних, візантійських і середньовічних студій Гуманітарного факультету Українського Католицького університету за участі А. Ясіновського, а також доцента

кафедри Уляни Головач (Львів, Україна) і професора Мар'яни Долинської (Львів, Україна).

Другий день конференції, як і попередній, проходив у Центрі Митрополита Андрея Шептицького в Українському Католицькому університеті. Проблематика цього дня охоплювала ширше коло питань, серед яких: руська та польська середньовічна гомілетика і сільська магія, антизахідна риторика навколо проблеми хрещення Русі, історіографія релігійних зв'язків середньовічної Русі з балканськими країнами, стародавні літургійні пам'ятки Київської церкви, проблема християнізації фіно-угорської периферії Русі, питання про місце елементів язичництва в духовній культурі населення Північної Буковини XII – першої половини XIII ст., християнські некрополі княжого Володимира та некрополі династії Романовичів, проблематика дослідження кириличних написів зі стін храму Св. Пантелеймона в Галичі, питання присутності католицьких чернечих орденів на Русі, русько-сербські культурні й духовні відносини XII–XIV ст., католицькі єпископи з династії Рюриковичів XII–XIV ст., дослідження образу святого Михайла Всеволодовича «Чернігівського», проблема конфесійної належності руських князів Ростислава Михайловича та Лева Даниловича у світлі угорських і чеських дипломатичних джерел, а також біографічний нарис капелана сілезького князя Генріха VI.

Окрім трьох секційних засідань, відбулися жваві наукові дебати на панельній дискусії про *«Великий поділ Київської митрополії в середині XV ст. та тенецу московської (російської) й українсько-білоруської (литовсько-польської) моделей християнської культури»* за участю І. Скочиляса та професора Католицького університету Яна Павла II – Анджея Гіля (Люблін, Польща). Кульмінацією другого робочого дня конференції стала постерова сесія *«Сакральні пам'ятки Середньовічної Русі у світлі археологічних досліджень»*, під час якої учасники отримали можливість ознайомитися з результатами останніх археологічних студій з проблем язичницьких вірувань середньовічної Русі, сакральної художньої культури та архітектури давньоруського періоду.

Місцем проведення панельних засідань третього дня конференції стала Наукова бібліотека (Головний читальний зал) Львівського національного університету імені Івана Франка. Робочий день почався з короткої екскурсії бібліотекою та привітального слова учасникам від декана Історичного факультету згаданого університету, професора Романа Шуста (Львів, Україна). Після цього відбулися два секційні засідання, які торкалися проблем взаємовідносин між східними і західними християнами XIV–XV ст. на прикладі середньовічної Русі, церковної організації Русі монгольського періоду тощо. Після завершення секційних засідань для учасників конференції професор В. Александрович провів пізнавальну пішохідну екскурсію середньовічним Львовом, яка завершилася показом середньовічних та ранньомодерних колекцій Львівського музею історії релігії.

Останній день конференції пройшов у церкві Святої Софії Премудрості, на території Українського Католицького університету. Після двох секційних засідань науковці отримали можливість презентувати та ознайомитися з найновішими науковими виданнями, присвяченими історії середньовічної Русі. Конференція завершилася урочистою подякою від головних організаторів дійства – доктора Віталія

Нагірного та декана Гуманітарного факультету Українського Католицького університету Андрія Ясіновського, а також врученням почесних дипломів усім учасникам.

Відтак, результати роботи *Colloquia Russica* з кожним роком засвідчують дедалі вагоміший прогрес у розвитку сучасної медієвістики, зокрема у сфері русистики та суміжних наукових дисциплін, залучення молодих учених до вивчення середньовічної історії Русі та медієвістичних студій загалом, виявлення значної кількості досі не вивчених проблем. Усе це зумовлює необхідність подальшого проведення конференцій серії *Colloquia Russica* з ширшим залученням як молоді, так і вже досвідчених знаних фахівців.

Андрій Носенко (Івано-Франківськ, Україна)

**ЦЕНТР СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СТУДІЙ ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO
(ЧАСТИНА 1)**

Студії Східної Європи (далі – SEW) – інститут у складі сходознавчого факультету Варшавського університету, заснований 1990 р. Заклад проводить наукову та викладацьку діяльність, тісно пов'язану з країнами колишнього комуністичного блоку. Директор SEW Ян Маліцький – почесний професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», почесний доктор Острозької академії та Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в Івано-Франківську. У рамках роботи SEW передбачено цілий комплекс заходів, спрямованих на підтримку досліджень історії і культури країн Східної Європи, а також на розвиток партнерства між Республікою Польща та країнами колишнього СРСР. Різноманітність та багатоформатність подібних заходів дозволяють українським студентам, аспірантам і науковцям обрати для себе найзручніший варіант співпраці з SEW. Передбачені різноманітні школи, коротко- і довготривалі стажування, можливості отримання стипендій, конкурси і гранти.

Оскільки кількість програм, які пропонує SEW, доволі велика, другу частину огляду очікуйте у наступному випуску СІЗ. Акцентуємо увагу на тому, що у всіх нижчеописаних програмах брали участь студенти, аспіранти і викладачі різних українських вищих навчальних закладів, зокрема й Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Східна літня школа (*Wschodnia Szkoła Letnia*). Це найстарша програма в рамках роботи SEW. Перша літня школа відбулася в 1992 р. З того часу щороку в Варшаві впродовж 1–21 липня проводиться чергова школа. Літня школа має на меті познайомити молодих науковців з польськими вченими, а також зорієнтувати їх у роботі з польськими архівами і бібліотеками. У зв'язку з насиченістю програми, школа не дає можливості зайнятися власним науковим проектом або дослідженням. Однак це добра основа для підготовки молодого вченого для подальших студій пов'язаних з роботою в польських установах. Програма складається із серій лекцій і семінарів (є можливість вибору семінару за темою), а також екскурсій і презентацій наукових установ Польщі.

■ *Для кого:* у школі беруть участь кандидати з країн Східної Європи, Середньої Азії, Балкан і Кавказу, які є випускниками ВНЗ і проводять власні дослідження. Кандидати обираються до 35-річного віку.

■ *Вимоги:* від кандидатів очікується елементарне володіння двома мовами школи (польська та англійська), на рівні, що дозволяє слухати лекції і висловлювати власні думки. Перевагу надають кандидатам, які спеціалізуються в галузі сучасної історії Східної Європи, знають історію регіону ХІХ–ХХІ ст., а також, займаються темами, пов'язаними з розпадом комуністичних режимів. Однак учасниками можуть стати й науковці, які досліджують іншу тематику. Кандидат повинен виступити з рефератом на семінарі школи.

■ *Можливості:* кандидати можуть подавати заявку на покриття коштів, пов'язаних з перебуванням у Польщі (помешкання, харчування, переїзди).

■ *Перелік документів:* заповнена анкета школи (електронна адреса сторінки Літньої школи див. нижче); опис наукових зацікавлень і список публікацій; проект реферату; *Curriculum vitae* (автобіографія) англійською мовою з доданою фотографією; два відгуки від науковців, які займаються схожою проблематикою (за можливості – один відгук з Польщі); копія диплома про закінчення ВНЗ (ОР магістр або спеціаліст).

■ *Інша інформація:* документи варто надіслати на електронну пошту (wsl.studium@uw.edu.pl); традиційний термін зголошень – 20 травня, результати стають відомими через два тижні – на початку червня; кандидат, який пройшов відбір, отримує офіційне запрошення на школу та візову підтримку (за потреби); у разі успішного проходження всього навчання, учасники школи отримують дипломи *Dyplom Wschodniej Szkoły Letniej*.

Деталі див. за покликом: <http://studium.uw.edu.pl/szkoly/wschodnia-szkola-letnia/>

Східна зимова школа (*Wschodnia Szkoła Zimowa*). Зимова школа постала завдяки співпраці SEW з Колегіумом Східної Європи імені Яна Новака-Єзерянського у Вроцлаві (*Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu*). Започаткована 2004 р. З того часу проходить щорічно 1–14 березня у Варшаві та Вроцлаві. Школа орієнтована на студентів останнього року навчання (ОР магістр або спеціаліст) гуманітарних факультетів країн колишнього СРСР. На сьогодні зимова школа налічує понад 400 випускників з 15 країн світу. Зимова школа має на меті познайомити молодих і талановитих студентів останнього року навчання з можливими перспективами подальшої наукової або суспільно-корисної діяльності, укріпити міжнародні зв'язки на рівні студентів-випускників, дати інші цінні поради. Під час школи передбачено цілу низку екскурсій історичними місцями Варшави і Вроцлава, а також зустрічі з науковими, культурними і політичними діячами Польщі. Також відбуваються щоденні лекції за участю відомих науковців зі Східної і Центральної Європи, країн Балканського півострова, а також семінари (існує можливість обрати тематичне направлення семінару).

■ *Для кого:* для студентів останнього року навчання (ОР магістр або спеціаліст), які не досягли 25-річного віку і працюють над дипломними (магістерськими) проектами. Кандидати можуть походити з країн Центральної і Східної Європи, Балканського півострова, Кавказу і Середньої Азії та повинні навчатись на

гуманітарних факультетах (історія, політологія, міжнародні відносини, філологія, соціологія, культурологія, мистецтвознавство, географія, економіка).

■ *Вимоги:* від кандидата очікується володіння польською мовою на рівні, що дозволить йому слухати лекції і спілкуватися на семінарах. Протягом школи, на одному з семінарів, кандидат повинен виголосити реферат (за темою своєї дипломної роботи).

■ *Можливості:* кандидати можуть подавати заявку на стипендію, що покриває видатки, пов'язані з проживанням, харчуванням, переїздом Польщею, а також різних товариських зустрічей. Кандидат може подати заявку на часткове, або повне відшкодування витрат на дорогу до і з Польщі.

■ *Перелік документів:* заповнена анкета школи (електронна адреса сторінки Зимової школи див. нижче); мотиваційний лист із запропонованою тематикою реферату; *Curriculum vitae* (автобіографія) з доданою фотографією; рекомендація від наукового керівника дипломного чи магістерського проекту; підтвердження знання польської мови; підтвердження з деканату, що кандидат є студентом останнього року навчання; подання на покриття коштів пов'язаних з перебуванням у школі.

■ *Інша інформація:* документи варто надіслати на електронну пошту (wsl.studium@uw.edu.pl); традиційний термін зголошень – 15 січня; кваліфікаційна комісія розглядає заявки до 5 лютого; кандидат, який пройшов відбір отримає офіційне запрошення на школу та візову підтримку (за потреби); у разі успішного проходження всього навчання, учасники школи отримують дипломи *Dyplom Wschodniej Szkoły Zimowej*.

Деталі див. за покликом: <http://studium.uw.edu.pl/szkoly/wschodnia-szkola-zimowa/>

Програма уряду Республіки Польща для молодих науковців (*Program Rządu RP dla Młodych Naukowców*). Програма започаткована 2004 р. й орієнтована на кандидатів з України, Росії, Білорусії, Молдови, а також країн Середньої Азії та Кавказу. Ця програма передбачає надання стипендії для покриття витрат, пов'язаних із проживанням, харчуванням і т. д. під час проходження річного наукового стажування в одному з ВНЗ Польщі. Програма для молодих науковців розрахована, в першу чергу, на людей, які вже мають певні наукові здобутки (публікації, патенти, наукові ступені, участь у міжнародних проектах, конференціях). Традиційно стажування розпочинається з 1 вересня у Варшаві, де всі кандидати проходять мовні курси, однак у разі слабкого знання польської мови кандидатів запрошують ще з 1 серпня для проходження додаткового інтенсивного курсу. З 1 жовтня розпочинається наукове стажування у різних ВНЗ Польщі, згідно з тематичним розподілом.

■ *Для кого:* кандидати, які завершили навчання у ВНЗ (ОР бакалавр або магістр), успішно захистили дипломні й магістерські роботи та не досягли 35-річного віку. Передусім перевагу надають кандидатам, які здобули освіту на гуманітарних факультетах: історія, політологія, міжнародні відносини, журналістика, соціологія, етнологія, культурологія, економія, право.

■ *Вимоги:* від кандидата очікується володіння польською мовою на рівні, що дозволить слухати лекції і користуватися спеціалізованою літературою (в окремих

випадках, як виняток, на програму може бути зарахована людина без знання польської мови, але тоді їй призначають додатковий інтенсивний курс із вивчення мови, що триває місяць). Кандидат не може одночасно брати участь у програмі для молодих науковців і якійсь іншій програмі, що передбачає навчання або стажування на території Польщі.

■ *Можливості:* учасники стипендій отримують щомісячну стипендію у розмірі 1350 zł (злотих), з яких покривають усі видатки, пов'язані з перебуванням у Польщі (проживання, харчування і т. д.). SEW забезпечують учасників житлом у гуртожитках Варшави (на час проходження мовних курсів у серпні – вересні), а також у містах подальшого стажування. Стипендіати мають можливість отримувати сертифікати знання польської мови у вересні (окремі сертифікати передбачені після закінчення серпневих курсів); окрім того, після розподілу по ВНЗ, учасники програми зобов'язані проходити додаткові мовні курси, що тривають протягом зимового семестру. Учасники можуть відвідувати лекції на правах вільного слухача, а також для проведення своїх досліджень отримують доступ до бібліотек і архівів.

■ *Перелік документів:* копія диплому про закінчення ВНЗ на ОР бакалавр, або магістр; заповнена анкета програми (електронна адреса сторінки Програми для молодих науковців див. нижче); мотиваційний лист із аргументацією обраного напрямку навчання польською або англійською мовою; дослідницький проект польською або англійською мовою; *Curriculum vitae* (автобіографія) польською або англійською мовою з доданою фотографією; список публікацій, патентів, досягнень; свідоцтва, що підтверджують знання польської та англійської мов; інші довільні документи, які можуть допомогти кваліфікаційній комісії обрати вашу кандидатуру.

■ *Інша інформація:* відбір кандидатів відбувається у два етапи: перший – перегляд надісланих документів, другий – кваліфікаційна розмова, що призначається в посольствах або консульствах Республіки Польща; традиційний термін зголошень – 1 березня; основне завдання учасника програми – написання та захист польською мовою дипломної роботи обсягом 50 сторінок, тему якої узгоджують з науковими керівниками; програма завершується 30 червня, однак у разі успішного захисту дипломної роботи й за рекомендації наукового керівника є можливість продовжити перебування в Польщі до 30 липня (останній місяць обов'язково проходить у Варшаві і так само забезпечується стипендією); у вересні бюро SEW дає можливість кожному учасникові замовити літературу загальною вартістю на 100 zł.

■ *Рекомендації:* долучіть до документів рекомендації від Вашого наукового керівника або, за можливості, від викладача з Польщі. Якщо Ви знаєте, в якому саме ВНЗ Польщі хочете проходити стажування або під патронатом якого науковця бажаєте працювати над дипломною роботою, то зазначте це в мотиваційному листі (варто попередньо сконтактувати з ВНЗ або конкретним ученим і отримати письмову згоду стосовно Вашого стажування). На співбесіді, найімовірніше, Ви отримаєте питання, які абсолютно не пов'язані з Вашою темою і покликані визначити Ваш загальний рівень обізнаності, тому добре підготуйтеся.

Деталі див. за покликом: <http://studium.uw.edu.pl/programy-stypendialne/program-rzadu-rp-dla-mlodych-naukowcow/>

Східна стипендія (*Stypendia Wschodnie*). Східна стипендія започаткована 2001 р. і надає можливість кандидатам з країн колишнього СРСР та країн так званого соцтабору на дворічне навчання (чотири семестри) за магістерською програмою на базі Варшавського університету. Ця програма передбачає повноцінне навчання в магістратурі Варшавського університету, а також грошову стипендію, що виплачується щомісяця та дозволяє стипендіатам покривати видатки, пов'язані з проживанням, харчуванням і т. д.

■ *Для кого:* кандидати з країн Східної Європи, Середньої Азії, Кавказу та країн Балканського півострова (тих, що не є членами ЄС), віком до 30 років. Кандидат повинен мати диплом магістра (спеціаліста). Перевагу отримують ті кандидати, які вже мають певні наукові доробки, публікації, патенти або займаються активною громадською діяльністю.

■ *Вимоги:* від кандидата вимагається знання польської, англійської та російської мов на рівні, що дозволяє слухати лекції, спілкуватися на семінарах, працювати зі спеціалізованою літературою. Кандидат також повинен володіти знаннями з історії і культури Східної Європи XIX–XX ст., орієнтуватися в геополітиці регіону впродовж 1991–2018 рр.

■ *Можливості:* учасники стипендій отримують щомісячну стипендію у розмірі 1350 zł (злотих), з яких можуть покривати всі видатки, пов'язані з перебуванням у Польщі (проживання, харчування і т. д.). SEW забезпечує учасників житлом у Варшаві. Стипендіати мають можливості отримувати сертифікати знання польської мови, що триватиме один або два семестри, а також обов'язково мусять вибрати одну з національних мов Східної Європи, яку вивчатимуть протягом 2-х років. Учасники звільняються від оплати за навчання (3 тис. євро на рік), отримують можливість часткової оплати видатків, пов'язаних з науковими поїздками (на першому році навчання) та доступ до бібліотек і архівів для проведення своїх досліджень.

■ *Перелік документів:* копія диплома про закінчення ВНЗ за ОР магістр, або спеціаліст; заповнена анкета програми (електронна адреса сторінки Східної стипендії див. нижче); мотиваційний лист (обсягом дві сторінки) польською мовою; *Curriculum vitae* (автобіографія) англійською мовою з доданою фотографією; список публікацій, патентів, досягнень; свідоцтва, що підтверджують знання польської мови; інші довільні документи, які можуть допомогти кваліфікаційній комісії обрати вашу кандидатуру.

■ *Інша інформація:* відбір кандидатів відбувається у два етапи: перший – перегляд надісланих документів, другий – письмовий екзамен (тести) та кваліфікаційна розмова, що призначається в посольствах або консульствах Республіки Польща; традиційний термін зголошень – 15 березня; після успішного завершення навчання учасники отримують диплом *Studiów Wschodnich*, який є повноправним аналогом диплома про закінчення магістратури і визнається в Польщі та в усіх країнах ЄС.

■ *Рекомендації:* на письмовому екзамені (тестах закритого і відкритого типу) акцент зроблено на знаннях історії Східної Європи XIX–XX ст., геополітичному розвитку регіону, а також на знаннях політичної географії країн Східної Європи, Середньої Азії та Кавказу. Тематично співбесіда повторюватиме проблематику іспиту, однак Ви можете отримати питання, пов'язане з Вашою дипломною роботою. Долучіть

до документів рекомендації від Вашого наукового керівника або, за можливості, від викладача з Польщі.

Деталі див. за покликом: <http://studium.uw.edu.pl/programy-stypendialne/stypendia-wschodnie/>

КОРОТКИЙ ФОТОЗВІТ

Випускниця Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Валерія Сомова (в центрі) на програмі Східної стипендії 2018 р., Варшава (Польща)

Студенти-історики V курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Андрій Носенко (ліворуч позаду) та Юрій Гривнак (посередині позаду) на XII Східній Зимовій школі 2015 р., Войновіце (Польща)

Аспірантка кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», фахівець Центру медієвістичних студій Ірина Тимар (у центрі) на програмі для молодих науковців 2014 р., Варшава (Польща)

Автори

Будинкевич Лілія – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає життя та діяльність Євгена Желехівського.

Водославський Тарас – студент IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться політичним життям Галичини останньої третини XIX – початку XX ст., зокрема діяльністю українців у Галицькому крайовому сеймі.

Гордзєєв Ян – студент V курсу Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Наукові інтереси – історія Білорусі та міста Гродна у XX ст., проблеми білоруського націотворення, суспільно-політичні процеси XX ст.

Дем'янів Юрій – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію Російської революції 1917 р.

Кардаш Остап – магістрант II курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться кельтськими старожитностями ранньосередньовічної Європи, християнізаційними процесами, місіонерською діяльністю католицьких ченців у так званій «Молодшій Європі» VI–IX ст.

Корнілова Ольга – студентка III курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію пізньосередньовічної та ранньомодерної Англії XV–XVI ст.

Маршалек Сильвія (Sylvia Marszalek) – студентка V курсу Філологічного відділу Ягеллонського університету (Краків, Польща). Наукові зацікавлення – відносини Русі та Скандинавії в X–XII ст., пам'ятки староскандинавської писемності, давньоруське літописання.

Николин Лілія – студентка III курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – історико-архітектурні пам'ятки Івано-Франківського Опілля.

Носенко Андрій – аспірант III курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує руських князів-вигнанців у землях династії Пястів XI–XIV ст.

Павланска Андреа – магістрант V курсу Інституту історії Філософського факультету Пряшівського університету (Словаччина). Сфера наукових інтересів – історія балету, театру та мистецтва, політична й мистецька еміграція з України та Росії в другій половині XIX–XX ст.

Паска Ганна – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає біографію Лева Бачинського.

Санига Ірина – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).

Сівко Філіп Аркадіуш (Arkadiusz Filip Siwko) – студент III курсу Міжвиділових індивідуальних гуманістичних студій Ягеллонського університету. Наукові зацікавлення – історія середньовічної Русі, історія Турівського князівства. Член Наукового товариства «*Collegium Invisibile*».

Степанова Тетяна – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться середньовічною історією русько-норманських відносин XI–XII ст.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
STUDIA MEDIAEVALIA	
<i>Маршалек Сильвія (Краків, Україна). Амбітний зрадник чи шанований співправитель? Восвода Свенельд у контексті політики перших Рюриковичів</i>	5
<i>Сівко Аркадіуш (Краків, Польща). Турівське князівство в X–XIII ст.: стан і перспективи історичних досліджень</i>	13
<i>Степанова Тетяна (Івано-Франківськ, Україна). Взаємовпливи в матеріальній культурі населення Русі та країн Скандинавії в XI–XII ст.</i>	27
<i>Николин Лілія (Івано-Франківськ, Україна). Середньовічні та ранньомодерні сакральні пам'ятки івано-франківського Опілля: вибрані проблеми</i>	37
<i>Корнілова Ольга (Івано-Франківськ, Україна). Генріх VIII та зміни конфесійних поглядів короля Англії у 20–30-х рр. XVI ст.</i>	44
СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ	
<i>Водославський Тарас (Івано-Франківськ, Україна). Утворення і механізм діяльності Галицького крайового сейму</i>	50
<i>Будинкевич Лілія (Івано-Франківськ, Україна). «Малорусько-німецький словник» Євгена Желехівського</i>	58
<i>Паска Ганна (Івано-Франківськ, Україна). Партийна діяльність Лева Бачинського на початку XX ст.</i>	67
MISCELLANEA	
<i>Павланска Андреа (Пряшів, Словаччина). Діяльність київських балетних артистів у «Les Ballets Russes de Serge Diaghilev»</i>	73
<i>Дем'янів Юрій (Івано-Франківськ, Україна). Царська сім'я напередодні і під час Лютневої революції</i>	79
<i>Гордзєєв Ян (Краків, Польща). Політика Вільгельма Кубе в білоруському питанні під час німецької окупації 1941–1943 рр.</i>	88

ІНТЕРВ'Ю З ІСТОРИКОМ

- Будинкевич Лілія (Івано-Франківськ, Україна). Деякі цікаві відомості про життя та погляди викладачів-істориків Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»* 95
- Санига Ірина, Будинкевич Лілія (Івано-Франківськ, Україна). Кілька слів про лекції на запрошення *Centrum Studiorum Mediaevalium* Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»* 98
- ## НАУКОВА ХРОНІКА
- Кардаш Остап (Івано-Франківськ, Україна). Звіт з VIII-ї Міжнародної наукової конференції *Colloquia Russica* «Релігії та вірування Русі (X–XVI ст.)»* 103
- Носенко Андрій (Івано-Франківськ, Україна). Центр Східноєвропейських студій Варшавського університету. *Studium Europę Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego* (Частина 1)* 105
- АВТОРИ** 113
- ЗМІСТ** 115

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Факультет історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (місто Івано-Франківськ) приймає статті до 11-го випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання історії і етнології.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор;
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виділення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Матеріали необхідно надіслати до **31 березня 2019 р.** за адресами: myrkomyrko79@gmail.com (головний редактор – **Мирослав Волощук**) та ostap.kardash@gmail.com (аспірант Факультету історії, політології і міжнародних відносин, відповідальний секретар – **Остап Кардаш**) з одним видруктованим примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 12) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком їхньої появи, згідно з вимогами ДАК України.

Наприклад:

У тексті: Серед найбільш вагомих робіт – монографія російського вченого А. Насонова, який, завдяки ретельному вивченню літописання, на наш погляд, цілком аргументовано довів, що самє поняття «Русь», чи «Русская земля» на захід від Києва простягалось не далі меж верхніх течій Горині та Збруча¹.

У списку літератури:

¹ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. – С. 28.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

вул. Шевченка, 57

м. Івано-Франківськ

Україна, 76025

Контактні телефони: +30506651069, +30981204650, +30966090922

*З повагою
редакційна рада*

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2018. Вип. 10.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
В. Сухоручко*